شەش پێشەواکەی فەرمووده

شەش پێشەواکەی فەرمودە

نووسینی: نجم الدين فرج احمد

مافی لە چاپدانەوەی بۆ نووسینگەی تەفسیرە

چاپی سێیەم ٢٠٢٣ز- ١٤٤٤ك

نوسینگەی تەفسیر
بۆچاپ و بڵاوکردنەوە
هەولێر- شەقامی 30 مەتری تەنیشت منارەی چۆلی
+964 750 818 08 66
www.al-tafseer.com
tafseeroffice@yahoo.com
/TafseerOffice

ئامادەکردنی پێڕست - نووسینگەی تەفسیر
احمد، نجم الدين فرج
شەش پێشەواکەی فەرمودە، نجم الدين فرج احمد (نووسەر)،
١٣٠ لاپەڕە
١٧* ٢٤ سم
بابەت: فەرمموودە
ISBN: 978-9922-679-88-4

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/هەرێمی کوردستان، ژمارە سپاردنی (١٠١٨)ی ساڵی (٢٠١٠)ی پێدراوە.

"بیروبۆچوونی ئەم کتێبە، مەرج نییە هەمان بیروبۆچوونی نووسینگەی تەفسیر بێ"

دیزاین: نوسینگەی تەفسیر
خەت:نەوزاد کۆیی

شەش پێشەواکەی فەرمووده

بوخاری — موسلیــــم
ئەبو داود — ترمــزی
نەسـائـی — ئیبنوماجـه

نجم الدين فرج احمد

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشکەشە بەوانەی:

لە هیممەت بەرزیی ئەم پێشەوایانەوە

فێر دەبن...

بسم الله الرحمن الرحيم

انَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ ونَسْتَعِينُهُ ونَسْتَغْفِرُهُ، ونَعوذُ بالله مِنْ شُرورِ أنْفُسِنا ومِنْ سَيِّئاتِ أعْمالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلِ فَلا هادِيَ لَهُ. وأشْهَدُ أنْ لا الهَ إلا اللهُ وأشهَدُ أنَّ محمداً عَبدُهُ ورسُولُهُ.

يا أيُّها الذينَ آمَنوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقاتِهِ ولا تَمُوتُنَّ إلاّ وأنتُمْ مُسلِمونَ

يا أيُّها النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمّ الذي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدةٍ وخَلَقَ مِنها زَوجَها وبَثَّ مِنهُما رِجَالاً كَثيراً ونِساءً واتَّقُوا اللهَ الذي تَساءَلُونَ بِهِ والارْحَامَ إنَّ اللهَ كانَ عليكُمْ رَقيباً

يا أيُّها الذينَ آمنوا اتقوا اللهَ وقُولوا قَولاً سَديداً، يُصْلِحْ لَكُمْ أعمالَكُمْ ويَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللهَ ورسولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوزاً عَظيماً

أمَّا بعدُ: فإنَّ أصْدَقَ الحَديثِ كِتابُ اللهِ، وخَيرَ الهَدِي هَدْيُ محمدٍ صلى الله عليه وسلم وشَرَّ الامُورِ مُحْدَثاتُها، وكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وكُلَّ ضَلالةٍ في النَّارِ

پێشەکی

پێشەوایانی فەرموودەوانی: کـە نـاوی ئـەم شەشـەیان:(بوخـاری و موسـلیم و ئەبوداودو ترمزی و نەسائی و ئیبنوماجه) زیاتر بەناوبانگە، فەزڵی گـەورەیان، تـا قیامەت بەسەر نەوە بە نەوەی ئوممەتی موسوڵمانەوە هەیه، چـونکه ئـەو هـەموو فەرموودانەی پێغەمبەری خوایانﷺ بـۆ کۆکردوونەتـەوەو پاراسـتویانن، یـەکێکی وەکو ئیمام بوخاری، کە زیاتر لە نۆسەد هەزار فەرموودەی لەبەربووەو، لە تەمەنی پیرۆزی خۆیدا، نـەوەد هـەزار فـەقێ فـەرموودەکانی سـەحیحی بوخارییـان لێـوه وەرگرتوه!

لە دوای تەمەنی پیرۆزی و، تا ڕۆژی دوایـی دەبـێ چـەند هـەزاری تـر، ئـەم فەرموودانەی لێوه وەربگرێت، کە ئێستا لە دوو توێی کتێبدا کۆکراونەتـەوە، یـان لەسەر سیدین، یان بە ئامێری نوێتر بڵاو دەکرێنەوەو ئاسان دەخرێنـەوە بەردەسـت موسوڵمانان.. یەکێکی تری وەکو ئیمام موسلیم، کە دوازدە هەزار فەرموودەی لـە دوو توێی کتێبدا بۆ ئەم ئوممەته نوسیوەتەوەو، خستویێتیه بەر دەست نەوە بە نەوەی ئوممەتەکە، دەبێت چ ئاست و ڕادەیەك بۆ فەزڵی ئەم پیاوانـە دابنرێـت؟! بێگومـان زۆر زۆر...

پێشەوایانی فەرموودە، لە پێشەوایانی شەرعناسیی(فیقـه) زیـاتر بـوون، ئـەم پێشەوا بەڕێزانەش ناودارتر بوون، دەنا زانایانی فەرموودەوانی زۆر زۆرن، یـەکێکی وەکو ئیمام ئەبو زەرعه، کە زۆرینەمان ناویمان نەبیستوە! لە تەمەنی(٣٢) سیودوو ساڵیدا دەیگوت، دووسەد هەزار فەرموودەم لەبەرە وەکو، کە(قـل هـو الله) احـدم لەبەرە! ئەم ئیمامە بەڕێزە، زیاتر لە شەش سەد هەزار فەرموودەی لەبـەر بـووەو، وەکو ئیمام بوخاری و موسلیمیش بەناوبانگ نەبووە...

خوێندنی سیرەی ئەم زاتە پاکانە، بۆ ئێستای ئێمە زۆر پێویستە، بۆ ناسینیان، بۆ قەدرزانینیان، بە بەڕێزەوە ناو هێنانیان، بۆ لێوە فێربوونیان، بۆ ئیقتیدا پێکردنیان.

دیراسە کردنی ژیانی ئەم زانا بەڕێزانە، پێویستە بەرفراوانتر بێت، تا شارەزایی زیاتر دەربارەیان بلاّو ببێتەوە، دەربارەی زۆری زانیارییان، تەقواو دینداریيان، جوهدوو جیهادیان، نوسین و بەرهەمیان... هیممەتی بەرزی فێربوون و فێرکردنەوەیان.. بەلاّم چی بکەین، کە ئەهلی ئیسلام لە کوردستانی ئێمەدا، ئەوەندە لە ڕوی زانستی شەرعیەوە دوا کەوتون، کە تەنانەت زۆرینەی مەلاکانیشمان، نازانن ئەم ئیمامە بەڕێزانە کێن و بەرهەمەکانیان چیە ؟!

ئێمە لە ناچاریدا ئەم کورتە باسەمان دەربارەی ئەو زانایانەی، فەرموودەوانی بۆ نوسیوە، تا وەکو ڕێڕەوێك بێت و قوتابیانی شەرع و خوێنەران بیخوێنن و، ویست و ئیرادەی سۆراغ و، بەدواداچونی زانستی شەرعییان لا بەهێزتر بکرێت...

لەم کاتەی ئێستاماندا هەر ئەوەندەمان پێکراوە، بەڵکو خوای گەورە کات و هەلی تریشمان بۆ بڕەخسێنێت و، بتوانین لەسەر زانایانی تری فەرموودەوانی بنوسین و بیخەینە بەر دەست خوێنەرانی کورد... خوا ئەو دەرفەتەمان بۆ بڕەخسێنێت.. ئامین..

وصلى الله على سيدنا و حبيبنا محمد وعلى آله و صحبه و سلم تسليما

نجم الدين فرج احمد

ئۆسلۆ ـ نەرویج

شەعبانی ١٤٣٠ ك / تەمموزی ٢٠٠٩ ز

ئیمام بوخاری
(ڕەحمەتی خوای لیٚ بیٚت)
(١٩٤ـ ٢٥٦ ک)

ئەبو ئومامەتول باهیلی ـ خوا لێی ڕازی بێت ـ دەڵیٚ: باسی دوو کەس لای پێغەمبەرﷺ کرا، یەکیان هەر خەریکی خواپەرستییەو، ئەوی تریان زانایە، پێغەمبەرﷺ فەرموی: (فَضْلُ العالِمِ علَى العَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَـاكُمْ) واتە: پلەی گەورەیی زانا بەسەر پلەی گەورەیی خواپەرستدا، وەکو پلەی گەورەیی من وایە بەسەر کەمترین کەستاندا، پاشان فەرموی: ...(إنَّ اللهَ ومَلائكتَهُ وأهْلَ السَّمَواتِ والارضِ حَتَّى النَّمْلَةُ فِي جُحْرِهَا، وحَتَّى الحُوتُ، لَيُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِي النَّاسِ الخيرَ) ترمزی گێڕاوێتیەوەو گوتویەتی: حەدیسێکی حەسەن و سەحیحە[1].

واتە: بە تەئکید خوای گەورە فریشتەکانی، هەروەها هەموو دانیشتوانی ئاسمانەکان و زەوی، تەنانەت مێروله لە ناو کونەکەی خۆیداو، ماسیش دووعا بۆ ئەو کەسە دەکەن کە مامۆستای خێرخوازی و ئامۆژگاری خەڵکی بۆ کاری چاکە دەکات. (صحيح الترغيب والترهيب) ب١ /لا ٣٧(ژمارە ٧٨).

ـ ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل گوتویەتی: (هەموو خۆراسان کەسێکی تری وەکو محمدی کوڕی ئیسماعیل(واتە بوخاری) پیٚ نەگەیاندووە).

ـ ئیمام ئیبنول مەدینی، مامۆستای بوخاری گوتویەتی: (بوخاری کەسی تری وەکو خۆی نەدیوە).

---

(١) واتە: هەم لە ڕوی ڕاستی دەقی حەدیسەکەوە هەم لە ڕێگاکانی گێڕانەوەوە پلەی حەسەنی دەدرێتیٚ و، لە لایەکی ترەوە پلەی سەحیحی دەدرێتیٚ.

ـ ئیمام موسلیم بە ئیمام بوخاری دەگوت: (کەس تۆ نابوغزێنێت، مەگەر کەسێکی بەغیل و حەسود بێت، شایەتی ئەوە دەدەم، کە یەکێکی تری وەکو تۆ لەم دنیایەدا نییە).

ـ ئیمام ئیبنو خوزەیمە دەیگوت: (لە ژێر ئەم ئاسمانە شینەدا، کەسێکی تری تێدا نییە شارەزای حەدیسی پێغەمبەرﷺ بێت، وەکو محمدی کوڕی ئیسماعیل).

ـ ئیمام زەهەبی گوتی: (بوخاری، شیخ الاسلام، پێشەوای حافزان[1]، ئەوی، کە پێشەوای زیرەکییە، پێشەوای زانست و لەخواترسان و خواپەرستییە، خۆزگە باسی لایەنە چاکەکانی ژیانی دەخرایە دوو تویی کتێبێکی گەورەوە، جا دەبینرا باسی چەند سەیری تێدا دەبوو).

ـ ئیمام ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەڵێ:(گەرئەو باس و خواسانەی ئیمام بوخاری بکرێتەوە، کە ئەو زانایانەی دوای خۆی کردوویانە، دەروازەیەك دەبوو، دانەدەخرا... لاپەڕە کۆتایی پێ دێت و، هەناسەی تێدا سوار دەبێت، بوخاری دەریایەکە کەناری نییە).

ـ محمد بن یوسفی ئەلفەریری ـ یەکێکە لەوانەی، کە حەدیسەکانی بوخارییان گێڕاوەتەوە ـ دەیگوت: (جارێك لە خەونمدا بە خزمەت پێغەمبەری نازدار گەیشتمﷺ، فەرموی: ئەوە بۆ کوێ؟

(١) مەبەست لەوە نیە، کە چاوی کوێر بوبێت، وەکو ئێستا لە کوردەواریدا یەکێك کوێر بێت پێی دەڵێن حافز!! چونکە بە داخەوە لە ناو کوردا، هەر ئەو کەسانەی چاویان کوێر بوە قورئانیان لەبەر کردوە!! بۆیە وای لێ هاتوە، کە حافز یەعنی کوێرو، کوێریش یەعنی حافز!! لە فەرمودەوانیدا بە زانایەك وتراوە حافز، کە چەندین هەزار حەدیسی لەبەر بوبێت، زانایان هەندێکیان گوتویانە لانی کەم دەبێت دە هەزار حەدیسی بە سەنەدو دەق زانینەوە(درایە وروایە) لەبەر بێت ئینجا پێی دەوترێت حافز، هەندێکی تر گوتویانە، دەبێت سێ سەد هەزار حەدیسی لەبەر بێت ئینجا شایانی ئەوەیە پێی بوترێت حافز!!! (تذکرة الحفاظ وتبصرة الایقاظ / نوسینی یوسف عبدالهادي ٩٠٩ ك).

عەرزم کرد: دەچمە خزمەت محمدی کوڕی ئیسماعیل، فەرموی: (اِقْرَءْهُ مِنِّي السَّلاَمَ) واتە: سلاوی منیشی پێ بگەێنە.

ناو و ڕەچەڵەکی:

شیخی ئیسلام و پێشەوای حافزان و ئەمیری موسوڵمانان لە فەرموودەوانیدا: ئەبو عبدالله محمدی کوڕی ئیسماعیل، کوڕی ئیبراهیم، کوڕی ئەلموغیرەی کوڕی بەردیزیەی ئەلجەعفی.

بەردیزیەی[١] باپیری، لەسەر دەستی کەسێکی تیرەی ئەلجەعفی[٢] موسوڵمان بوو، بۆیە نەسەبی بۆتە ئەلجەعفی.

بوخاری: خەڵکی شاری بوخارایە، کە گەورەترین شاری بەناوبانگی ئەو سەردەمەی وڵاتانی پشت روبار(ما وراو النهر: مەبەست لە روباری جەیحونە) بوو، بوخارا، کە دەکەوێتە رۆژئاوای ئۆزبەکستانەوە، پێش زایین دروست کراوەو، ئیسلام لە ساڵی نەوەدی کۆچیدا چووە ناوی، ئیتر بووە بەیەکێك لە شارە سەرەکیەکانی زانست و شارستانێتی ئیسلامی..

ئیمام بوخاری، خاوەن سەحیحی بوخارییە، کە لە وەسفی حەدیسێکدا وترا: لە الصحيح دا هەیە، یەعنی لە سەحیحی بوخاری !! سەیری ئەم پلەو ناو ناوبانگەو ئەم شەهادە بەرزە !!

- محمد(ئیمام بوخاری) بە منداڵی چاوی نابینا بوو، باوکیشی زانای شەرع بوو،

---

(١) بەردیزیەیە نەك بەردیزبە، وشەیەکی فارسی کۆنەو بە مانای چێنەر دێت.

(٢) تیرەی جەعفی کوڕی سەعد، کە باپیرە گەورەی هۆزی ئەلجەعفییە لە یەمەن، ئەو کاتە ئەم بەردیزیەیە لەسەر دەستی ئەم جەعفیە موسوڵمان بوە، کە ئەو کاتە والی خەلیفەی عەبباسی بوە لە بوخارا.

زو كۆچی دوایی كردبوو، دایكی زۆری خەفەت لە كوێرێتی كوڕەكەی دەخوارد، كە ناتوانێت وەكو باوكی ببێتەوە بە زانای شەرع.. دەڵێن دایكی جارێك پارچە پێستەیەكی لە كتێبخانەكەی باوكی بوخاریدا دیوە، كە حەدیسێكی لەسەر نوسراوە، خەم و پەژارە دایگرتوە لەوەی، كوڕەكەی، كە گەورە دەبێت، ناتوانێت ئەم دەستو خەتەی باوكی بخوێنێتەوە، بۆیە شەوڕۆژ دووعای كردووە، خوای گەورە چاوی بوخاری چاك كاتەوە، ساڵێكی نەبردووە، خوای گەورە چاوی چا كردۆتەوە !!

بەردزییەی باپیرە گەورەی فارس بوو، مەجوسی بوو، لەسەر دینی فارسەكان بوو، بەڵام موغیرەی كوڕی(كە باپیری بوخاری دەكات) لەسەر دەستی ئەلیەمانول جەعفی موسوڵمان بوو، كە ئەو سەردەمە والی بوخارا بوو، ئیدی نەسەبەكەی بوو بە جەعفی.. ئیسماعیلی باوكیشی زانایەكی بەڕێز بوو، بووە فەقێی ئیبنو زەیدوو ئیمام مالیك لە مەدینە، دوایش، كە خۆی پێ گەیشت، بووە مامۆستای عێراقیەكان. ئیبنو حیببان لە كتێبی(كتاب الثقات)ەكەیدا ناوی زۆر لە فەقێ عێراقیەكانی بردووە.

باوكی بەڕێزی لەگەڵ زانستی شەرعییشدا، تەقواو دینداریيەكی ساغی كۆكردبۆوە، لە خواترس بوو، بایەخی زۆر بە دوورەپەرێزی حەرامدا بوو، لە كاتی سەرە مەرگیدا لێی دەگێڕنەوە، كە گوتی: (وا نازانم لە هەموو سەروەت و سامانەكەمدا، درهەمێكی نەك حەرام، بەڵكو گومان لێكراویشی تێدا بێت).

كەوا بوو ئیمام بوخاری ئازیز، لەماڵێكی ئاوا ئەهلی تەقواو دینداریدا لەدایك بووەو پێگەیشتوە، ئەو دایكە ساڵحە دوعاگیرایە شیری داوەتێ و گۆشی كردووە، بۆیە جێی سەرسوڕمان نییە، خۆشی ئاوا ئەهلی تەقواو دینداری و، پێشەوای زانستی شەرعی دەرچێت.

لەدایکبوون و گەشە کردنی:

ئیمام بوخاری دوای نوێژی هەینی، رۆژی ١٣ ی شـەوالی ١٩٤ ی کۆچـی، لـە بوخارا لەدایك بووە. باوکی هەر لەسەرەتای منداڵی ئەوەوە، کۆچـی دوایـی کـرد، بەڵام دایکی، کە بووە سەرپەرشتیارو پەروەردەکاری، چاکی گرتە خۆی و چاکیشـی پێگەیاند، میراتەکەی باوکی، هەر بۆ پێگەیاندنی بوخاری بەکار هێنایەوە..

زیتی و وریایی زەمانی منداڵی:

هەر لەو کاتەی خرایە حوجرە، خوای پـەروەدگار دڵ و هۆشـێکی زۆر بـەهێزو، بیرێکی تیژی وای پێ بەخشی کە هەر لە تەمەنی دە سـاڵیدا زۆر ئاسـان بکەوێتـە لەبەر کردنی هەزاران حەدیس، کە گەیشتیشە شازدە ساڵی، کتێبەکانی عبداللـەی کوڕی موبارەك و، وەکیعی کوڕی جەڕاحی بە لەبەر کردن لەبەر کردبوو !!

جگە لەو شارەزاییە قوڵەی لە زانستیە شەرعیەکان و زماندا پەیدای کرد، لـە ڕاوبۆچونی ئەهلی رەئی و بنەماو بنچینەی مەزهەبەکانیان، زۆر زو سەری دەرچو..

لە لایەکەوە شارەزای بنـەماکانی مەزهـەبی ئیمـام ئـەبو حەنیفـە بـوو، کـە یەکەمین سەرمەزهەبی ئەهلی سوننەتەو بەناوبانگ بووە بەمەدرەسەی کوفـە، یـان مەدرەسەی رەئی..

لە لایەکی ترەوە شارەزای بنـەمای مەزهـەبی ئیمـام مالیـك بـوو، کـە بـە مەدرەسەی مەدینەو مەدرەسەی حەدیس ناسرابو..

شێوەو ڕواڵەت و تەقوای :

ئیمام بوخاری بەلەباریکەیەکی قەد مام ناوەندی بوو، نە درێژ بوو، نە کورت، زۆر زاهید بوو، کۆڵی هێندە بە دنیاوە هەڵ نەگرتبوو، زۆریشی لەو سامانە زۆرەی، کە لە باوکی رەحمەتییەوەی بۆی مابۆوە، هەر کردی بە خێر و بەخشییەوە، پیاوێکی کەمخۆر بوو، لە سەخاوەت و خێرخوازیدا، کەم وێنە بوو.. دەڵێن جاری وا هەبووە، هەر دوو گوێز، یان سێ دەنکە چوالە بادەمی دەکردە ژەمێکی خواردنی !!

ئیمام بوخاری دەڵێ: لەو کاتەوەی زانیومە غەیبەت حەرامە، غەیبەتی یەك کەسم نەکردووە.. زو زو دەشی گوت: ئومێدی ئەوەم هەیە، کە لە رۆژی قیامەتدا، خوای گەورە لەسەر غەیبەتی هیچ کەس موحاسەبەم ناکات..

بلیمەتی تیرئەندازی:

ئیمام بوخاری فێری بەکارهێنانی رم و تیر بوو، زۆریشی مەشق لەسەر دەکردن، مەشقەوانەکەی دەڵێت: بوخاری زۆر بە دیققەت مەشقی دەکرد، لە هەموو ماوەی تیرئەندازییەکەیدا، تەنها دوو جار نیشانی نەپێکاوە! هەموو مەبەستیشی لەم تیر ئەندازی و مەشقە، بەرگری لە ئیسلام و، جیهاد بوو دژی کافران و دووژمنانی خوا.

سەیری ئەو حاڵی بوونە لە هەموو لایەنەکانی ئیسلام.. ئەم کەڵەپیاوەی زانست و شەرع، کە هەر دەتوت لە منداڵیەوە، تەنها بۆ فەرموودەوانی خەڵق کراوە، کەچی مەشقی چەکداریشی فەرامۆش نەکردووە، چونکە دەیزانی ئامادەباشیی بۆ جیهاد، فەرزە، دەیزانی مادام لە سێ حاڵەتدا جیهاد دەبێتە فەرزی عەین(واتە هەموو کەسێکی موسوڵمانی باڵغ و ئاقڵ، دەبێت بەشداریی تێدا بکات) کەوابو،

حەتمەن دەبێت هەموو موسوڵمانێك خۆ ئامادە کردن و مەشق کردن، لەسەر بەکارهێنانی چەك و مەشقی سەربازی فێر ببێت.. هەر لەبەر ئەم تێگەیشتنەیەتی، کە دەبینین ئیمام بوخاری، ئەم دووعایەی خستۆتە کتاب الجهادی سەحیحەکەی خۆیەوە !!(اللهُمَّ إنِّي أعُوذُ بِكَ مِنْ الْعَجْزِ والْكَسَلِ وأعُوذُ بِكَ مِنْ غَلَبَةِ الدَّينِ و قَهْرِ الرِّجَالِ).

واتە: خوایە، من پەنا بە جەنابتان دەگرم لە بێ توانایی و لە تەمبەڵی، لە کەڵەکە بوونی قەرز لەسەرم و، لە ژێر دەستەیی پیاوانی دەسەڵاتدار.. چونکە دەیزانی هەر یەك لەم چوار کێشە ناوبراوە، دەبنە بەربەستی ڕێی جیهاد کردن..

زانیاری و بیرتیژییەکەی:

ئیمام بوخاری یەکێك بوو لە نیشانەکانی کارزانی و کارجوانی و گەورەیی خوا، دەڵێن: ئەو کاتەی کە هێشتا منداڵ بوو، حەفتا هەزار حەدیسی لەبەر بووە !!! دەڵێن، کە یەك جار سەیری لاپەڕە کتێبی دەکرد، لەبەری دەکرد!

سەیر نییە بۆ کەسێك، کە بڵێ: سەد هەزار حەدیسی سەحیح و، دووسەد هەزار حەدیسی غەیرە سەحیحم لەبەرە...

ئەم کتێبەشم(مەبەستی لە سەحیحەکەی خۆیەتی) لە کۆی شەش سەد هەزار حەدیس کۆکردۆتەوە.. چونکە ئیمام بوخاری و مامۆستاکەی، کە ئیمام ئەحمەد بن حەنبەلە و قوتابییەکەی، کە ئیمام موسلیمە، لەگەڵ ئیمام ئەبو زەرعە، تەنها چوار کەسانێکن لە مێژووی ئوممەتی ئیسلامدا، کە یەکی شەش سەد هەزار حەدیسیان زیاتر لەبەر بووە !!

ئیمام بوخاری دەڵێ: جارێك چوم بۆ بەڵخ(لە ئەفغانستانی ئەمڕۆیە)، داوایان کرد لە دەرسی هەر زانایەك، کە حەدیسم لێوە وەرگرتوە، حەدیسێکیان بۆ

بهێنمەوە، هەر لەو مەجلیسەدا، هەزار حەدیسم لە هەزار مامۆستای خۆم گێڕایەوە...

دەڵێ: جارێك لە كۆڕی دەرسدا بووین، باسی یاوەرو هاوڕێكانی ئەنەسی كوڕی مالیك كرا، هەر ئەو ساتە سێ سەد هاوڕێی كەوتەوە یادم.

جا سەیری موعجیزەی خەڵقی خوایی.. ئەمە گەورەیی و كارزانی خوای گەورەیەو، سەرەتای پێگەیاندنی ئەم چیایەی ئومەتی ئیسلامە !!

بڕوانە ئەو بیرتیژیی و زانابیە، ئینجا بگەڕێرەوە سەر تەقواو دینی و سەر بێ هەواو فیزیی، دوای ئەویش سەیری زوهدی دوونیاییەكەی كەرەوە !! ئەمانە پێشەوای ئێمەن و، خەڵكانێكیش دەیانەوێت ڕێمان پێ بزر كەن و، بمانخەنە دوای عەلەمانیەكی بیر كول !!

گەشتی زانست و گەڕانی:

ئیمام بوخاری لە زۆر گەڕانیدا، لە جوگرافیاناسە گەشتیارەكانی وەكو ئیبنو بەتوتە چووە، ناوچەو شاری گرنگ و مەدرەسە نەماوە بۆی نەچوبێت. خۆی دەڵێ: دوو جار چومەتە شام و میسرو جەزیرە (مەبەستی لە سوریاو عێراق و توركیا)ی ئەمڕۆیە، كە كەوتونەتە نێوان دیجلەو فوراتەوە) چوار جاریش بۆ بەسرە، شەش ساڵیش لە حیجاز بووم، ناشزانم چەند جار چومەتە كوفەو بەغداد و، لە خزمەت فەرموودەوانانیدا بووم...

خەتیبی بەغدادی/ دەڵێ: بوخاری بۆ كۆكردنەوەی حەدیس، چۆتە خۆراسان و، هەموو شارەكانی عێراق و حیجازو شام و میسرو، چەندەها جاریش هاتۆتە بەغدا..

ئیمام ئیبنول حەجەری/ دەڵێ: كە لە مەككە گەڕایەوە، ئیدی ڕوی كردە هەموو ئەو جێگایانەی دەیزانی ئەهلی حەدیسیان لێیە، بۆیە سەفەری كرد بۆ بەلخ

و نەیسابور(ئێستا لە ئێراندایەو عایدی پارێزگای مەشهەدە) ڕەی(شارێكی گەورەو گرنگ بوو نزیك تاران، ئاسەوارێكی كەمی ماوە) هەروەها بۆ بەغداو بەسرەو كوفەو مەدینەو واسیت(لە نێوان بەسرەو كوفەدایە) و دیمەشق و عەسقەلان(نزیك غەززەیە لە فەلەستین) هەروەها حیمیێ(لە سوریایە) وهی تریش...

مامۆستاكانی بوخاری :

ئیمام بوخاری بە خزمەت هەموو كەڵەپیاوان و، زانا شەرعناسە گەورەكانی زەمانی خۆی گەیشتوەو دەرسی لێ وەرگرتون. ئیمام ئیبنول حەجەر لێیەوە دەگێڕێتەوە، كە گوتویەتی: تەنها ئەو زانایانەی شارەزای حەدیس بوون، من حەدیسم لێ وەرگرتون ١٠٨٠ هەزارو هەشتا فەرموودەوان بوون.

(هدي الساري - مقدمة صحيح البخاري/ابن حجر ل ٤٧٩) دەربارەشیان گوتویەتی: حەدیسی هیچ زانایەكم وەرنەگرتوە، ئەگەر باوەڕی وا نەبوو بێت كە باوەڕ: گوفتارو كردارە.. هەروەها دەڵێ: هیچ كەس نابێتە زانا، تا لە كەسانی بەرزتر لە خۆی و، لە هی وەكو خۆی و لە هی خوار خۆیەوە فێر نەبێت و، لێیانەوە ریوایەت نەكات..

بۆیە دەبینیت دوای ئەوەی لە شارەكەی خۆی، لە بوخارا زانستی لە گەورە زانایانی ئەوێ فێر بوو، وەكو محمدی كوڕی سەلام و ئەلمەسنیدی و محمدی كوڕی یوسفی ئەلبەیكەندی... چووە بەڵخ بۆ خزمەت مەككی كوڕی ئیبراهیم، ئینجا بۆ خزمەت عەففان لە بەغدادوو، لەوێشەوە بۆ خزمەت المقرئ لە مەككەو، پاشان بۆ خزمەت ئەبو عاسم و ئەلئەنساری لە بەسرەو، ئیدی بۆ لای عوبەیداللەی كوڕی موسا لە كوفەو، ابو ئەلومغیرەو ئەلغەریانی لە شام، ئینجا بۆ خزمەت ئادەم لە

عەسقەلان و ئەبو ئەلیمان لە حیمس و ئەبو سیهر لە دیمەشق... وە هەروەها...

ئیمام ئیبنوحوجەری عەسقەلانی، مامۆستاکانی ئیمام بوخاری پۆلێن کردوون! کردوونی بە پێنج پۆل، پاشان باسی هەر پۆلێکیان لە پێشەکی کتێبە بەنرخەکەی خۆیدا (فتح الباري) باس دەکات و، ناوی ناوە(هدي الساري).

ئەمە پێگەیشتنی زانایانەو، ئەوەش مەلای ئیتتیحادوول عولەمای عەمامە پیسی حکومەتان !! کە هەر هەموویان بە قەرەچەنەغەکانی پەرلەمانیشەوە کۆکەیتەوە، ناگەنە فەقێیەکی سەرەتایی بەردەستی ئیمام بوخاری، کە خۆشیان بە مامۆستای بوخاری دەزانن !!

فەقێکانی ئیمام بوخاری :

قوتابیان و فەقێکانی ئیمام بوخاری ئەوەندە زۆرن، لە ژمارە نایەن، بۆیە کەس خۆی هێندە ماندوو نەکردووە بگەڕێت، تا هەر هەموویان ناونوس بکات! چونکە یەکێکی وەکو ئەلفەریری دەڵێ: نەوەد هەزار کەس کتێبەکەی ئیمام بوخارییان لە خۆیەوە وەرگرتوە !! (تاريخ بغداد ٢/٩).

جاری وا هەبووە بیست هەزار کەس، بۆ وەرگرتنی حەدیس لە دەرسێکیدا دانیشتون !! ئیتر کێ دەیتوانی خۆی بۆ ناونوسی ئەو هەموو خەڵکە تەرخان کات؟!!

ئەوی، کە حەدیسی زۆری لێوە گێڕابێتەوە: ئیمام موسلیمە(موسلیمی کوڕی ئەلحەجاجی کوڕی موسلیم)، کە ئەویش هەر کتێبی سەحیحی نوسیوە، هەروەها ئیمام ترمزی(خاوەنی کتێبی(السُّنَن) ئەبوعیسا محمدی کوڕی عیسای کوڕی سورەو ئیمام ئەننەسائی خاوەنی(السنن) و ئەبو عبدالرحمن ئەحمەدی کوڕی شوعەیب و ئەبو حاتم و ئەبو زەرعەی رازی و ئەبو ئیسحاق ئیبراهیمی کوڕی ئیسحاقی حەربی

الامام، و ساڵحی کوڕی محمد جەزرە و ئەبوبکری کوڕی خوزەیمەو یەحیای کوڕی محمدی کوڕی ساعید ومحمدی کوڕی عبداللەی مەتین..

هەر یەکێکیش لەم بەڕێزانە بۆ خۆیان ئیمام ترن، چ لە زانستی حەدیس و گێڕانەوەی، چ لە ئەحکامی شەرعدا... کۆتا فەقێی ئیمام بوخاری، ئەلحوسەینی کوڕی ئیسماعیلی ئەلمەحامیلی بووە...

تاقیکردنەوەی بوخاری لە بەغداد

ئیمام بوخاری لەسەرەتای لاوێتیدا ناوبانگی دەرکردبوو، کە چو بۆ بەغدا، زانایانی حەدیس لێی کۆ بوونەوەو وتیان تاقی دەکەینەوە، سەد حەدیسیان هێناو سەنەد و مەتنەکەیان (پشتاو پشت و دەقەکەیان) گۆڕی، هەموویان تێکەڵ و پێکەڵ کرد، ئینجا بەسەر دە زانادا بە تێکەڵاوی دابەشیان کردن، تا هەر یەکەیان بە جیا لە بوخاری بپرسێت، کات و شوێن دیاری کراو، خەڵکانێکی زۆری ناوچەکانی تری وەکو بەغداد و خۆراسانیش لەوێ بوون، ئینجا یەکێ لە زاناکان دەربارەی یەکێك لەو حەدیسانەی لە لای بوون لێی پرسی.

بوخاری گوتی: حەدیسی وا بەو سەنەد و مەتنە نازانم، ئینجا یەکێکی تریان دەربارەی حەدیسێکی تر لێی پرسی، بەویشی گوت: نازانم، ئینجا یەکێکی ترو حەدیسێکی تر، تا هەر سەد حەدیسەکەیان لێ پرسی، لە وەڵامی هەموویاندا هەر دەیگوت: نازانم.

زاناکان سەیری یەکترییان دەکردوو دەیانوت: وا دیارە کابرا هەستی پێ کردووە! هەندێکیشیان هەر دەیان وت: نازانێت، کە پرسیارەکانیان تەواو کرد، ئیمام بوخاری ڕوی کردە یەکێکیان و گوتی: حەدیسی یەکەم، کە جەنابت لێت پرسیم، سەنەدەکەی لای فلاّن کەستانە، سەنەدی فلاّن حەدیسی جەنابیشت هی حەدیسی ژمارە ئەوەندەی لای ئەویانە، ئاوا بەو شێوەیە هەر سەد دەقی حەدیسەکانی خستەوە سەر هەر سەد سەنەدەکان !!

ئامادە بوان چاویان چووە پشتی سەریان و واقیان وڕما, زانیان کە ئیمام بوخاری نەك هەر دەگمەنە، بەڵکو بێ وێنەیە..ئەوجا دانیان بە زانایی و شارەزایی و بیرتیژییەکەی هێنا..

ئیمام ئیبنو حجر دەڵێ: سەیرەکەی هەر ئەوە نییە، کە هەموو سەنەد و مەتنەکانی گەیاندەوە بە یەك، بەڵکو لەوەشدایە، کە هەر لەو کۆڕەدا زانی سەنەدی کام حەدیس لەگەڵ مەتنی حەدیسی لای کامیانە !! ئەمەش هەر جێی سەرسوڕمانە، کە هەر لەو سات و ئانەشدا، هۆشی لەو هەموو گۆڕانکارییە بووە..

کێشەکەی نەیسابورو حەسادەتەکەی الذُهلي:

ساڵی ٢٥٠ ك ئیمام بوخاری رەحمەتی چو بۆ نەیسابور، ئیمام موسلیم دەڵێ: کە ئیمام بوخاری هات بۆ نەیسابور، ئەوەی بۆ ئەو کرا، بۆ هیچ والی، یان زانا، یان کەسایەتییەکی گەورەم نەدیوە بکرێت.

هەر هەموو شار چو بوون بەرەو پێشوازییەوە، ماوەی دوو فەرسەخ بە قۆناغ خەڵکی راوەستا بوون بۆ پێشوازی[(١)].(هدي الساري لا ٤٩٠).

پێش گەیشتنی ئیمام بوخاری، محمدی کوڕی یەحیای دووهلی(الذهلي)، کە لە زانا بەناوبانگەکانی ئەوێ بوو، بە خەڵکەکەی وت سبەینێ من دەچمە پێشوازی محمدی کوڕی ئیسماعیل، هەر کەس لەگەڵ من دێت، با خۆی ئامادە بکات، بۆ سبەی، کە چونە سەر ڕێی دیتیان شار رژاوەتە سەر ڕێ!

(١) هەر فەرسەخێك سێ میل بوە، هەر میلێك چوار هەزار باڵ بوە، هەر باڵێك ٢٤ پەنجە بوە، ئەگەر هەر پەنجەیەك دو سانتیمەتری بۆ حسێب بکرێت، باڵێك دەکاتە ٤٨ سم، میلێکیش دەکاتە ١٫٩٢٠ مەتر، کەوابو یەك فەرسەخ دەکاتە٥٫٧٦٠ کلم. کەوابو ماوەی دە کیلۆمەتر خەڵکی بۆ پێشوازی ئیمام بوخاری رەحمەتی وەستابون !!

که گەیشته ناو شاریش، چووه دیوانی بوخارییەکان، ئیتر شەو رۆژ کۆڕی هەر جمەی دەهات، لەملاشەوە، که دووهلی به خەڵکەکەی وتبوو بچنه دەرسی بوخاری، هەستی کرد وا فەقێکانی خۆشی ڕۆیشتون و، کۆڕی دەرسی خۆی چۆڵ بوو، ئەمەش ورده ورده دەبووه مایەی حەسادەتی..

ئینجا حەسادەت و غیرەو بەغیلی، زانای تریشی توشی غەیبەت و دووزمانی کرد، تا ڕۆژێك فەقێی یەکێکیان چووه کۆڕی دەرسێکی ئیمام بوخاری و، لێی پرسی: ئەریٚ ئەبو عبدالله تۆ ڕات چییه له مەسەلەی قورئان ؟!

ئایا لەفزی قورئان دروست کراوه، یان نا ؟! ئیمام بوخاری وەڵامی نەدایەوە، بەڵام کابرا دووسیٚ جاری لەسەر یەك پرسییەوە، ئیدی ئیمام گوتی: قورئان فەرمایشتی خوای گەورەیە، دروست کراو نییە، کردەوەی مرۆڤەکان دروست کراوه، تاقیکردنەوەی خەڵکیش بەم پرسیاره بیدعەیه.. بەڵام کابرا کەوته غەڵبه غەڵب و هاواری کرد: ئەوەتا محمدی کوڕی ئیسماعیلیش هەر دەڵیٚ: قورئان دروست کراوه!

ئیتر لەو ساته به دواوه فیتنەو ئاژاوه دروست بوو، چونکه لەو زەمانەدا هەر کەس وای بووتایە، مانای وایه دژی رەئی خەلیفه مەئمون دەوەستایەوە، که مەسەلەکه گەورەتر بوو، کەوته کۆڕی دەسەڵاتدارانی سیاسی و زانایانی حەسود، تا دووهلی(که وەکو موفتی رەسمی دەوڵەت بوو) بڕیارێکی دەرکرد و، وتی: قورئان فەرمایشتی خوایەو دروست کراو نییە، بەڵام هەر کەس بڵێت: لەفزی قورئان دروست کراوه، ئەوه بیدعەچییەو نابێت کەس قسەو و رەفتاری لەگەڵدا بکات، لەبەر ئەوه بڕیارم دا، که هەر کەسێك بچێته کۆڕو دەرسی محمدی کوڕی ئسماعیلی بوخاری، تۆمەتباری کەن، هەر کەسێك بچێته کۆڕو دەرسی ئەو، ئەوه ئەویش لەسەر ڕای ئەوەو، پێویسته قسەی لیٚ دابڕڕێت !!

ئیمام ئەبو عبدالله ئەلحاکم دەڵیٚ: که(دوهلی)ئەو بڕیارەیدا، ئیدی کەسانێکی زۆر کەم نەبێت، کەس نەیوێرا بێته دەرسی ئیمام بوخاری! مەگەر یەکێکی وەکو ئیمام موسلیم وئەحمەدی کوڕی سەلەمه !

محمدی کوڕی نەعیم دەڵێ: ئەو زەمانەی ئەو کێشەیە بۆ ئیمام بوخاری پێش هات، چومە لای و دەربارەی پێناسەی باوەڕم لێ پرسی، گوتی: باوەڕ گوفتارو کردارەو زیادوو کەم دەکات، قورئانیش فەرمایشتی خوای پەروەردگارەو دروست کراو نییە، باشترین یاوەری پێغەمبەریشﷺ ئەبو بەکری سددیقە، پاشان عومەر، پاشان عوسمان، پاشان عەلی کوڕی ئەبو تالیب.

لەسەر ئەم بیروباوەڕە ژیاوم و لەسەر ئەمەش دەمرم و، ان شاء الله لەسەر ئەمەش زیندوو دەکرێمەوە. (هدي الساري ل٤٩١).

بۆیە تا لە ژیانی پیرۆزیدا مابو، هەر سور بوو لەسەر دەربڕینی ئەو راو بۆچونەی، تەنانەت لە سەرە مەرگیشیدا، کە خەڵکی لە دەوری بوون، ریشی پیرۆزی خۆی گرت و گوتی: (پشت بە خوای خۆم دەبەستم و کارەکان تەسلیم بەو دەکەم، خوا خۆی بینەرە، خوایە گیان، جەنابت دەزانی لە هاتنم بۆ نەیسابور، نە شانازی و، نەخۆبادانم ویستوە بەسەر کەسدا، نە پلەو پایەی ناو خەڵکیشم ویستوە، بەڵام کە نەمویست بچمەوە وڵاتەکەی خۆم، هەر لەبەر حەسادەتی خەڵکی بوو.

لێرەش کەوتمە بەر شاڵاویی، خوایە گیان، جەنابت دەزانیت کە ئەو حەسادەتەی ئەو کابرایە پێم دەبات، هەر لەبەر ئەو خێرەی، کە جەنابت پێت بەخشیوم..(هدي الساري ل ٤٩١).

ئیمام ئەلحاکم لە ئەبو عبداللەی ئەلئەخرەمەوە دەگێڕێتەوە، کە گوتویەتی: ئیمام موسلیم و ئەحمەدی کوڕی سەلەمە، کۆڕو دەرسی دووهلییان بۆ کۆڕو دەرسی بوخاری واز لێ هێنا، پێی وتن: والله ناهێڵم کەسێك بچێتە کۆڕی ئەوەوەو بێتەوە کۆڕی من، ناشهێڵم من و ئەو لە شارێکدا نیشتەجێ بین !! کە هەواڵەکەیان دا بە ئیمام بوخاری، خۆی پێچایەوەو نەیسابوری بەرەو بوخارا بەجێ هێشت.

کێشەکەی ئەمیری بوخارا

کە ئیمام بوخاری نەیسابوری جێهێشت و بەرەو بوخارا گەڕایەوە، خەڵکی بوخارا زۆر دڵخۆش بوون، لە زۆر چاوەڕوان کردنیاندا چادرو دەواریان لەسەر ڕێی هەڵدا بوو !! کە گەیشتە جێ خەڵکەکە، پارەو شیرینییان بەسەردا هەڵ دەدا.. ئیتر بۆ ماوەیەك هەر لەوێ مایەوەو، لە مزگەوتێکی خۆیەوە دەرسی دەوتەوە.

جارێك والی بوخاری، خالیدی کوڕی ئەحمەد داوای لێ کرد، کە بچێتە ماڵی و دەرسی(مێژوو) و(حەدیس) بە کوڕەکانی ئەو بڵێت، بەڵام ئەم وا وەڵامی دایەوە، کە من زانستی زەلیل ناکەم و نایبەمە لای کەس، ئەوی پێویستی بە زانستە، دەبێت خۆی بچێت بە شوێنیدا، جگە لەوەش من بۆ خۆشم زانست نابەمە دەرگای دەسەڵاتداران و، زانستیش مافێکی گشتییەو تایبەت ناکرێت بە کەسەوە.

ئەوجا بە کابرای قاسیدی والیشی وت: ئەگەر ئەو پێویستی بە زانستی شەرعییە، با بێتە ئێرە بۆ مزگەوت بۆ لام، یان با بێتە ماڵەوە، ئەگەر جەنابی والی ئەمەشی پێ ناخۆشە، با فەرمانێك دەرکات و کۆڕو دەرسم لێ مەنع کات..تا بۆ منیش ببێتە بەهانەو هەنجەتی قیامەتم.

چونکە من زانست ناشارمەوەو هەر دەیڵێمەوە، ئیدی ئەمە بووە سەرەتای زویر بوون و ناخۆشی نێوان ئەو والی بوخاری. ئینجا خالیدی والی، کابرایەکی بۆ دەردەسەری کردە بەرپرس، کە ناوی ئەلحەربی کوڕی ئەبولوەرقاو بوو، زۆر بێ ئینسافانە کەوتنە زمان لێدان و تۆمەتبار کردنی بە تاوان و فیتنەی وەکو، دروست کردنی قورئان و بەرهەڵستی کردنی دەسەڵاتی سیاسی !! تا گەیشتە ئەوەی والی، فەرمانی نەفی کردنی ئیمام بوخاری دەرکرد..

کە ئیمام بوخاری گەێنرایە قەراغ شار بۆ دەرکردنی، ڕوی کردە ئاسمان و ئاوا

پاڕایەوە: خوایە گیان، ئەو شتەی نیشان دەرەوە، کە لە کێشەی مندا مەبەستیان بوو، خوایە لە خۆیان و ماڵ و منداڵیان دەرهێنەرەوە)... مانگێکی نەبرد خالیدی والی فەرمانی دەرکردن و،زەلیل کردنی بۆ دەرچو، نەك هەر لە والیێتی لایان برد، بەڵکوسواری ماکەرێکیشیان کردوو بە شاردا بە چاوشۆڕی گێڕایان!ئەلحەربیش خۆی و ماڵ و منداڵی توشی بەڵاو موسیبەتێکی وا بوو، کە هەر باس ناکرێت !!(هدي الساري لا ٤٩٣).

کۆچی دوایی کردنی:

ئیمام بوخاری چووە لای خزمەکانی لە گوندی خەرتەنگی لای سەمەرقەند(لە ئۆزبەگستانەو، ئێستا بە خەرتەنگ دەڵێن: خواجا ئاباد) لەویٚ بۆ ماوەیەکی کەم مایەوە، نەخۆش کەوت.

بۆیە خەڵکی سەمەرقەند بە تکاو رجاوە ناردیان بە شوێنیدا، کە تەشریف بهێنێتە شارەکەی ئەوان، ئەویش ڕازی بوو، ئەسپێکیان بۆ زین کرد و عەمامەکەی لەسەر کردوو خوففەکانی لە پیٚ کرد، کە نزیکی بیست سی هەنگاوێك بەروە ئەسپەکە رۆیشت، تا سواری بێت، بەڵام هەستی بە داهێزران و نەساغی کرد، گوتی: لیٚ گەڕێن با دانیشم، با راکشێم، کە راکشا کەوتە پاڕانەوەو دوعا کردن، ئەوەندەی ئارەق کردەوە، کە خەڵکی سەریان سوڕما، ساتە وەختێکی کەمی نەبرد گیانی سپارد، بەڵام تا خستیشیانە ناو کفنەکەیەوە، هەر ئارەقی دەردەدا !!

ئەوانەی نزیکی بوون، گێڕایانەوە، کە ئەو شەوەی بۆ سبەی بەتەما بوو بچێت بۆ سەمەرقەند، زۆری ئەم دووعایە دووبارە دەکردەوە: (اللهُمَّ قَدْ ضَاقَتْ بِيَ الارضُ بِمَا رَحُبَتْ، فَاقْبِضْنِي اليكَ).

واتە: خوایە ئەم سەرزەمینە بەرفراوانەم لێ تەسك بۆتەوە، خوایە بمبەرەوە بۆ خزمەت خۆت !!

ئاوا ـ هەزاران لە شەوی شەممە، دوای نوێژی عیشا، کە شەوی جەژنی رەمەزانی ساڵی ٢٥٦ ی کۆچی بوو، گیانی پاکی بەرەو عەرشی خوای پەروەردگار بەرز بۆوە و، لە تەمەنی ٦٢ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد....

بەرهەمەکانی:

قەستەلانی رەحمەتی لە(مقدمة) کەیدا دەڵێ: ئەمما کتێبەکانی، ئەوەندە زۆرو بە نرخ و بە ناوبانگ دەرچوون، گەیشتونەتە ئەو کات و شوێنەی هەتاوی گەیشتۆتێ، یان دەیگاتێ و ئەو کات و شوێنەش، کە دەورانی زەمانەی بەسەردا دێت! کەسیش ناتوانێت نکوڵی لە فەزڵ و گەورەیی ئەم زاتە پاکە بکات، مەگەر ئەو کەسەی شەیتان گەمە بە ئاقڵی کردبێت، ئەمانەی خوارەوە لە بەناوبانگترین کتێبی ئیمام بوخارین:

١ـ الجامع الصحيح.

٢ـ الادب المفرد

٣ـ رفع اليدين في الصلاة.

٤ـ القراءة خلف الامام.

٥ـ بر الوالدين.

٦ـ التاريخ الكبير.

٧ـ التاريخ الاوسط.

٨ ـ التاريخ الصغير.

٩ـ خلق افعال العباد ١٠

ـ الضعفاء.

١١ـ المسند الكبير.

١٢

ـ التفسير الكبير.

١٣ـ الاشربة.

١٤ـ الهبة.

١٥ـ أسامي الصحابة.

١٦ـ الوحدان.١٧

ـالمبسوط.

١٨ـالعلل.

١٩ـ الكنى.٢٠

ـ الفوائد.٢١

ـ قضايا الصحابة.

سەحیحی بوخاری لە چەند دێڕێكدا:

ـ ناوی كتێبەكە: (الجَامِعُ الُمسْنَدُ الصَّحيحُ المختَصَرُ مِن أمور رسولِ الله – صلى الله عليه وسلم – وسُنَنِهِ وأيَّامِهِ)، بەلاَم هەر بە سەحیحی بوخاری بەناوبانگە.

ـ پلەی: زانایان گوتویانە: سەحیحی بوخاری، یەكەمین كتێبی حەدیسی سەحیحە، كە تایبەت بە حەدیس نوسرابێت. (علوم الحديث/ ابن الصلاح لا ١٤). هەروەها لەسەر ئەوە كۆكن، كە راستترین كتێب نوسرا بێت، سەحیحی بوخاری و سەحیحی موسلیمن.

گوتوشیانە: كە سەحیحەكەی بوخاری لەوەی موسلیم راستتر و بەسودترە. ئیمام ئیبنو تەیمییە دەڵێ: لە ژێر شینایی ئەم ئاسمانەدا، دوای قورئانی پیرۆز ـ كتێبێكی تری ڕاست وەك سەحیحی بوخاری و موسلیم نییە.

(مجموع الفتاوى / ٧٤/١٨) ئیمام نەسائیش دەربارەی دەیگوت: لەم كتێبانەدا لە سەحیحی بوخاری چاكتری تێدا نییە.

ـ هۆی دانانی كتێبەكەی: ئیمام بوخاری دەڵێ: لە خزمەتی ئیسحاقی كوڕی راهەوەیدا دانیشتبووم، گوتی: خۆزگە یەكێكتان كورتەیەكی حەدیسی سەحیحی پێغەمبەری ﷺ بۆ كۆدەكردینەوە، منیش هەر ئەو ساتە ئەوە لە دڵم چەسپی، كە بكەومە كۆكردنەوەی حەدیسی سەحیح..

ـ ماوەی دانانی كتێبەكە: ئیمام بوخاری دەڵێ: ئەو كتێبی (سەحیح)ەم بە شازدە ساڵ داناوە، لە كۆی ٦٠٠ر٠٠٠ شەش سەد هەزار حەدیس هەڵم بژاردووە،

کە ئیدی کردوومەتە هەنجەتی نێوان خۆم و خوای گەورە... ئەوی سەحیحیش نەبوو بێت تۆمارم نەکردووە، زۆر حەدیسی سەحیحیش هەیە، هەر لێی گەڕاوم و تۆمارم نەکردووە، وتومە نەبادا کتێبەکە زۆر ئەستور ببێت. ئەلفاریەری(کە فەقێی ئیمام بوخارییە) دەفەرموێ: ئیمام دەڵێ: هیچ حەدیسێکم لەم کتێبەمدا تۆمار نەکردووە تا غوسلێکم دەرنەکرد، بێت و، دوو رکات نوێژم نەکردبێت.

ـ شوێنی دانانی کتێبەکە: ئیمام بوخاری دەڵێ: پێنج ساڵ لە بەسرە مامەوە کتێبەکانیشم پێ بوو، هەر ساڵەو حەجێکم دەکرد، ئینجا لە مەککەوە دەگەڕامەوە بۆ بەسرە.

بۆیە ئومێدەوارم خوای گەورە، بە لوتفی خۆی بەرەکەتی خۆی بۆ موسوڵمانان بخاتە کتێبەکانمەوەو بە سودیان کات..(تأريخ بغداد ٩/٢). مەبەستی لەوەیە، کە چۆتە مەککەو لەوێ حەدیسەکانی دوای هەر غوسڵ و دوو رکات نوێژ تۆمار کردووە!

بۆیە لە جێیەکی تردا دەڵێ: کتێبی الجامعەکەم(سەحیحەکەی) لە مزگەوتی حەرام(لە کەعبە) نوسیوەتەوە، هیچ حەدیسێکیشم تۆمار نەکردووە، تا لە راستییەکەی دڵنیا نەبووبم و، تا دوو رکات نوێژم نەکردبێت و، دووعای ئیستیخارەم بۆ نەکردبێت...

زانایان لەسەر ئەو رایەن، کە ئیمام بوخاری، ماوەی شازدە ساڵ حەدیسی کۆکردەوەو لەبەری کردن، بەڵام بۆ تۆمار کردنیان، ئاوا چۆتە حەرەمی کەعبە، بەو هیوایەی ـ وەکو خۆی گوتویەتی ـ خوای گەورە زیاتر بەفەڕی کات..

جا سەیری ئەم لەخوا ترسان و خۆتەسلیم کردنە بە قەدەری خواو، دیقەت لەم حەوسەڵەو سەبرە بگرەو، بزانە چ پارەکی سەرف کردووە لەم هەموو رێ و بان و هاتوچۆیەیدا..

سەیری ئەم تەسلیم کردنە بە خوای خاوەن دەسەڵات! بۆ تۆمار کردنی هەر

حەدیسێك غوسڵێك و دوو ركات نوێژ! بۆ تۆمار كردنەكەش لە هەر كوێیــەك بــوو بێت، هاتۆتەوە كەعبەی پیرۆزو لەوێ تۆماری كردووە !!

ئێستاش هەزاران مەلا هەیە كتێبەكەی نەدیوەو ئیمامشە !! یان ئەفەنــدی وا هەیە لە ئەزهەر، حەدیسێكی بوخاری توێژیوەتەوەو، دكتــۆرای لەســەر وەرگرتــوەو بووە بە پرۆفیسۆری زانكۆی ئیسلامی !!

ناوەڕۆكی سەحیحی بوخاری:

كتێبی سەحیحی بوخاری بە لای ئــەهلی ســوننەت و جەماعەتــەوە، راســترین كتێبە، كە مرۆڤ نوسیبێتی، گرنگترینو ســەرەكیترین مەرجــەعی حەدیســە، بۆیــە پێویستە هەموو موسوڵمانێك، زانیارییەكی گشتی دەربارەی بزانێت..

شێخ تەقیوددینی كوڕی ســەلاح، كــە بــە(ئیبنوســسەلاح بەناوبانگــە) دەڵــێ: ژمارەی حەدیسەكانی بوخاری، بەوانەشەوە، كە دووبارە بوونەتەوە(٧٢٧٥ حــەوت هــەزارو دوو ســەدوو حــەفتاو پێــنج) حەدیســە، بــێ ئەوانــەی، كــە دووبــارە بوونەتەوە(٤٠٠٠ چوار هەزار) حەدیسە..

ئیمام نەوەویش لە موختەسەرەكەیدا هەر وای گوتوە. (١) بــەڵام حــافز ئیبنــو حەجەری عەسقەلانی لە پێشەكی فتح الباريدا، كەراڤەی بوخارییە دەڵــێ: (دەقــی حەدیسە ئەسڵەكان بێ دووبارە كردنەوەیان(٢٦٠٢ دوو هەزارو شەش ســەدوو دوو) حەدیسە، ئەوانەی، كە هەڵپەسێرراون و مەرفوعن ـ كە پێیان دەوترێت: معلق(٢) ـ

---

(١) بڕوانە: السيوطي: تدريب الراوي ب١ / ١٠٢..

(٢) ئەوانەن كە ئیمام بوخاری لە ناونیشانی هەندێك بابی كتێبەكەیدا نوسیبونی بەو هیوایــەی خــۆی زیاتر لێیان بكۆڵێتەوە، بەڵام كۆچی دوایی كردو ئەو كارەی بۆ ئەنجام نەدرا..

١٥٩ سەدوو پەنجاو نۆ) حەدیسن... بە هەردوو کۆمەڵەکە دەبنە(٢٧٦١ دوو هەزارو حەوت سەدوو شەست و یەك) حەدیس[1]...

بەڵام بە هەموو ئەوەی، کە لەو کتێبەیدا گێڕاوێتیەوە، ئەوەی، کە سەحیحە، یان ئەوەی، کە موعەللەقە، یان مەرفوعە(٩٠٨٢ نۆ هەزارو هەشتاو دوو) حەدیسە، ئەمە جگە لەوانەی، کە گەیاندوویێتییە سەر قسەی یاوەران، یان تابعین و تێیدا وەستاوە...

مەرجەکانی ئیمام بوخاری:

ئیمام بوخاری لە کتێبەکانیدا، مەرجەکانی خۆی بۆ کۆکردنەوەی حەدیس تۆمار نەکردووە، بەڵام فەرموودەوانان ئەوەیان هەر لە بەرنامەو دەستوری ئیمام بوخاری خۆیەوە وەرگرتوەو نوسیویانەتەوە، جگە لەوەی خودی ناوی کتێبەکەی خۆی ڕێسایەکە، کە ناوی ناوە(الجامعُ الصحيحُ الُمسْنَدُ المختَصَرُ من أمورِ رسولِ الله وسُنَنِهِ وأيَّامِهِ). چونکە:

ــ الجامع: واتە کۆکراوەی ئەحکام و چاکەکان(الفضائل) و ئاداب و، سیفەتەکانی خواویستی، کە پێیان دەوترێت:(الرقائق).

ـ الصحيح: واتە تەنها ئەوانەی تێدایە کە حوکمی سەحیحی داون.

ـ المسند: واتە تەنها ئەو حەدیسانەی تێدا نوسیون، کە سەنەدەکانیان بێ پسان گەیشتۆتەوە بە پێغەمبەرﷺ و، سوننەتێکی جەنابیان باس دەکەن: چ فەرمایشتێکی بێت، یان کردارێکی، یان بڕیاردانێکی، یان سیفەتێکی جەسەیی،

(١) هدي الساري لا ٤٦٥.

یان سیفەتێکی ڕەوشتی بێت.

لەم پێناسەوەیە، کە زانایان گوتویانە: بوخاری دوو مەرجی بۆ حەدیس داناوە: یەکەمیان هاوچەرخی، دووەمیان دیدارو دیتن. بەڵام ئیمام موسلیم هەر هاوچەرخییەکەی بە مەرج داناوە.

سەحیحی بوخاری هەموو حەدیسێکی تێدا نییە

بێگومان سەحیحەکەی ئیمام بوخاری، هەموو حەدیسێکی پێغەمبەریﷺ لە خۆ نەگرتوەو خۆشی وای نەوتوە، چونکە خۆی، کە گوتویەتی، سەد هەزار حەدیسی سەحیح و دووسەد هەزار حەدیسی غەیرە سەحیحم لەبەرە.

ئەوەی لەسەرەوەش باسمان کرد بە هەموو راجوێیی زانایانیشەوە، ناگاتە دەیەکی ئەو حەدیسە سەحیحانەی لەبەری بوون.. بە تایبەتی کە ئەوە دەزانین: ئیمام بوخاری هەر حەدیسێك، هەردوو مەرجەکەی خۆی بەسەردا نەچەسپی بێت، تۆماری نەدەکرد.

هەروەها خۆشی دەڵێ: هەر ئەوەندەم حەدیس تۆمار کرد، حەدیسی تری دوورو درێژ زۆر بوو، کە لەبەر قەبارەی کتێبەکە تۆمارم نەکردوون..

مەرجەکانی سەحیحی بوخاری:

ئەگەر ئەوە لەبەرچاو بگرین، کە لە زەمانی ئیمام بوخاری خۆیدا، نەوەد هەزار کەس حەدیسی لێ وەرگرتوەو، جاری وا هەبووە بیست هەزار کەس لە یەك دەرسیدا دانیشتوە! ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە حەتمەن زانایان بایەخێکی زۆریان بە مەرج و شێوازی کۆکردنەوەو کتێبەکانی داوە، بە تایبەتی سەحیحەکەی.

بۆیە دەیان بگرە سەدان کتێب دەبینین، کە هەیانە لەسەر ئەحکامەکانی حەدیسی بوخاری نوسراون، هەیانە لەسەر پیاوانی سەنەدەکانیان، یان لەسەر حەدیسە موعەللەقەکانی، یان لەسەر راڤە کردنی وشە گرانەکانی، یان مەسەلەکانی ئیعراب و رێزمانەوانی..

تەنانەت هەر حاجی خەلیفەی خاوەن کتێبی(کشف الظنون) دەڵـێ: لـە هەشـتا شەرحیم زیاتر دیوە، ئەمە جگە لەو کتێبانەی لە دوای زەمانی ئەو نوسـراون، کـە لە هەندێك سەرچاوەدا هاتوە، کە تەنها شەرحی سەحیحەکەی ١٣١ سەدوو سـی و یەك شەرحە[١]، دیسان ئەمەش جگە لە دەیان نامەی ماستەرو دکتۆرا هەیە، کـە لەسەر ئیمام بوخاری و سەحیحەکەی نوسراون!

هەندێک شەرحی بەناوبانگی سەحیحی بوخاری:

١ـ فتح الباری بشرح صحیح البخاری / شیخ الاسلام امام الحفـاظ احمـد بـن علی بن محمد بن محمد بن علی بن محمود بـن احمـد بـن احمـد الکنـانی العسـقلانی المصری الشافعی(٢): ئەمەیان بە ناوبانگترین و گـرنگترین شـەرحە، لـە هـەموان زیاتر بەسودترە.

شەرحەکەی ١٣ سێزدە بەرگەو، پێشەکییەکەشی بەرگێکی گەورەیـەو لەسـەر رێساو زانیارییەکانی فەرموودە(علوم الحدیث)ە ، ئیمام ئیبنو حەجەر خۆی ناوی ناوە(هدی الساری لمقدمه فتح الباری). ئیمـام ئیبنـو حەجـەر دەفـەرموێ: ڕاڤـە کردنی حەدیسەکانی سەحیحی بوخاری، ماوەی بیست و پێـنج سـاڵی ویسـت، لـە ساڵی ٨١٧ ەوە خەریکی بووم تا ساڵی ٨٤٢ !!

بۆیە، کە لە شەرحەکەی بووەوە، دەعوەتێکی زۆر گەورەی بۆ هەموو خـەڵکی کرد، دەڵێن کەس نەمابو لەو شارە بانگ نەکرا بێت!

٢ـ عمده القاری فی شرح البخاری / الشیخ العلامه بدرالـدین محمـود بـن احمـد

(١) ابو عبیدة : تراجم أصحاب الکتب السـتة ـ بڵاوکراوەی بەشی مەعنەوی لە سەرکردایەتی گشـتی سوپای دەوڵەتی ئیماراتی عەرەبی/ چاپخانەی سەربازی چاپی یەکەم ١٩٩١.

(٢) لە ١٣ شەعبانی ٧٧٣ ی کۆچیدا لە میسر لەدایك بوەو لە ١٨ ی ذي الحجـة ی ٨٥٢ ك کۆچـی دوایی کردوەو لە قاهیرە نێژراوە..

العینی الحنفی، ئەمیش ماوەی دە ساڵی پێچو، تا لە شەرحەكەی بووەوە.. حاجی خەلیفە خاوەنی(كشف الڤنون) دەڵێ: لە زۆر شوێندا بدرالدین العینی لە شەرحەكەی ئیبنو حەجەری وەرگرتوە، جاری وا هەیە بە لاپەڕە لێی وەرگرتوە، چ بە ڕاستەوخۆ، چ بە لاوەكی لە ڕێی البرهانی كوڕی الخچرەوە لە كتێبی(المصنف)ەكەیەوە...

٣ـ ارشاد الساری الی شرح صحیح البخاری / الشیخ شهاب الدین احمد بن محمد الخگیب القسگلانی القاهری الشافعی، لە راستیدا ئەمیان پوختەیەكی ئەو دوو شەرحەی پێشوە(الفتح و العمدة) هەر بە ناوی نوسەرەكەیەوە زیاتر بەناوبانگ بووە، هەر دەوترێت: شەرحی قەستەلانی..

٤ـ الكواكب المداري في شرح صحیح البخاري / العلامة شمس الدین محمد بن یوسف بن علي بن سعید الكرماني، كە هەر بە شەرحی كرمانی بەناوبانگە، ئەمیش زۆری لە راڤەكانی فەتح و عومدە وەرگرتوە. جگە لەوەی ئیعتیمادی زۆری كردۆتە سەر سێ شەرحی تر: شرح الخطابي الشافعي(١)، شرح ابن بطال المالكي(٢)، شرح مغلطاي الحنفر(٣)، كرمانی ساڵی ٧٨٦ ك كۆچی دوایی كردووە..

٥ـ شەرحی ئیمام نەوەوی(الامام ابن زكریا محیي الدین النوي الشافعي)، كە ساڵی ٦٧٦ ك كۆچی دوایی كردووە، تا كۆتایی(كتاب الایمان) ی لێ شەرح

---

(١) ناوی محمدی كوڕی محمدی ئەلبوستی یە، شەرعناس و فەرمودەوانێكی بەناوبانگە، خەڵكی شاری(بوست)ە، ساڵی ٣١٩ ك لەدایك بوە لە كتێبەكانی(معالم السنن) و(شرح البخاری)، ساڵی ٣٨٨ ك كۆچی دوایی كردوە..

(٢) ناوی عەلی كوڕی خەلەفی كوڕی عبدالملكی كوڕی بطالە، زانایەكی گەورەی حەدیسە، خەڵكی قورتوبە بوە، ساڵی ٤٤٩ ك كۆچی دوایی كردوە..

(٣) ناوی موغەڵتای كوڕی قولەیبیحە، ساڵی ٦٩٨ ك لەدایبوەو ساڵی ٧٦٢ ك كۆچی دوایی كردوە.. زانایەكی گەورەی حەدیس و مێژونوس و شارەزای زانستی نەسەب زانییە، ئەسڵی توركەو، كتێبی زۆری نوسیوە.

کردووە، چونکە پێش تەواو کردنی هەموو شەرحەکەی، کۆچی دوایی کردووە، ڕەحمەتی خوای لێ بێت..

٦ـ شەرحی ئیمام ئەبو سولەیمان الخطابي(بڕوانە پەراوێزی ژمارە ٦ لە خوارەوە)، کە ناوی ناوە(اعلام السنن). یەك بەرگە..

٧ ـ شەرحی ئیمام ئەبول حەسەن عەلی کوڕی خەلەف، کە بە ابن بطال المغربي المالكي بەناوبانگە(پەراوێزی خوارەوە ژمارە ٧).

٨ ـ شەرحی ئیمام ناصرالدین عەلی کوڕی محمد المنیر، کە دە بەرگە.

٩ ـ شەرحی ئیبنوتتین(الامام عبدالواحد بن التین) لە سەدەی نۆیەمدا یەکێك بووە، لە کتێبە بەربڵاوەکان، بۆیە ئیمام ئیبنو حەجەریش بۆ(فتح الباری) ەکەی خۆی، لێوەی وەرگرتوە..

١٠ ـ شەرحی تەلویح(التلويح / للامام علاء الدين مغلطاي بن قليبح المصري الحنفي)، کە ساڵی ٩٧٢ ك کۆچی دوایی کردووە.. کتێبێکی گەورەیە.

١١ ـ شەرحی سیوتی(الحافظ جلال الدين السيوطي)، کە ساڵی ٩١١ ك کۆچی دوایی کردووە، ڕاڤەیەکی جوان و ئاسانە، نوسەر ناوی ناوە(التوشيح على الجامع الصحيح)، عەللامە السید عەلی کوڕی سولەیمانی مالیکی دەمەنتی کورتی کردۆتەوەو، ناوی ناوە(روح التوشيح).

١٢ ـ شەرحی شێخی نەدوی: شێخ ئەبول حەسەن النەدوی موفتی ساڵی ١١٣٨ ك کۆچی دوایی کردووە.

١٣ ـ التجريد الصحيح لاحاديث الجامع الصحيح/ الشيخ الامام زين الدين ابو العباس احمد بن احمد بن عبداللطيف الشرجي الزبيدي، کە ساڵی ٨٩٣ ك کۆچی دوایی کردووە، ئەم ئەو حەدیسانەی لابردووە، کە دووبارە بوونەتەوە، هەروەها

معلەقەکان وناوی بابەکانیش، هەر ناوی (کتاب) ەکانی هێشتۆتەوە..

١٤ ـ تیسیر القارئ/ الشیخ العلامة نور الحق الدهلوي،(بە فارسییە) کە ساڵی ١٠٧٣ ك کۆچی دوایی کردووە.

١٥ ـ ئەو پەراوێزانەی زانای گەورە ئەحمەد عەلی سەهارەنفوری نوسیونی، کە ساڵی ١٢٩٧ ك کۆچی دوایی کردووە..

١٦ ـ فیض الباري: دەرس وتنەوەکانی زانای فەرموودەوان، السید محمد ئەنوەری کەشمیرییە، کە ساڵی ١٣٥٢ ك کۆچی دوایی کردووە.

١٧ ـ لامع الدراري علی جامع البخاري / المحدث الکبیر محمد زکریا الکاندهلوي السهارنفوري..

١٨ ـ شەرحەکەی مامۆستا مەلا عوسمانی کوڕی عبدالعزیز ـ رحمە الله ـ بە کوردی، کە بە داخەوە تەواوی نەکردووە.

ئەمە بەشێك بوو لە مێژووی پڕ سەروەریی پێشەوای فەرموودەوانان و، زانایانی شەرعناسی ئوممەتی موسوڵمان، ئیمام بوخاری رەحمەتی خوای لێ بێت..

کاتێك موسوڵمان دەزانێت، کە لە مێژووی ئەم ئوممەتەدا، ژیانی نیو ملیۆن و سێزدە هەزار زانای ئاوا نوسراوەتەوە ئینجا دەزانێت چۆن ئەم دینە بەو پاکی و بڵندیەوە ماوە، کە مێژووی ژیانی ئەو کەڵەپیاوانەی ئیسلام دەزانێت، ئینجا بۆی دەردەکەوێت، کە بە هۆی ئەم کۆڵەکانەوە، بووە کە ئەم ئوممەتە موسوڵمانە توانیوێتی بۆ ماوەی هەزار ساڵ، نیوەی سەرزەمین بەم شەریعەتە پاکەیەوە حوکم کات.

ئێستاش، کە ئیسلامیان، هەوڵی جیددیان لە کاردایە بۆ هێنانەوەی سایەی

ئەو حوکمە شکۆمەندە، دووژمنان زیاتر هەست بە دژواری بانگەوازەکەیان دەکەن لەسەر بەرژەوەندی دزی و گزییان، بۆیە بە هەموو توانایەکی نێو دەوڵەتیەوە، رێ لە هاتنەوەی ئیسلام(وەکو : عەقیدەو عیبادەت و شەریعەت) پاشان(وەکو ئوممەت و بانگەواز و خیلافەت) دەگرن..

بۆیە ئەرکی سەرشانی موسوڵمانانە، کە زیاتر لە دینەکە تێبگەنەوەو ئیقتیدا بەپشودرێژیی ئەو زانا بەرزانەیان بکەنەوەو، لەسەر رەویەی موبارەکی ئەوان بڕۆن، تا خوای میهرەبانیش بە لوتفی خۆی لەم قۆناغی ئیستیزعافە دەرمان کات، و بەرەو قۆناغەکانی تەمکینمان ببات...

ئیمام موسلیم
(ڕەحمەتی خوای لێ بێت)
(٢٠٤ ـ ٢٥٩ ك)

ناوو ڕەچەڵەکی :

ئیمام موسلیم، حافزی[١] گەورەو حوججەتی ئیسلام: ئەبول حوسەین موسلیمی کوڕی ئەلحەججاجی کوڕی موسلیمی کوڕی کەرشان ئەلقوشەیری ئەننەیسابوری.. لە هۆزی بەنی قوشەیرە، کە عەرەبن، بەڵام خۆی لە نەیسابور نیشتەجێ بووە، کە ئێستا بە نیشابور دەناسرێت لە ئۆزبەگستان..

ئەمە نەیشابوری ئێران نیە، کە نزیکی مەشهەدە.. کەوابو: ئیمام موسلیم ئەسڵی عەرەبە..

---

(١) مەبەست لەوە نیە کە چاوی کوێر بوبێت، وەکو ئێستا لە کوردەواریدا یەکێك کوێر بێت، پێی دەڵێن حافز!! چونکە بە داخەوە لە ناو کوردا هەر ئەو کەسانەی چاویان کوێر بوە قورئانیان لەبەر کردوە!!

بۆیە وای لێ هاتوە، کە حافز یەعنی کوێرو، کوێریش یەعنی حافز !! لە فەرمودەوانیدا بە زانایەك وتراوە حافز، کە چەندین هەزار حەدیسی لەبەر بوبێت، زانایان هەندێکیان فەرمویانە: لانی کەم دەبێت دە هەزار حەدیسی بە سەنەدو دەق زانینەوە(درایە و روایە) لەبەر بێت، ئینجا پێی دەوترێت: حافز، هەندێکی تر گوتویانە: دەبێت سێ سەد هەزار حەدیسی لەبەر بێت, ئینجا شایانی ئەوەی پێی بوترێت: حافز !!! (تذكرة الحفاظ وتبصرة الايقاظ/ نوسینی یوسف عبدالهادي ٩٠٩ ك)..

لە دایکبوون و گەشەی :

کۆڕای نوسەرانی سیرەو مێژوونوسان لەسەر ئەوەن، کە ئیمام موسلیم لە دوای ساڵی ٢٠٠ی کۆچی لەدایکبووە، بەڵام لە ساڵەکەیدا رایان جیاوازە، هەندێك وەکو لە کتێبەکانی (تهذیب التهذیب ١٢٧/١٠) و(تذکرة الحفاظ ٥٨٨/٢) دا هاتوە، دەڵێن ساڵی ٢٠٤ ی کۆچیە(٨١٩ زاینی) لەدایکبووە.

بەڵام هەندێکی تریان وەکو ئیبنو خەلەکان لە کتێبی(وفیات الاعیان ١٩٥/٥) ەکەیدا دەڵێ: ساڵی ٢٠٦ك / ٨٢١ ز) لەدایکبووە.. راستتریان (والله اعلم) ئەمەی ئیبنو خەلەکانە، چونکە ئیبنو سەلاحی گەورەش، کە لە کتێبی(علماء الامصار) ی ئیمام ئەلحاکم ئەبو عبدالله کوڕی ئەلبەیعی حافزی نیسابورەوە نەقڵ دەکات، کە باسی ئیمام موسلیم دەکات دەڵێ: حاکم نزیکی زەمانی ئیمام موسلیم بوو..(ئەلحاکم لە ٣٢١ ـ ٤٠٥ ك) دا ژیاوە..

ئیمام حافزی زەهەبی دەڵێ: بۆ یەکەمین جار، کە موسلیم گوێی لە حەدیس گرت، ساڵی ٢١٨ ك بوو..(تذکرة الحفاظ ٥٨٨/٢)...

کەوابو ئیمام موسلیم لە تەمەنی دوازدە ساڵیدا کەوتۆتە لەبەر کردنی حەدیس... ئاشکراشە، کە پێشتر قورئانی لەبەر کردووە، چونکە عادەتی هەموو میللەتی ئیسلام، لە هەموو شوێنێك وابو، کە یەکەمین دەست پێکردنی قوتابی، دەبوو قورئانی پیرۆز لەبەر بکات..

زانستی و کاسبی :

باوکی ئیمام موسلیم پیاوماقوڵێکی دیندار بوو، خاوەن سامان و دیوەخان بوو(تهذیب التهذیب ١٢٧/١٠). ئیمام موسلیمیش لە نازو نیعمەت و لە ژێر سەرپەرشتیارێتیەکی بەرپرسانەدا گەورە دەبوو.. بۆیە هەر لە سەرەتاوە نرایە بەر

خوێندن و مامۆستای بۆ دەگیرا.. لەگەڵ ئەوەشدا باوکی رەحمەتیی، فێـری ئـەوەی کردبوو، کە لەشی بۆ کاسبی رام بێنێت، بۆیە کردبووشـی بـە شـاگردی بازرگـانی کوتاڵ فرۆشی تا بووە بەززاز(تهذیب التهذیب ١٠/١٢٧).

دواتریش بووە یەکێك لە فرۆشیارانی کوتـاڵ و پۆشـاك بـە جوملـە، تـا بۆتـە یەکێك لە دەوڵەمەندەکانی نەیسابور(شذرات الذهب ٢/١٤٥) ..

کەوابو: ئیمام موسلیم سەرەتای ژیانی بە زانست و سامان و پیاوماقوڵی دەست پێکردووە، ئاسان رێی ئەوەی بۆ کراوەتەوە، کە بـۆ زانسـت وەرگـرتن خـۆی سـاغ کاتەوەو، لە مەسروفاتی خوێندنی وەکو کتێب کڕین و سـەفەری لای زانایـان، لـە شاری جیاوازو دوور، بێ خەم بێت...

سیماو هەیئەتی :

ئیمـام موسـلیم باڵابـەرز بـووە، سـپی پێسـت و ریشـی پـڕ بـووە، لکێکـی عەمامەکەی هەمیشە بە نێوانی شانەکانیدا شۆڕ دەکردەوە...

سەردەم و وڵاتی :

ئیمام موسلیم لە چەرخی سێیەمی کۆچیدا ژیا، کە یەکێکە لە چاکترین چەرخی زێڕینی ئیسلامەتی، سەردەمێکە، کە پێغەمبەری نازدارﷺ وەکو عیمرانی کـوڕی حەسین دەگێڕێتەوە دەربارەی فەرمویەتی: (خيرُ النـاسِ قَرْنِـي، ثُـمَّ الـذينَ يَلُـونَهُمْ، ثُـمَّ الذينَ يَلُونَهُمْ) بوخاری ٥/١٩٠، موسلیم ٢٥٣٥.

واتە: باشترین کەس ئەوانەی سەردەمی منن، پاشان ئەوانـەی دوای ئـەوان دێن، ئینجا ئەوانەی تر، کە لەدوای ئەوان دێت..

ئـەو چـەرخە سـەردەمی گەشـانەوەی زانسـتی شـەرعی بـوو، زانیاریـە ئیسلامیەکانیانی تێدا تۆمار دەکرا، ڕێسایان بۆ دادەڕێژرا، سەدان کەڵەپیاوی ئـەم

ئیسلامەی تێدا هاتــە بەرهــەم و، زانــای گــەورەو بــەناوبانگ، بوونــە ئەســتێرەی ڕێنیشاندانی ئوممەت.. چونکە سیستمی خیلافەت بـاڵی دادو رەحمــەت و ئــەمانی بەسەر هەموو وڵاتی موسوڵمانانداا کێشابو، دەسەڵاتی سیاسی دامەزراو دادگاکـان سەربەخۆو، بە یاساو ڕێسای ڕۆشنی مەزهەبەکان حـوکم دەکـران، بـەرەکانی سـەر سنور پڕ لە موجاهیدوو، کۆمەڵگە مەدەنیەکەش لە مزگەوت و بـازاڕدا زانایـانی ئوممەت ئاراستەیان دەکرد..

ئەو چەرخە سەردەمی: یەحیای کوڕی مـوعین و، عـەلی کـوڕی مـەدینی و، ئیسحاقی کوڕی راهۆیەو، ئیمام ئەحمــەدی کـوڕی حەنبــەل و، بوخـاری و، ئیبنـو ماجەو، ترمزی، ئەبو داودو زانایانی تری حەدیس بوو..

ئــەو چــەرخە ســەردەمی ئیبنــو ســەعدو بــلازەری و تەبــەری، پێشــەوایانی مێژوونوسی بوو.

سەردەمی ئیمام ئەبو حەنیفەی دینەوەری و، ئیبنو قوتەیبەو، جـاحیزو، ئیبنـو دوورەیدوو، موبەڕیدوو، سەعلەب و، ئیبنو السسککیت و، مازنی بـوو، کـە هـەر یەکەیان سەر بەمەدرەسەیەکی زمان و ئەدەب و ڕێزمان و یەرف بوو...

ئەو چەرخە سەردەمی بووژانەوەی هــەموو زانیاریــەکانی دیــن و دنیـا بــوو، چــونکە ســەردەمی خەلیفــە بــەهێزەکانی قۆنــاغی عەبباسـیەکان بــوو... ئیمـام موسلیمیش لە تەمەنی خۆیدا، حوکمی نۆ خەلیفەی لەوانە تێپەڕانـد: مــەئمون و، موعتەسەم و، واسیق و موتەوەککیل و، موســتەعین و موعتــەزو، موهەتــەدی و، موعتەمەد، کە لە ١٦٨ ـ ٢٧٩ ك (٨١٣ ـ ٨٩٢ ز) حوکمیان کرد.

ئیمام لە ســەردەمی خیلافــەتی مــەئمون دا لــەدایکبوو، لــەو سەردەمەشـدا نیسابور شارێکی بەناوبانگی ئیسلامەتی بوو، یاقوتی حەمەوی گەشـتیارو مێـژوو نوس دەربارەی دەڵێ: (شارێکی مەزنە، خەڵکێکی خاوەن پلەو پایــەی تێـدا دەژی، سەرچــاوەی مەعــدەنی پیــاوان و زانایانــە... لــە هــەموو ئــەو وڵات و شــارانەی بینیومن، من هیچیان وەکو نەیسابور نەبوون. (معجم البلدان/ مادة نیسابور)...

زانایان و ئیمام موسلیم :

ئیمام نەوەوی (رحمەاللە) لە پێشەکی راڤەی حەدیسەکانی ئیمام موسلیمدا(صحيح مسلم بشرح النوي/ المقدمة ١١/١)، کە هەربە شەرحی نەوەوی بەناوبانگە، دەربارەی دەڵێ: زانایان لەسەر ئەوە کۆکن، کە ئیمام موسلیم خاوەن پلەو پایەیە، پێشەوایە، وردەکارێکی فەرمووودەوانیی وریایە، خاوەن تەقواو شارەزایە، بە تایبەتی لە زانستی حەدیسدا، کە کتێبە سەحیحەکەی، بەڵگەی بلیمەتی و زیرەکی و بەرفراوانی بیرێتی، چونکە ئەو تەرتیببەی ئەو بۆ فەرموودەی کردووە.

کەس پێش ئەو نەیکردووە، ئەو شێوە تۆمارکردنەی ئەو کردوویێتیە رێسای فەرموودە، نە زیادەڕەوی تێدایە، نە نوقسانە.. موسلیم ئیمامێکە لە سەردەمی خۆیدا، کەم هەبوون بێنە ڕیزی، لە دوای خۆشی، باوەڕ ناکەم کەسی دی بگاتەوە ئاستی..

هەموو ئەو زانا بەڕێزانەی سەردەمی خۆی، ناویان لێنابو: حافز..

- ئیمام موسلیم، یەکێکە لەوانەی بە بێ هیچ دوودڵییەك ناونراوە حافز، چونکە لە مێژووی پڕ سەروەریی ئیسلامدا، یەکێکە لەو چوار زانایانەی، کە بڕی شەش سەد هەزار حەدیسیان لەبەر بووە! کە ئەبو زەرعەو ئەحمەدو بوخاری و موسلیمن... (تهذيب التهذيب ١٢٨/١٠ و تاريخ دمشق ٢٢٦/١٦)...

- یافعیش دەربارەی دەڵێ: موسلیم یەکێکە لە ئەرکانی حەدیس، خاوەنی سەحیحەو چاکەو خێری بەناوبانگەو مێژووی ژیانی پیرۆزو بەبەرەکەتە..(مرآة الجنان ١٧٤/٢ و تهذيب التهذيب ١٢٨/١٠)...

ـ ئەبوبەكری جاوەردی دەڵێ: موسلیمی كوڕی ئەلحەججاج حەدیسی بۆ گێڕاینەوە، خۆی سەرچاوەی حەدیس بوو...(تهذیب التهذیب ١٢٨/١٠)

ـ مەسلەمەی كوڕی قاسم دەڵێ: موسلیم جێ متمانەیە، بەڕێزە، یەكێكە لە پێشەوایان.(تهذیب التهذیب ١٢٨/١٠)...

ـ ئیبنو ئەبی حاتەم دەڵێ: حەدیسم لە موسلیمەوە گێڕاوەتەوە، ئەو جێ متمانە بوو، حافزی حەدیس بوو، شارەزاییەكی چاكی لە فەرموودەوانیدا هەبوو، كە دەربارەی ئەو لە باوكمیان پرسی گوتی: ڕاستگۆیە..(تهذیب التهذیب ١٢٨/١٠).

مامۆستاكانی ئیمام موسلیم :

حافزی زەهەبی دەڵێ: یەكەمین جار، كە دەستی بە خوێندنی حەدیس كرد، ساڵی ٢١٨ك بوو، چووە لای یەحیای كوڕی یەحیای تەمیمی و، ئەلقەعنەبی و ئەحمەدی كوڕی یونسی یەربوعی و، ئیسماعیلی كوڕی ئەبی ئوەیس و، سەعدی كوڕی مەنسورو، عەونی كوڕی سەلام و، ئەحمەدی كوڕی حەنبەل و، خەڵكێكی تری زۆر،(تذكرة الحفاظ ٥٨٨/٢)..

ئیبنو حەجەری عەسقەلانی ئەوانیشی نوسیوەو، عەمری زەببی و، هەیسەمی كوڕی خاریجەو، شەیبانی كوڕی فەروخیشی بۆ زیاد كردوون.(تهذیب التهذیب ١٢٦/١٠)..

فەقێكانی ئیمام موسلیم :

حافزی ئیبنو حەجەرلە (تهذیب التهذیب ١٢٨/١٠) ەكەیدا دەڵێ: ئیمام ترمزی تەنها حەدیسێكی لێوە گێڕاوەتەوە، كە ئەویش لە یەحیای كوڕی یەحیاوە، لە ئەبو معاویەو، ئەویش لە محمدی كوڕی عەمر لە ئەبو سەلەمەوە، ئەمیش لە

ئەبو هورەیرەوە خوا لێیان رازی بێت گێڕاوێتیەوە، کە پێغەمبەرﷺفەرمویەتی: (إحْصُوا هِلالَ شَعْبَانَ لِرَمضانَ). الترمذي ٦٨٧ ..

دوابەدوای ئەمە حافزی ئیبنو حەجەر دەڵێ: ئەوانەی لێیانەوە گێڕاوەتەوە زۆرن، لەوانە: (ئەبول فەزڵ ئەحمەدی کوڕی سەلەمەو، ئیبراهیمی کوڕی ئەبو تالیب و، ئەبو عەمر ئەلخەففاف و، حسەینی کوڕی محمد القەببانی و، ئەبو عەمر المستەملی و، سالحی کوڕی محمد الحافزو، عەلی کوڕی الحەسەنی هیلالی و، محمدی کوڕی عبدالوەهاب الفەرا)و،(ئەم دوانەیان مامۆستاشی بوون!) هەروەها (عەلی کوڕی الحوسەینی کوڕی الجونەیدو، ئیبنو خوزەیمەو، ئیبنو ساعیدو، السیراج و، محمدی کوڕی عبدالحەمیدو، ئەبو حامیدو عبداللەی کوڕی ئیبنوششەرقی و، عەلی کوڕی ئیسماعیلی دوری و، ئیبراهیمی کوڕی محمدی کوڕی حەمزەو، ئەبو عەوانەی ئەسفەرائینی و، محمدی کوڕی ئیسحاقی ئەلفاکیهی)...

گەشتی فەقێیەتی :

ئیمام موسلیم، تا ئەو کاتەی زانیاری زانایانی ولاتەکەی خۆی وەرگرت، سەرپێی خۆی کەوت و گەیشتە ئاستی پیاوی بەتواناو، توانای داراییشی ئەوەندەی تر بووە هاندەری، ئیدی گەشتی بۆخوێندن و زانست وەرگرتن بۆ زۆر ولات کرد، لەوانە عێراق، حیجاز، شام، میسرو، لە خزمەت زانایانی ئەو ولاتانەدا مایەوە، تا زانیاریەکانی شەرع و زمانی وەرگرت و، پێش زۆر لە مامۆستایانی خۆشی کەوتەوە!

ـ چووە خۆراسان و شار بە شاری گەڕا، چووە خزمەت قوتەیبەی کوڕی سەعیدوو یەحیای کوڕی یەحیای نەیسابوری و، ئیسحاقی کوڕی راهۆیەو، بیشری کوڕی ئەلحەکەم.

ـ چووە ڕەی و لە خزمەت محمدی کوڕی مەهران ئەلجەممالدا مایەوەو، پاشان

چووە خزمەت ئیبراهیمی کوڕی موسای فەڕاو و، زەنیجا(نازناوی حافز ئەبو غەسسان محمدی کوڕی عەمری رازییە)..

ـ چووە عێراق(بەغداو کوفەو بەسرە) بۆ خزمەتی ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل و، عوبەیدوالڵەی ئەلقەواریری و، خەلەفی کوڕی هیشامی ئەلبەززارو، عبداللەی کوڕی عەوف ئەلخەڕازو، شورەیحی کوڕی یونس و، سەعیدی کوڕی محمد ئەلحەرەمی و، عبداللەی کوڕی مەسلەمەی ئەلقەعنەبی و، ئەبو رەبیعی زەهرانی و، عومەری کوڕی حەفسی کوڕی غیاث و، ئەبا غەسسان مالیکی کوڕی ئیسماعیل و، ئەحمەدی کوڕی عبداللەی کوڕی یونس..

ـ چووە شام بۆ خزمەت محمدی کوڕی خالیدی سەکسەکی و، وەلیدی کوڕی موسلیم.

ـ چووە حیجاز(مەککەو مەدینە)بۆ خزمەت ئیسماعیلی کوڕی ئەبو ئوەیس و، ئەبو موسعەبی زوهری و، سەعیدی کوڕی مەنسورو، محمدی کوڕی یەحیای کوڕی ئەبو عومەرو، عبدالجەباری کوڕی ئەلعەلاو..

ـ چووە میسر بۆ خزمەت محمدی کوڕی رومح و، عیسای کوڕی حەمادوو، حەرمەلەی کوڕی یەحیاو هی تر..

شوێنی وا هەبووە دوو جار بۆی چۆتەوە..

چۆنیەتی مردن و شوێنی بەخاک سپاردنی :

ئیمام موسلیم، تا دەیەی شەشەمی تەمەنی پیرۆزی ژیا، تا ئەو ساتەی کۆچی دوایی کرد، هەر لە فێربوونی فەرموودەوانی و فێرکردنیدا بوو، تا ئەو کاتەی گیانی سپارد، هەر لە هاتوچۆی خزمەتی زانستی شەرعدا بوو، تا لەو ساڵەی، کە تێیدا کۆچی دوایی کرد, هاتەوە بۆ نەیسابورو، بینی سەروەت و سامانیشی زۆر زیادی کردووەو، پێویستە ئاوڕێکی لێ بداتەوە، ئیتر لەگەڵ فێرکردنکەشدا کەوتەوە بازرگانی، تا گیانی پاکی سپارد..

سیوطي لە(تدريب الـراوي) دەڵێ: دەڵێن شەوی یەکشەممە بـوو، دوای تەمـەنی شەست ساڵی مرد بۆ دووشەممەش ناشتیان، کە کردیە بیستو پێنجی رەجەبی ساڵی ٢٦١ ك (٨٧٥/٥/٦ ز) بەڵام ئیمام ئیبنو حەجـەرو زەهـەبی دەڵـێن: ئـەو کـاتی کۆچی دوایی کرد، تەمەنی پەنجاو حەوت ساڵان بوو.

هەر ئەمانیشن، کە دەڵێن: ئەو ساڵی ٢٠٤ ك لـەدایکبووە.. بـەڵام وا دیـارە ئەوەی، کە ئیبنو خەلەکان دەڵێ لە تەمەنی پـەنجاو پێـنج سـاڵیدا کۆچـی دوایـی کردووە راستتر بێت، چونکە ئەمیان توێژەرەوەیەکی وردتری، دەربارەی لەدایکبوون و کۆچی دوایی کردنی کردووەو، ئیبنـو سـەلاحی شـارەزووریش هـەر ئەمـەی پـێ پەسەندتر بـووە، هـەروەها ئیمـام نـەوەویش، کـە شـەرحی سـەحیحی موسـلیمی کردووە..

گومانی تێدا نیە، کە لە شاری نەیسابور کۆچی دوایـی کـردوو، لـە نەسـراباد نێژرا، کە گۆڕسـتانێکی دەرەوەی نەیسـابورە.. بـەڵام هـۆی مردنـی زۆر سـەیرە، ئەلبەغدادی لـە حـاکمی نەیسـابوریەوە دەگێڕێتـەوە، کـە گوتویـەتی: لـە ئـەبو عبداللەی کوڕی یەعقوبم بیست، کە وتی: لە ئەحمەدی کوڕی سەلەمەم بیست، کە وتی: کوڕێك بۆ موسلیمی کوڕی ئەلحەججاج گیرابو، کـە دەرسـی تێـدا دەوتـەوە، حەدیسێکیان پێ وت: وتی: نەمبیستوە!

ئێوارە، کە چووە ماڵەوە، چراکەی داگیرساندوو وتـی: کـەس نـەبات بـۆ لام، پێیان وت: سەبەتەیەك خورمای تازەمان بۆ هـاتوە، ناخۆیـت ؟(هەنـدێك دەڵـێن: هەنجیر بووە) گـوتی: بیهێـنن، بۆیـان هێنـا، ئـیتر هـەر لـەو حەدیسـە دەگـەڕاو خورمایەکی دەخوارد، کاتێك حەدیسەکەی دۆزیەوە، کە سەبەتە خورماکەی دەنـك دەنك خواردبوو !!

حاکم دەڵێ: پیاوی متمانە پێکراوی راستگۆی خۆمان بۆی گێڕامەوە، کـە ئـا بەوە مرد..(تاريخ بغداد ١٠٣/١٣، تهذيب التهذيب / ابن حجر ١٢٧/١٠).. .

بەرهەمەکانی ئیمام موسلیم:

ئیمام موسلیم زۆر کتێبی نوسیووە، زۆربەیان دەربارەی فەرموودەوانین، هەیانە چاپ کراوەو، هەشیانە بە داخەوە، تا ئێستا هەر بە دەستنوسیی ماوەتەوە !! زۆریشی هەبووە، کە بە دەست نەوەکانی نزیکی ئێمە نەگەیشتوەو، فەوتاوە!

کتێبە چاپکراوەکانی:

ا ـ سەحیحی موسلیم.

٢ـ المنفردات و الوحدات: دەربارەی گێڕانەوەی حەدیسن، بەو کەسانەوە تایبەتە، کە تەنها یەك راوی لێوەی گێڕاونەتەوە، چ صەحابە بووە، چ تابعینی دوای ئەوان.

ب ـ دەستنووسەکانی:

١ـ کتاب الکُنی والاسماء: ناوی ئەو زانایانەی تێدایە، کە بە کونیەکانیان(ئەبو.. یان ئوممو.. یان ئیبنو.. یان بنتو...) بەناوبانگ بوون، نەك بە ناوی ئەسڵی خۆیان، یان کونیەی ئەو کەسانەی، کە بە ناوە ئەسڵیەکان زیاتر بەناوبانگ بوون..

٢ـ کتاب التمییز: باس لەو رێگایانە دەکات، کە یارمەتیدەری ئەو خوێنەرە لە کە فێری هەڵاوێردنی حەدیسی سەحیح و زەعیف دەبێت.. هەندێك نوسەر نوسیویانەتەوەو، ناویان لێناوە (رسالة في المصطلح).

٣ـ رجال عروة بن الزبیر: باس لەو پیاوانە دەکات، کە حەدیسەکانی عوروەی

کوڕی زوبەیری کوڕی عەوامیان گێڕاوەتەوە و، دەیانناسێنیت..

٤ـ كتاب الطبقات: باس لەو یاوەرانە دەکات، کـە لـە خزمـەت پێغەمبـەردا بوونﷺ و، کێ لێوەی ریوایەت کردوون...

ج ـ ئەو کتێبانەی کە فەوتاون:

١ ـ الافراد.
٢ ـ أفراد الشاميين.
٣ ـ الأقران. ٤
ـ الانتفاع بأهب السباع.
٥ ـ أولاد الصحابة فمن بعدهم من المحدثين.
٦ ـ أوهام المحدثين.
٧ ـ الجامع الكبير (ئەلحەکەم دەفەرموێ هەندێکیم بینیوە)...
٨ ـ حديث عمرو بن شعيب(عن أبيه عن جده).
٩ ـ سؤالات احمد بن حنبل..
١٠ ـ العلل.
١١ ـ كتاب التاريخ.
١٢ ـ المخضرمون.
١٣ ـ المسند الكبير على أسماء الرجال.
١٤ ـ مشايخ الثوري.
١٥ ـ مشايخ شعبة.
١٦ ـ مشايخ مالك بن أنس.
١٧ ـ من ليس له راو..

ژمارەی حەدیسەکانی سەحیحی موسلیم :

تا ئێستا بە شێوەیەکی بنبڕ، کەس نەیوتوە ژمارەی حەدیسەکانی سەحیحی موسلیم چەندە !! هۆیەکەشی ئەوەیە، کە دەقی هەندێك حەدیس لەناو هی تردا دووپات دەبێتەوە، ئیتر حەدیسی وا هەیە رستەیەکە، یان رستەیەکەو ئەسڵە، بەلاَم لە جێیەکی تردا، رستەیەکی تری تەواوکاری هەیە، لێی کەم کراوەتەوە.

بۆیە جاری وا هەیە ئەسڵەکە بە حەدیسێك حسێب کراوەو پاشتر، کە زیادەیەکی تری لەگەڵ هاتوە، وا حسێب کراوە، کە حەدیسێکی ترە..

هەرچەندە یەکێکی وەکو ئیمام نەوەوی، لە هەموو کەس زیاتر بایەخی بە سەحیحی موسلیم وراڤەکردنی داوە، کەچی ئاماژەی بەو مەسەلەیە هەر نەکردووە، وا دیارە هیچ بەلایەوە گرنگ نەبووە، کە چەند حەدیسە، بەقەدەر ئەوەندەی، کە پێی گرنگ بووە، موسوڵمانان لێی حاڵی بن و کاری پێ بکەن..

ئەبو قورەیشی حافز، کە هاوچەرخی ئیمام موسلیم بوو دەڵێ: حەدیسی موسلیم چوار هەزار حەدیسە..

ئەمیش مەبەستی لە ئەسڵەکانە نەك ئەوانەش، کە لەگەڵ ئەو ئەسلاَنەدا دووپات بوونەتەوە..(تاريخ دمشق ٢٣٦/١٦ و شرح صحيح مسلم / النوي ٢١/١). ئیبنوسەلاحیش هەر گوتوە.. (الباعث الحثيث شرح اختصار علوم الحديث تحقيق احمد شاكر ل ٢٠)..

سەبارەت بە ئەسڵ و ئەوانەی، کە دووپاتن، کەس ناکۆکی لەسەر ئەوە نەبووە، کە وەکو حافزی عێراقی لە ئەحمەدی کوڕی مەسلەمەوە گێڕاوێتیەوە، هەمووی دوازە هەزار حەدیسە (الباعث الحثيث و تذكرة الحفاظ ١٥١/٢).

مەرجەکانی ئیمام موسلیم بۆ حەدیس بە سەحیح دانان:

ئیمام بوخاری و ئیمام موسلیم، مەرجی تایبەتی خۆیان بۆ سەحیح دانانی حەدیس نەنوسیوە، بەڵام فەرموودەوانان سەیریان کردووە، هەر یەکەیان بە پێی ڕێساو مەرجێکی تایبەت، کە نەیاننوسیوەتەوە حەدیسیان بە سەحیح تۆمار کردووە، فەرموودەوانان سەیریان کردووە، لای هەردووکیان ئەو حەدیسە قبووڵ بووە، کە ئەم سیفەتانەی لە سەرەتاوە، تا کۆتایی بێ هیچ لارو وێریەك تێدا بووبێت: (سەنەدی پەیوەست، وەرگرتن لە دادپەروەرەوە، وردەکاری لە گێڕانەوەیدا).. بڕوانە(صحیح مسلم ١٥/٢ کتاب الصلاة، باب التشهد في الصلاة، تذكرة الحفاظ / الحافظ الذهبي ٥٨٩/٢).

ئیمام موسلیم بە مەرجی سەحیح بوونی حەدیسی دانابو، کە دەبێت ئەو کەسەی حەدیسێك لە کەسێکی ترەوە دەگێڕێتەوە، لە یەك سەردەمدا ژیابن، بەڵام ئیمام بوخاری دەیگوت: مەرجیشە، کە یەکتریان دیتبێت، با یەکجاریش بووبێت..

ئەمەش مەرجی ئیمام موسلیمی لاواز نەکردووە، چونکە هەموو شارەزایانی فەرموودە دەزانن، کە ئیمام موسلیم دەیگوت، کە متمانە پێکراو(ثقة) {زاروەیەکی فەرموودەوانیەو پلەیەکی پێشکەوتوە} لە کەسێکەوە ناگێڕێتەوە، کە نەیناسێت و لە خۆیەوە وەرنەگرتبێت و، لە کەسێکیشەوە وەرناگرێت، کە وەسفی شیاوێتی و متمانەیی دەربارەی نەبیستبێت...

کتێبەکەی موسلیم هەموو سەحیحەکانی تێدا نیە

کتێبەکەی ئیمام موسلیم بەدڵنیاییەوە، هەموو حەدیسە سەحیحەکانی ئەوی لەخۆ نەگرتوە، چونکە خۆی دەڵێ: هەموو حەدیسە سەحیحەکانم لێرەدا(واتە لە کتێبەکەی خۆیدا) تۆمار نەکردووە، بەڵکو تەنها ئەو حەدیسانەی، کە لەسەری رێکەوتون، کە سەحیحن ..(بڕوانە صحيح مسلم/ النووي ١/٢٥ ـ ٢٦).

ئیمام موسلیم ئەم حەدیسە تۆمار کراوانەی خۆی، لە کۆی سێ سەد هەزار حەدیس هەڵبژاردووەو نوسیونی !! وەکو خۆی گوتویەتی: (ئەم کتێبەم لە بڕی سێ سەد هەزار حەدیس هەڵبژاردووە، کە هەموویم بۆ خۆم بیستوە)..

ئەمەش وای کردووە هەندێك کەس بە هەڵە تێبگەن، کە ئەوەی ئیمام موسلیم تۆماری نەکردوون سەحیح نەبوون بۆیە لێیان گەڕاوە، بەڵام وا نیە، جا وا دیارە ئەم گومانە هەر لەسەردەمی خۆشیدا وا بیستراوە بۆیە خۆی لە سەحیحەکەیدا دەڵێ: (من ئەم کتێبەم، کە ناساند، وتم حەدیسەکانی سەحیحن، نەموت ئەوەی لێرەدا نەمنوسیون زەعیفن، نا، من مەبەستم ئەوە بوو: کە هەر کەس حەدیس لە منەوە وەردەگرێت، با لەوە بێگومان بێت کە فەرموودەی سەحیحی لێمەوە وەرگرتوە..

ئیمامانی فەرموودەوانی وەکو، الحاكم و، ئیبنو سەلاح نەوەوی و، سیوتی و هەموو ئەو بەڕێزانەش جەختیان لەمە کردۆتەوە.. ئینجا ئەوان گوتویانە: کە ئیمام موسلیم ئەو هەموو حەدیسەی تری تۆمار نەکردووە. لەبەر ئەوە بووە کە:

١ـ مەبەستی ئەوە بووە کتێبەکەی گەورەتر نەبێت.

٢ـ یان خۆی لەبەر هۆیەك، کە پێی وا بووبێت زەعیفە تۆماری نەکردبن.

٣ـ یان بیری چووە.

٤ـ یان وای داناوە، کە ئەو حەدیسانەی گێڕاونیەوە، بەسن و جێی ئەوانەش

دەگرنەوە، کە تۆماری نەکردوون..

٥ـ یان هۆی تر هەیە..

بۆیە ئیمام نەوەوی لە راڤەی کتێبی سەحیحی موسلیمدا دەڵێ: موسلیم بە تەئکید هەموو حەدیسەکانی پێغەمبەریﷺ نەگێڕاوەتەوە، نەك نیوەشی نەگێڕاوەتەوە، بەڵکو هەر ئەوەندەیە، کە دەوترێت: هەندێکی گێڕاوەتەوە..(شرح مسلم / النوی ١/٢٤)..

ڕاڤەکردنی سەحیحی موسلیم

کتێب لەسەر سەحیحی موسلیم زۆر نوسراون و، زۆریش هەن راڤەی یەك یەکی حەدیسەکانیان کردووە، ئیتر هەیانە بە دوورودرێژیی و، هەیانە بە کورتی و، هەشە مامناوەندیە.. لەوانە:

ـ إكمال المعلم / القاضي عياض ت ٥٤٤ ك /ت يحيى إسماعيل/ الناشر دار الوفاء / ٩ بەرگە لە چاپخانەی السعادة چاپکراوەتەوەو مكمل إكمال الإكمال یشی لەگەڵدایە.

ـ إكمال إكمال المعلم/ الامام عبدالله محمد بن خليفة الوشتاني لابي التونسي المالكي ٨٢٧ ك ٤ بەرگەو راڤەی مازری وعیازو قورتوبی ونەوەوی لەگەڵدا چاپ کراوە.

اكمال الاكمال/ ابو الروح عيسى بن مسعود الزواوي المالكي ٧٤٤ ك.

ـ الايجاز و البيان لشرح خطبة كتاب مسلم مع كتاب الايمان / ابن الحاج قاضي قرطبة ٥٢٩ ك/ ١١٣٤ م.

ـ بغية القارئ والمتفهم: يحيى بن محمد السنباطي ٩٥٨ ك.

ـ تحفة المنجد والمُتَهِّم في غريب صحيح مسلم/ نوسەرەکەی نەزانراوە بەلام لە ٨١٦ ك ژیاوە..

ـ تفسير غريب الصحيحين/ الحميدي ٤٨٨ ك.

ـ تكملة فتح الملهم بشرح صحيح مسلم /تـأليف محمد تقـي العثمـاني / الناشـر مكتبة دار العلوم ٦ بەرگە.

ـ حاشية ابي الحسن بن عبدالهادي السندي ١١٢٦ ك.

ـ حاشية شرح مسلم / علي بن احمد السعيدي ١١٦٨ ك.

ـ حاشية على صحيح مسلم / تأليف السندي ت١١٣٦ ك/ طبعت في باكستان.

ـ الحل المفهم لصحيح مسلم / من إفادات الشيخ رشيد الكنكوهي الأنصاري ت ١٣٢٣هـ/ بەشـی یەکـەمی لـە سـاڵی ١٤٠٣ك بـە توێژینـەوەی محمـد زكريـا الكاندهلوي لە کەراچی پاکستان چاپ کراوە.. .

ـ ختم صحيح مسلم/ عبدالقادر النادمي ٩٢٧ ك.

ـ الـديباج علـى صـحيح مسـلم بـن الحجـاج/ السـيوطي ت ٩١١ ك / ت أبـي إسحاق الحويني/ الناشر دار عفان/ ٦ م بەرگە ولە ١٢٩٩ك لە المطبعـة الوهبيـة/ت بديع السيد اللحام ٢ بەرگە.

ـ السراج الوهاج من كشـف مطالـب صـحيح مسـلم بـن الحجـاج/ صـديق خـان القنوجي مطبعة الصـديقي سـاڵی ١٣٠٢ ك ٢ بەرگـە و وزارة الشـؤون الإسـلامية بدوولة قطر چاپی کردووە بە ناوی طبعـة خيريـة/ ١٣ بەرگـە، ئەمـە هـەر ڕاڤـەی مختصر صحيح مسلم/ المنذريه.

ـ شرح الامام ابي القاسم اسماعيل بن محمد الاصفهاني الحافظ ٥٣٥ ك.

ـ شرح عماد الدين عبدالرحمن بن العلي المصري ٦٢٤ ك.

ـ شرح شمس الدين ابي المظفر يوسف بن فزأوغلي سبط ابن الجوزي ٦٥٤ك

ـ شرح كتاب(مختصر صـحيح مسـلم) للحـافظ المنـذري / عثمـان بـن عبـدالملك الكردي المصري ٧٣٧ ك.

ـ شرح كتاب(مختصر صحيح مسلم) للحافظ المنذري / محمد بن احمد الاسنوي ٧٦٣ ك

ـ شرح ابن المهندس / عبدالله بن محمد الصالحي الحنفي ٧٩ ك.

ـ شرح محمد بن محمود البابرتي ٧٨٦ ك.

ـ شرح الشيخ شمس الدين محمد بن يوسف القونوي الحنفي ٧٨٨ ك.

ـ شرح زوائد مسلم على البخاري/سراج الدين عمر بن علي بن الملقن الشافعي٨٠٤ ك ٤ بەرگە.

ـ شرح الشيخ تقي الدين ابي بكر بن محمد الحصني الدمشقي الشافعي ٨٢٩ ك

ـ شرح خطبة مسلم بن الحجاج: القسطلاني الشافهي ٩٢٣ ك.

ـ شرح القاضي زين الدين زكريا بن محمد الانصاري الشافعي ٩٢٦ ك.

ـ شرح شهاب الدين احمد بن عبدالحق ٩٦٢ ك.

ـ شرح مولانا علي القاري الهروي ١٠١٦ ك ٤ مجلد.

ـ شرح صحيح مسلم / ابراهيم بن محمد العجمي الحلبي.

ـ شرح صحيح مسلم / عبدالرؤوف المناوي ١٠٢١ ك.

ـ صيانة صحيح مسلم من الإخلال والغلط.. / ابن الصلاح ت ٦٤٢ هـ / تحقيق موفق عبد القادر / دار الغرب الإسلامي / يەك بەرگە ئەويش راڤەی كتاب الايمانی سەحیحی موسلیمە. كە بيت الأفكار الدوولية لەچاپ كراوە.

ـ عناية المنعم لروح صحيح مسلم(عناية الملك المنعم) / عبدالله بن محمد يوسف أفندي زادة حلمي ١١٦٧ ك.

ـ غنية المحتاج في ختم صحيح مسلم بن الحجاج/محمد بن عبدالرحمن السخاوي ٩٠٢ ك

ـ فتح المنعم شرح صحيح مسلم / موسى شاهين لاشين / مؤسسة عز الدين / ٥ بەرگە.

ـ فتح الملهم بشرح صحيح مسلم / شبير احمد الديوبندي العثماني ت١٣٦٩ ك/ المكتبة الرشيدية / ٣ بەرگە تا كتاب الرضاع گەیشتوە.

ـ فضل المنعم في شرح صحيح مسلم:شمس الدين بن عبدالله بن عطاء الله الرازي ٨٢٩ك

ـ المعلم بفوائد مسلم/تأليف المازري ت ٥٣٦ هـ/ تحقيق الشاذلي النيفر/ دار الغرب الإسلامي/ ٣ بەرگە.

ـ المعلم بشرح المختار من صحيح مسلم / محمد محمد السماحي زانایەكی ئەزهەرەو راڤەی ١٨ حەدیسی هەڵبژاردەی كردووە توێژینەوەی كراوە.

ـ المفصح المفهم والموضع الملهم لمعاني صحيح مسلم/ ابو عيدالله محمد بن يحيى الانصاري ٦٤٦ ك.

ـ المفهم شرح تلخيص صحيح مسلم/ أبي العباس احمد بن عمر بن ابراهيم القرطبي ت٦٥٦ ك/ تحقيق محيي الدين مستو وجماعة/ الناشر دار ابن كثير/ ك ٧ بەرگە، لە دار الكتاب المصري/ توێژینەوەی الحسني ابو الفرجة ٣ بەرگە، لە قسم السنة لە جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية ش توێژینەوەی كراوە.

ـ المفهم في شرح غريب سلم/ الامام عبدالغافر بن اسماعيل ٥٢٩ ك.

ـ مكمل إكمال المعلم للسنوسي ت٨٩٢ ك/ مطبعة السعادة/ ٧ بەرگە لە دار الكتب العلميەش چاپ كراوە ٩ بەرگە..

ـ منهاج الابتهاج بشرح صحيح مسلم بن الحجاج / شهاب الدين احمد بن الخطيب القسطلاني الشافعي ٩٢٣ك.

ـ المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج(منهاج المحدثين وسبيل تلبية المحققين/

النوي ت ٦٧٦ ك/ زۆر جاران چاپ كراوه بەڵام باشترینیان چاپی دار المعرفة/ تحقيق خليل مأمون شيحايه كه ١٠ بەرگە.

- منة المنعم شرح صحيح مسلم/ الشيخ صفي الرحمن المباركفوري / دار السلام عام ١٤٢١ك/ ٤ بەرگە.

- وشي الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج/ علي بن سليمان البجمعوي ت١٢٩٨ ك / الناشر المطبعة الوهبية يەك بەرگەو كورتەی اليباجی سيوتيه..

بێگومان راڤەی سەحیحی موسلیم بە زمانەکانی تر، هەر زۆر زۆرە، لەوانە بە فارسی بە ناوی(منبع العلم)، کە نور الحق بن عبدالحق الدهلوی نوسیویێتی کە لە ١٠٧٣ كۆچی دوایی کردووە، بەڵام تەواوی نەکردبوو، ئیبن فخر الدين محب الله تەواوی کردووە.. بە داخەوە، کە بە کوردیش نیمانە...

كورتەیەك لەسەر سەحیحی موسلیم و باسێك لە شێوازی دانانەكەی

زانایانی ئیسلام دابەشكردنی كتێبیان بەم شێوەیە دەكرد: (كتاب...) ئەمەش كۆبەندێك بوو چەندین بەندی لە خۆ دەگرت، كە ناویان دەنا(باب...)، هەر بابێكیش دەبووە چەندین باسەوە، كە ناویان دەنا(مسألَة..)..

ئیمام موسلیم لە كتێبی سەحیحەكەی خۆیدا لە(كتاب المساجد) بەندێكی هەیە، كە ناوی ناوە(باب فضل صلاة الجماعة والتشديد في التخلف عنها) دەڵێ: ئەبوبەكری كوڕی ئەبو شەیبە بۆی گێڕاینەوە، كە الفضل كوڕی دووكەین، لە ئەبو العومەیس لە عەلی كوڕی الاقمەروە، ئەویش لە ئەبو الاحوەس و ئەویش لە عبداللەوە(مەبەست عبداللەی كوڕی مەسعودە) گێڕاویانەتەوە، كە گوتی: (مَنْ سَرَّهُ أنْ يَلقَى اللهَ غَداً مُسلِماً، فَليحافِظْ على هؤلاء الصلواتِ حيثُ يُنادى بِهِنَّ، فإنَّ اللهَ تعالى شَرَعَ لنبيكم صلى الله عليه وسلم سُننَ الهُدَى، وإنهُنَّ مِنْ سُننِ الهُدى، ولو أنَّكُمْ صَلَّيتُم في بيُوتِكُم كَمَا يُصَلِّي هذا المتخَلِّفُ في بَيتِهِ " لَتَركْتُم سُنَّةَ نبيّكم، ولو تَركْتُم سُنّةَ نبيّكُمْ لَضَلَلْتُم وَمَا مِنْ رَجُلٍ يَتَطَهَّرُ فَيُحْسِنَ الطهورَثُمَّ يَعْمُدُ إلى مَسجِدٍ من هذهِ المساجِدِ إلا كَتَبَ اللهُ لَهُ بِكُلِّ خَطوَةٍ يخطوهَا حَسَنَةً ويَرْفَعُهُ بها دَرَجَةً ويَحُطُّ عَنْهُ بِهَا سَيئةً وَلَقَدْ رأيتَنَا وما يَتَخَلَّفُ عَنها إلا مُنافِقٌ مَعلومُ النِّفاقِ، وَلَقَدْ كانَ الرَّجُلُ يُؤْتى بِهِ يُهَادَى بينَ الرَّجُلَين حتى يُقامَ في الصَّفِّ).[١]

واتە: هەر كەسێك حەز دەكات سبەینێ موسوڵمانانە بە خزمەت خودای خۆی بگات، با پارێزگاری ئەو نوێژانەی بكات، ئەو نوێژانە رێبازی ڕێنمایی خواین، ئەگەر ئێوە وەكو ئەم دواكەوتوە نوێژەكاناتن لە ماڵەوە بكەن، ئەوە مانای وایە

---

(١) صحيح مسلم بشرح الامام النووي/ دار الكتب العلمية/ بيروت ١٥٦/٥...

سوننەتی پێغەمبەرەکەی خۆتـان وازلێهێنـا، ئەگـەر سـوننەی پێغەمبەرەکەشـتان وازلێبهێنن" گومڕا دەبن، هەر کەس بە تەواوی دەستنوێژی خۆی بگرێت و بچـێت بۆ مزگەوتێك، خوای گـەورە بـە هـەر هـەنگاوێکی، کـە دەینێـت، خێرێکـی بـۆ دەنوسێت و، پلەیەکی بەرزتر دەکاتەوەو، بە هەر هەنگاوێکی، خراپەیـەکی لەسـەر دەکوژێنێتەوە، ئاخر بۆیە دەتبینین، کەس لێیان دوا نەدەکەوت، مەگەر کەسـێکی دووڕو، کە بە دووڕوییەکەی ناسرابێت، تەنانەت کەسی وات دەبینی، وا دوو کەسـی دیکە بن هەنگڵیان خستۆتە سەر شانی خۆیان و، بەو شێوەیە دەیهێنن، تا لە ڕیزی نوێژیان دادەنا..

بەراوردێک لە نێوان هەردوو سەحیحەکەدا

هەردوو شێخەکەی ئیسلام، بوخاری و موسلیم (ڕەحمـەتی خوایـان لـێ بێـت)، هەرچی لە توانیاندا بووە، بۆ ڕێك و جوان دانان و نوسینی کتێبەکەیان، خـەرجیان کردووەو درێغیان نەکردووە، مەرجی وردیـان بـۆ کۆکردنـەوەو، پاشـان بـۆ تۆمـار کردنیان دانـاوە، کـە هـەموو فـەرموودەوانان پێیـان سەرسـام بـوون و، شـایەتی شۆڕەسوارێتی ئەو دوو زاتە پاکەیان، لەو بوارەدا داوە!

ئوممەتەکەش بە کتێبی متمانە پێکراوی دین و دینـداریی وەرگرتـون، زانایـانی ئیسلام لە کۆن و نوێدا لەسەر ئەوە کۆن، کە ئەو دوو کتێبەی بوخـاری و موسـلیم ڕاستترین کتێبی موسوڵمانانن دوای قورئانی پیرۆز..

ئیمام ئیبن تەیمیە دەڵێ: لە بن ئەم ئاسمانەدا لە دوای قورئانی پیرۆز، کتێبێکی تری ڕاستی تێدا نیە، وەکو سـەحیحەکانی بوخـاری و موسـلیم..(مجمـوع الفتـاوي ١٨/٧٤).

ئیمام بوخاری هەر کتابەی بە جیا ناوناوەو، حەدیسەکانی تێدا تۆمـار کـردووە بەڵام لە جێی تریشدا حەدیسەکان دووبارەو سێبارە دەکاتەوە، چونکە پەیوەندیان بە

زیاتر لە یەك باسەوە هەیە، یان بۆ سودی زیاتر، یان بۆ تەئکید لە سەنەدەکەیان، دیسان دەیانهێنێتەوە. بەڵام ئیمام موسلیم وای نەکردووە، بەڵکو هاتوە هەموو حەدیسەکانی ئەو بابەتەی بە سەنەدە جیاوازەکانیەوە، بەیەکەوە لە یەك شوێندا هێناوە.

بۆیە ئەوەی ئەم، کە بۆ سەرجەم حەدیسی باسێك دەگەڕێیت، ئاسانکاریەکی زیاتری تێدایە، بەڵام ئەم وەکو ئیمام بوخاری، سەردێڕی وای بە ناوی(کتاب...)ەوە بۆ نەنوسیون.. هەر چەندە دیارە، کە بە پێی بابەت و باسەکان ڕێکی خستون..

لە سەنەدی حەدیسەکانیشیاندا جیاوازیەکیان هەیە، بۆ نمونە پیاوانی لای ئیمام بوخاری، لە چوارسەدوو سی قسور کەسدا، باسی هەشتا کەسی کردووە، کە قسەیان لەسەرەو هەندێك حەدیسیان پێ لاواز دەبێت، بەڵام لە پیاوانی سەنەدی حەدیسەکانی ئیمام موسلیمدا، کە شەش سەدوو بیست کەسن، قسە لەسەر سەدوو شەستیان دەکات، کە لە هەندێك سیفاتدا زەعیف بوون..(تدريب الراوي / سيوطي ٩٢/١).

بۆچی سەحیحی بوخاری لەپێشترە، وەك لە سەحیحی موسلیم ؟

زۆرینەی زانایان، سەحیحی بوخارییان پێش سەحیحی ئیمام موسلیم داناوە، هەرچەندە هەندێك زانای وڵاتی مەغریبی ئیسلامی، هەر سەحیحی موسلیمیان پێش بوخاری خستووە.

ـ ئیبنوس سەلاح دەڵێ: ئەوەی، کە گێڕامانەوە، کە ئیمام شافیعی گوتویەتی: کتێبێکی تر لەم سەر زەمینەدا لە(مُوَطَّأ)ی مالیك ڕاستر نیە، لە ریوایەتێکی تریدا: کتێبێکی تر غەیری کتێبەکەی خوای گەورە لەم سەر زەمینەدا، لە(مُوَطَّأ)ی مالیك راستر نیە، لەبەر ئەوەیە، کە ئەو زەمانەی ئەو ئەوەی گوت، هێشتا کتێبەکانی بوخاری و موسلیم دانەنرابون..

ـ حافزی ئیبنو حەجەری عەسقەلانی، کە ڕاڤەی حەدیسەکانی بوخاری کردووە

دەڵێ: ئەوەی وای کردووە، کە زانایان کتێبەکەی بوخاریان بەلاوە پەسەندتربێت ئەوەیە، کە دەبینرێت لە سەنەدی حەدیسدا لە موسلیم وردەکارتر بووەو، لە حەدیسیشدا شارەزاتر بووە..(تدریب الراوي ١/٩١)

ـ ئیمام ئیبنو تەیمیە دەڵێ: زانایان لەسەر ئەو رایەن، کە بوخاری لەپێشترە وەك لە موسلیم، چونکە لە زانستەکانی فەرموودەدا شارەزاترە، موسلیمیش قوتابی بەردەستی بوخاری بووەو، لەبەر دەستی ئەودا فێری ئەم زانستیانە بووە، بەردەوامیش هەر موسلیم زیاتر سودی لە زانایی بوخاری وەرگرتوە، بۆیە یەکێکی وەکو الدارەقوتنی دەڵێ: ئەگەر بوخاری نەبوایە، موسلیم نەدەهات و نەدەچو.

ـ شاعیر جوانی وتوە، کە باسی هەردووکیانی ئاوا کردووە:

تشاجر قوم في البخاري و مسلم لدي وقالوا: أي ذين تقدم

فقلت: لقد فاق البخاري صحة كما فاق في حسن الصناعة مسلم

واتە: کۆمەڵە کەسێك لە فەزڵی بوخاری و مەسلیمدا ناکۆك بوون و هاتنە لام، وتیان کام لەو دوانە پێش دەخەیت؟ وتم: بوخاری، پێش موسلیمی، بە راستی حەدیسەکانی کەتوە، بەلاَم موسلیمیش بە دیقەت و وردەکاری رێکخستنەکەی پێش ئەو کەوتۆتەوە ..

ڕەحمەتی خوا لە هەموویان بێت و، خوای گەورە بمانخاتە سەر رێی ئەو کەڵەپیاوانەی ئومەتی موسوڵمان... ئامین...

ئیمام ئەبو داود
(ڕەحمەتی خوای لیٚ بێت)
(٢٠٢ ـ ٢٧٥ ك)

ـ حافز ئەحمەد الهورەوی گوتویەتی: (ئـەبو داود یـەکێك بـوو لـە پـارێزەرانی ئیسلام، بەو هەموو حەدیسەی لەبەری بوو).

ناو و ڕەچەڵەکی:

ئەبو داودی دادپەروەرو بە دیققەت، گەورەی حافزانی حەدیس، ناوی سولەیمانی کوڕی ئەشعەسی کوڕی ئیسحاقی کوڕی بەشیری کوڕی شـەددادی کـوڕی عــەمری ئەلئەزەدی ئەسسەجستانیە.

ـ دەشڵێن: سولەیمانی کوڕی ئەشعەسی کوڕی شەددادی کـوڕی عــەمری کـوڕی عامرەو، پێی وتراوە عیمران.

ـ حافز ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەڵیٚ: دەڵێن عیمرانی باپیرەی، لـە شـەڕی ناوخۆی سففیندا، لە ڕیزی سوپای سەیدنا عەلی کوڕی ئەبو تالیبدا بوو، کـوژرا.. (تهذيب التهذيب ١٦٩/٤).

ـ ئەلئەزەدی: ناوی تیرەی ئەزەدە، کە هۆزێکی بەناوبانگی یەمەن بوون.

ـ ئەسسەجستانی: ناوی ناوچـەیەکە، بـەڵام جوگرافیـا ناسـان تێیـدا راجـوێن، هەیانە دەڵیٚ: ناوەکـە سەجسـتانەو نـاوی ئـەو ویلایەتـە بـووە، کـە لـە باشـوری ڕۆژهەڵاتی خۆراسانی کۆنەوە بـووە، واتــە نێـوان ئێـران و پاکسـتانی ئێسـتا(کـە هەرێمی بەشکراوی بەلوچستانی ئەم سەردەمەی ئێمەیە)، هەندێکی تریان دەڵـێن، ئەسڵەکەی سەجستانەیە و گوندێك بووە سەر بە شاری بەسرە. هەندێکی تر دەڵێن:

ناوچەیەك بووە، نزیك بە وڵاتی هیندۆسی کۆن، (طبقات الشافعية الكبرى ٢٩٣/٢) هەشیانە دەڵێ: سەجستان شارۆچکەیەك بووەو، ئێستا لە ئەفغانستاندایە..

ـ لەدایکبوونی: ئیمام ئەبو داود لە ساڵی ٢٠٢ ك لەدایکبووە (طبقات الشافعية الكبرى ٢٩٣/٢) باوکی دانیشتوی بەسرە بوو، ئەبو داود چەند جار چۆتە بەغدا، کۆتا جاریان ساڵی ٢٧١ ك بوو(مفتاح دار السعادة ٩/٢) بەسرەی ئەو سەردەمە، مەڵبەندی زانایان و خوێندکارانی شەرع بوو..

ـ خوێندنی: ئەوی دەربارەی گەشتی خوێندنی ئەبو داود هەیە کەمە، بەڵام ئەوەی زۆر زەقە، کە لە هەر شوێنێك بووە، یەکسەر بایەخی زۆری بە زانستی فەرموودە داوە، لەو سەردەمەی ئەو، کە دەستی بە خوێندن کردووە، فەرموودەوانی باوی بوو، لە سەرانسەری جیهانی موسوڵمانانداا، سەفەر بۆ کۆکردنەوەی حەدیس و تۆمار کردن و، بە ڕێسایی کردنی زانستی حەدیس دەستی پێ کردبوو.

بۆیە ئەمیش بۆ ماوەی چەندین ساڵ لەسەر یەك، هەر بۆ خوێندنی حەدیس و کۆکردنەوەو تۆمار کردنی خۆی ساغ کردبۆوە.. لەو کارە پیرۆزەیدا چۆتە زۆرینەی مەڵبەندەکانی خوێندن، لە بەسرەوە بۆ خۆراسان و، لەوێشەوە هاتۆتەوە بۆ میسر، ئینجا بۆ حیجاز..

ـ حافز ئیبنو کەثیر دەرهەقی ئەبو داود دەڵێ: ئەبو داود یەکێکە لە فەرموودەوانان و گەشتیارانی زانستی حەدیس، زۆر شوێن بۆ کۆکردنەوەی حەدیس و تۆمار کردنی گەڕاوە..(البداية والنهاية ٥٤/١١) ماوەی بیست ساڵ لە شاری تەرتوس(لە سوریای ئێستایە) ماوەتەوەو چووەتە دیمەشق.(تهذيب ابن عساكر الدمشقي ٢٤٤/٦)...

مامۆستاکانی:

ئیمام ئەبو داود گومان لەوەدا نیە، کە وەکو هەر هەڵکەوتویەکی تر، لای کۆمەڵێکی زۆر لە زانایانی ئیسلام خوێندوویەتی، کە هەموویان هەر لە ژمارە نایەن (مفتاح دار السعادة ٢/٩) ئیمام ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەڵێ: ژمارەی مامۆستاکانی لە سێسەد زانا زیاترن!! (تهذيب التهذيب ١٧٢/٤)... بەڵام ئەمە ناوی بیست زانا لە بەناوبانگەکانیان:

١ـ ئەبو عبداللە ئەحمەدی کوڕی محمدی کوڕی حەنبەلی شەیبانی ئەلمورەوزی(١٦٤ ـ ٢٤١ك).

٢ـ ئەبو زەکەرییای یەحیای کوڕی مەعین(٠٠٠ـ ٢٢٣ ك) کە مامۆستای ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەلیش بوو..

٣ـ ئیسحاقی کوڕی راهەوەی، کە یەکێکە لە ئیمامانی ئەهلی سوننەت(١٦١ـ ٢٣٨ ك.

٤ـ عوسمانی کوڕی محمدی کوڕی ئەبو شەیبە، یەکێك لە حافزانی هەزاران حەدیس (٠٠ـ ٢٣٩ ك)

٥ـ موسلیمی کوڕی ئیبراهیمی ئەزەدی ئەلفەراهیدی(٠٠٠ـ ٢٢٢ ك)، کە مامۆستای یەحیای کوڕی مەعین و ئیمام بوخاریش بوو..

٦ ـ عبداللەی کوڕی مەسلەمەی کوڕی قەعنەبی، ئەلقەعنەبی ئەلمەدەنی (٠٠٠ ـ ٢٢١ ك).

٧ـ حافز موسەددەدی کوڕی موسەرهەدی کوڕی موسەربەلی بەسری ئەلئەسەدی(٠٠٠ـ ٢٢٨ ك).

٨ـ حافز محمدی کوڕی بەششاری کوڕی عوسمانی ئەلعەبدی ناسراو بە بندار(٠٠٠ ـ ٢٥٢ ك).

٩ـ حافز ئەبو خەیسەمە زوهەیری کوڕی حەربی کوڕی شەدداد(٠٠٠ـ٢٣٤ ك).

١٠ـ ئەبو حەفس عومەری کوڕی خەتتابی سەجستانی دانیشتوی ئەهواز(٠٠٠ ـ ٢٦٤ ك).

١١ـ حافز ئەبو ئەسسەری هەنادی کوڕی السسەری (٠٠٠ـ ٢٤٣ ك)

١٢ـ ئەبو سەلەمە موسای کوڕی ئیسماعیلی تەمیمی ئەلمونەقەری(٠٠٠ـ ٢٢٣ ك).

١٣ـ ئەبو عوسمان عەمر ئەنناقدی کوڕی محمدی کوڕی بەککیری کوڕی شاپوری بەغدادی(٠٠٠ ـ ٢٢٢ ك)

١٤ـ حافز ئیمام نەسری کوڕی عەلی ئەلەهزەمی ئەزەدی (٠٠٠ـ ٢٥٠ ك).

١٥ ـ حافزی گەورە ئەبو کورەیب محمدی کوڕی العەلائی کوڕی کورەیبی هەمەدانی کوفی(٠٠٠ ـ ٢٤٨ ك).

١٦ ـ ئەبو عوسمان عەمری کوڕی مەرزوقی باهیلی بەسری (٠٠٠ـ٢٢٤ ك)

١٧ ـ حافز ئەبو موسا محمدی موسەننای کوڕی عوبەیدەی کوڕی قەیسی عینزی بەسری(٠٠٠ـ ٢٥٢ ك).

١٨ ـ حافز حافز ئەبو عبدالله محمد کوڕی کەثیری ئەلعیبری بەسری(٠٠٠ـ ٢٢٣ ك).

١٩ ـ حافزی زانستیەکان ئەبو بەکر عبداللەی کوڕی محمدی کوڕی ئەبو شەیبەی ئیبراهیمی کوڕی عوسمانی ئەلعەبسی کوفی(٠٠٠ـ ٢٣٥ ك).

٢٠ ـ حافز ئەبولعەبباس حەیاتی کوڕی شەرحی کوڕی یەزیدی حەزرەمی حیمسی (٠٠٠ ـ ٢٢٤ ك).

ئەمە جگە لە دەیانی تری نزیکی، کە کاریگەرییان لەسەر دینداریی و

کەسایەتی و زانایەتیەکەی هەبووە، وەکو سولەیمانی کوڕی حەرب و، ئەبو عــەمری حەوزی و، ئەبول وەلیدی تەیالیسی...

قوتابیانی ئیمام ئەبو داود:

لــە دەرســی ئیمــام ئــەبو داود دا جــاری وا هــەبووە، دەیــان هــەزار کــەس کۆبوونەتەوە، بە تایبــەتی، کــە زانیاریــەکانی حەدیســی راڤــە دەکــرد، بۆیــە زۆر زەحمەت بووە بە لای ئەو کەسانەوە، کە مێــژووی ژیــانی ئــەم پێشــەوا بــەرێزەیان نوسیوەتەوە بەوردی بڵێن: چەند خوێندکاری هەبووە، چ جای ئەوەی بیانناسن!

ئیمام زەهەبی دەڵێ: هەر ئەوەندە بەســە بــۆ شــانازی ئیمــام ئــەبو داود کــە هەردوو ئیمام ترمزی و نەسائی قوتابی ئەون، ئەوەندەش بەسە بۆ شایەتی فــەزڵ و گەورەیی ئەو، کە ئیمام ئەحمەد بــن حەنبــەلی بــەرێز، کــە مامۆســتای خۆیــەتی، حەدیسی لێوە گێڕاوەتەوە و لەوەوە نوسیوێتیەوە..بڕوانە(طبقـات الحفـاظ ل ٢٦١ و البدايـة والنهايـة ١١/٥٥ و مناقـب احمـد/ ابـن الجـوزي ل ٤٥ و تـذكرة الحفـاظ ل ٥٩٢) .

ئیمام ئیبنو کەثیر دەڵێ: لە قوتابیە هــەر بەناوبانگــەکانی ئیمــام ئــەبو داود: ئەبوبەکر عبداللەی کوڕی خۆی و، نەسائی و، ترمزی و، ئەبوبەکر ئەحمەدی کــوڕی سولەیمانی النـنەجاد و، ئیســماعیلی کــوڕی محمــدی السســەغار و، محمــدی کــوڕی موخەللەدی دووری و، ئەحمەدی کوڕی محمدی کوڕی هارون الخەللال...

تەقواو دینداریی:

ئەبو حاتەم دەڵێ: ئیمام ئەبو داود لــە شەرعناســیو شــارەزاییو لەبــەرکردن و خواپەرستی و زاهیدێتی و هێزی تەقوایدا، یەکێك بوو لە ئیمامەکانی دنیا..

بۆ ناسینەوەی پێشینانی ئەم ئوممەتە سەیری ئەم ریوایەتەکە کە:

ئەبو موسا دەڵێ: ئیمام ئەبو داود ماوەیەکی زۆر لە خزمەتی ئیمام ئەحمەددا فەقێ بوو، زۆر پێوەی پابەند بوو، بۆیە لە چەندین کەسەوە بیستوٚتەوە، کە دەیانوت ئەبو داود لە ڕەویەو کەسایەتی و شێوازی ڕەفتاریدا.

هەر لە ئیمام ئەحمەد دەچێت.. ئیمام ئەحمەدیش زۆر لە وەکیعی مامۆستای ئیمام شافیعی دەچو، وەکیعیش زۆر پابەندی سیرەی سوفیان بوو، سوفیانیش دەیانوت دانەیەکی تری مەنسورەو، لە هەموو شتێکیدا بەو دەچێت! کەچی مەنسور لە هەموو ڕەفتاریدا، وەکو ئیبراهیم بوو، ئیبراهیمیش وەکو عەلقەمەو، عەلقەمەش بە ئیبنو مەسعودەوە پابەند بوو..

مێژوونوسانیش لەسەر ئەوە کۆکن، کە ئیبنو مەسعود لە هەموو کەس زیاتر، لە پێغەمبەری خواﷺ دەچو!!(البداية و النهاية ١١/٥٥).

زانایان ومەتحی ئیمام ئەبو داود:

ئیمام ئەبو داود کەسایەتیەکی بەرزی ئیسلام و، ئەستێرەیەکی گەشاوەی ئاسمانی هیدایەتی خواییە، لە پاراستنی حەدیس و شارەزایی شەرع و، پەی بردن بە هۆکارەکانی لاوازی حەدیسدا، لە هەموان شارەزاتر بوو، هەر زانایەکی ئیسلام ئەبو داودی بینیبێت، مەتحی کردووە، هەموو دەیانزانی چ پلەیەکی بڵندی لە نێو زانایاندا بۆ دیاریکراوە، هەموو ئیعتیرافیان بە گەورەیی و بەڕێزی دەکرد...

ـ ئەبوبەکر ئەلخەللالی حەنبەلی(٠٠٠ـ ٣١١ ك) دەڵێ: ئەبو داود سولەیمانی کوڕی ئەشعەس، پێشەوای پێشکەوتوی زەمانی خۆی بوو، کەس لە سەردەمی ئەمودا، ئەو شارەزاییەی ئەوی لە ناسینەوەی حەدیسی سەحیح و زەعیفدا نەبوو، لە تەقواو دینداریشیدا، کەم وێنە بوو. (البداية والنهاية ١١/١٤٨).

ـ حافز موسای کوڕی هارون دەڵێ: ئەبو داود لە دنیادا بۆ حەدیس دروست کراوەو، لەو دنیاش بۆ بەهەشت، کەسم لەو چاکتر نەدیوە.(تهذيب التهذيب ٤/١٧١).

ـ کە ئیمام ئەبو داود کتێبی(السُنَن) ەکەی خۆی نوسی، ئیبراهیمی حەربی گوتی: حەدیس لەبەر دەستی ئەبو داوددا وا نەرم ببوو، وەك چۆن ئاسن لەبەر دەستی پێغەمبەر داوددا نەرم بوو! (معالم السُنن ١٢/١و البداية والنهاية ٥٥/١١).

ـ الحاكم ئەبو عبدالله دەڵێ: ئەبو داود لەسەر دەمی خۆیدا، پێشەوای بێ موونافیسی حەدیس بوو .(تهذيب التهذيب ١٧٢/٤).

ـ محمدی کوڕی موخەللەد دەڵێ: ئەبو داودم بینی پێداچونەوەی لەبەر کردنی سەد هەزار حەدیسی خۆی دەکردەوە.. کە کتێبی (السُنَن) ەکەی خۆی نوسی، خەڵکی وەکو قورئان لەدووی بوون، گشت زانایانی سەردەمی خۆی، شایەتی شارەزایی و هێزی لەبەرکردنیان بۆ دەدا..(تهذيب التهذيب ١٧١/٤).

ـ ئیبنولجەوزی دەڵێ: ئەبو داود شارەزای هۆکارەکانی زەعیفی حەدیس بوو، زۆر دەم پاك و زاهید بوو، زۆر لە ئەحمەدی کوڕی حەنبەل دەچو .(المنتظم ٩٧/٥).

ـ ئیمام زەهەبی دەڵێ: ئەبو داود سەردارێکی حەدیس بوو، پێشەوایەکی شەرع بوو، کەسایەتیەکی بە سام و هەیبەت بوو، خواناس و خاوەن زوهد بوو، زۆر لە ئیمام ئەحمەد دەچو .(طبقات الحفاظ ل ٢٦١)

ـ ئیمام نەوەوی دەڵێ: زانایان لەسەر مەتحی ئەبو داود کۆکن، هەموویان وەسفی بە حافزو زاناو وردەکارو، خاوەن تەقواو دینداریی بەهێزو قوڵ تێگەیشتو و، بیرتیژیی یی زانستی فەرمودەوانی دەکەن...

مەزهەبی ئیمام ئەبو داود

زانایان لە پابەندبوونی مەزهەبی ئەم ئیمامە بەڕێزەوە، سێ راوبۆچون بوون: هەندێکیان گوتویانە: سەر بە مەزهەبی شافیعی بووە، هەندێکی تریان گوتویانە: حەنبەلی بووە، هەندێکی تریان گوتویانە: هەر خۆی سەر مەزهەبێکی سەربەخۆ بووە.

حاجی خەلیفە(١٠١٧ـ ١٠٦٧ ك) کە توێژەرەوەیەکی ناوداری کتێب ونوسەرانە دەڵێ: لە بۆچونی ئەبو داوددا، وەرگرتنی حەدیسی زەعیفی بەلاوە پەسەندتر بوو، وەك لە راو بۆچونی زانایان، ئەمەش دیدوو بۆچونی زۆر زانای تریشە، وەکو ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل.

بۆیە هەندێك کەس بە حەنبەلیان ناساندووە، بەڵام ئەمیش و ترمزیش، بۆ خۆیان سەر بەمەزهەبێکی سەربەخۆ بوون، بەڵام لە مەدرەسەی ئیمام ئەحمەدوو ئیمام ئیسحاقدا بوون..(کشف الظنون ٢٩٩/٢).

ـ شێخ تاهیری جەزائیری دەڵێ: من پێم وایە: ئەبو داود و ترمزی هەر وەکو ئیمامەکانی تری حەدیس، وەکو بوخاری پابەندی مەزهەبێکی دیاریکراو نەبوون، موقەللیدی هیچ ئیمامێك نەبوون، موجتەهیدی گەورەش نەبوون، بەڵام لە ئاستی پێشەوایاندا بوون و، حەزیان بە ڕاوبۆچونی ئیمامەکانیش کردووە..(توجیە النظر ل ١٨٥).

ـ زانای گەورە شێخ محمد ئەنوەری کەشمیریی دەڵێ: نەسائی و ئەبوداود حەنبەلین، ئیمام ئیبنو تەیمیە باسی مەزهەبەکەیانی کردووە.(فیض الباري ٨٥/١).

کۆچی دوایی کردنی:

ئیمام ئەبو داود لە شازدەی شەوالی ساڵی دووسەدوو حەفتاو پێنجی کۆچی، لە بەسرە کۆچی دوایی کرد، ولە تەنیشت گۆڕی سوفیانی سەوریەوە نێـژرا، رەحمـەتی خوایان لێ بێت...

ئیمام ئیبنو حەجـەری عەسـقەلانی دەڵـێ: ئەبوعوبەیـدەی ئـەلئاجوری دوای ئەوەی هەمان رۆژی مردنی ئەبو داود دێنێتەوە دەڵێ: وەسێتی کرد، کە ئەلحەسەنی کوڕی ئەلموسەننا بیشوات.

کتێبەکانی ئیمام ئەبو داود

١ـ المراسيل.

٢ـ الرد على القدرية، يان(الرد علة أهل القدر).

٣ـ الناسخ و المنسوخ، يان(ناسخ القرآن ومنسوخه)..

٤ـ مسائل إمام أحمد.

٥ ـ كتاب الزهد.

٦ ـ البعث و النشور.

٧ـ المسائل التي حلف فيها إمام أحمد.

٨ ـ دلائل النبووة.

٩ـ التفرد في السنن. ١٠

ـ فضائل الانصار.

١١ ـ مسند مالك. ١٢ الدعاء.

١٣ ـ أخبار الخوارج.

١٤ ـ ابتداء الوحي.

١٥ـ نامەیەك لە وەسفی کتێبی(السُنَن).

١٦ـ وەڵامی پرسیارەکانی ئەبو عوبەید محمدی کوڕی عەلی کوڕی عوسمانی ئەلئاجوری.

١٧ـ کتێبێك لەسەر ناوی ئەو جوتە برایانەی حەدیسی لێیانەوە گێڕاوەتەوە.

١٨ـ پرسیارەکانی ئەحمەد بن حەنبەل لەسەر گێڕەروانانی حەدیس، ئەوانەی جێ

متمانەی بوون و ئەوانەش، کە پێی لاواز بوون.

١٩ـ کتێبە بەناوبانگەکەشی، کە بە(السنن) ناسراوە.

بۆچی کتێبەکەی بە(السنن) ناسراوە؟!

لە زانستی فەرموودەوانیدا، جیاوازی هەیە لە نێوان ناوی سەرچاوەکانی حەدیسدا، ئەلجەوامع جیاوازە لە المەسانید، ئەمانیش لە السونەن، هەمووشیان لە ئەلموستەدریکات... هەر یەکەیان پێناسەو سیفاتی خۆی هەیە... بە سەبارەت بە(السُنَن) ەوە، بەو کتێبە سەرچاوانەی حەدیس دەوترێت کە بە پێی بابە شەرعیەکانی فیقهـ ریزبەندی کراون.

بۆ نمونە: یەکەمین باب: الایمان، ئینجا الطهارة، ئینجا الصلاة... وە هەروەها... ئەمانە هیچ حەدیسێکی مەوقوفی تێدا نیە، چونکە مەوقوف لە زاراوەی فەرموودەواناندا، حەدیسە، بەلاَم سوننەت نیە..(أصول التخریج ودراسة الأسانید / الدکتؤر محمود الطحان ل ١٢١)...

مەتحی زانایان بۆ (السنن)ی ئەبو داود :

زۆر لە زانایان و شەرعناسان، مەتحی کتێبی(السُنَن) ەکەی ئیمام ئەبو داودیان کردووە، بەڵام ئێمە تەنها ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین، چونکە ئێرە جێی زۆر باس لێکردن نیە:

ـ ئیمام نەوەوی دەڵێ: پێویستە لەسەر ئەو کەسەی دەکەوێتە خوێندنی شەرع و زانستیەکانی تر، کتێبی (السنن) ی ئەبو داود لەبەرچاو بگرێت و، باش لێی شارەزا ببێت، چونکە ژمارەیەکی زۆر لە حەدیس بە بەڵگە دەهێنێتەوە، کە بە شێوەیەکی کورت و ئاسان دەیانخاتە بەر دەست، کە زیرەکی و وردەکاریی و بایەخپێدانی زۆری ئەبو داود، بە حەدیس نیشان دەدات..(مقدمة بذل المجهود).

ـ ئەلخەتتابی دەڵێ: گوێم لێبوو ئیبنول ئەعرابی(ئاماژەی بۆ کتێبی السنن کرد) و لە مەتحیدا گوتی: هەر کەسێك قورئانەکەی خواو، ئەم کتێبەی ئەبو داودی پێ بێت، ئیتر پێویستی بە زانیاری کەسی تر نابێت..(معالم السنن ٨/١ و مفتاح دار السعادة ل ١٠).

ـ زەکەرییا ئەسساجی دەڵێ: کتێبەکەی خوای گەورە ئەسڵی ئیسلامەتیە، کتێبەکەی ئەبو داودیش، پەیماننامەی ئیسلامەکەیە.. (تذکرة الحفاظ ١٦٩/٢ و طبقات الشافعية الکبری ٣٩٥/٢).

ـ زانای مەزن ئیمام ئیبنولقەییم دەرهەقی دەڵێ: کتێبی (السنن) ەکەی ئەبو داودی کوڕی ئەشعەسی سەجستانی، لایەقی ئەو شوێنەیە، کە خوای گەورە بۆی داناوە، کە کردوویێتیە داوەری چارەسەری ناوخۆیی و، کێشەی نێوان موسوڵمانان! ئەو، بابەتەکانی ئەو کتێبەی لەگەڵ باش هەڵبژاردنیدا، زۆر جوان ڕیز کردووە، حەدیسەکانی هەڵاوێردووە، گێڕانەوەی فەرموودەوانە لاوازەکان و، ئەوانەی لێیان

وەرنەگیراوە، دیاری کردووەو خستۆتە لاوە..(تهـذيب السـنن / ابـن القـيم ٨/١ و تهذيب التهذيب ١٧١/٤)..

ـ ئیمام ئەبو داود خۆی لەو نامەیەیدا، کە بۆ خـەڵکی مەککـەی نوسـیوە، وا وەسفی کتـێبی (السـنن) ەکـەی کـردووە: ئەمـە کتێبێکـە، هـیچ سـوننەتێکی پێغەمبەرتﷺ لێ گل ناداتەوە(هەموو سوننەتەکانی تێدایە)، وا نازانم خەڵکی لە دوای قورئان، بە هیچ کتێبێکەوە وەك لەم کتێبە پابەند بکرێن، ئەوی ئەم کتێبەی هەبێت وا نازانم زانستی تری وای لەدەست بچێت، هەر کەس ورد سەرنجی بـداتێ و لێی حاڵی ببێت، قەدری دەزانێت...

پلەو ئاستی (سنن)ی ئەبو داود لە نێوان سیحاحی ستتەدا

زۆر لە زانایانی ئیسلام لەسـەر ئـەوەن، کـە سەرچـاوەکانی حـەدیس، لـە ڕوی ڕاستی حەدیسەکانیانەوە، سونەنی ئەبو داود، یەکسەر لە دوای سەحیحی بوخـاری و سەحیحی موسلیم دێت...

ـ ئیمام ئیبنول قەییم جەخت لەمە دەکاتەوەو دەڵێ: ئەوە بزانە، کـە سـەرۆك و پێشەوای ئەوانە (فەرموودەوانان)، مالیك و ئەبو عبداللە محمدی کوڕی ئیسماعیلی بوخاریە، کتێبەکەی ئەوان یەکەمن (مەبەستی (مُوَطأ)ی ئیمام مالیك و سەحیحی بوخاریە) ئینجا سەحیحی موسلیم دێت، ئینجا بـە دوایانـدا سـونەنی ئـەبو داود، دوای ئـەوان ئـەبو عیسـای ترمـزی وکتێبەکەیـەتی، پاشـان ئـەبو عبـدالرحمانی نەسائی... ئەمەش راوبۆچونی خاوەنی کتێبی (نيـل الأمـاني) یشـە. (مفتـاح دار السعادة ل ١١).

ـ سیوتی دەڵێ: زەهەبی گوتویەتی: کتێبی(جامع) ەکەی ترمزی، لەبەر ئـەوەی لـە سـەنەدی(گێـڕەرەوەی حەدیسـەکە) هەنـدێك حەدیسـدا المصـلوب و الكلـيي

تێدایـــە(کــە دوو کەســـی لاوازی حـــەدیس گێڕانـــەوەن)، پلـــەی کەوتۆتـــە دوای کتێبی(السنن) ی ئەبو داودەوە.(تدریب الراوي ١٧١/١).

ـ شێخ عـبدالعەزیزیش هــەر ئامــاژە بــەوە دەکـات، کــە لــە هــەردوو کتــێبی (البستان)و (العجالة)دا دەڵێ: سەرچاوەکانی شەش کتێبی حەدیس(کە بە سوحاحی ستته ناسراون) بەم ڕیزەن: بوخاری، موسلیم، ئەبو داود، ترمزی، نەسـائی، ئیبنـو ماجە... ئیمام نەوەویش هەر بەم ڕیزبەندییە ناســاندوونی...(المقدمـة و الـدراري ل ١٣٩ ـ ١٤٠).

ژمارەی حەدیسەکانی سونەنی ئەبو داود:

ئەبوداود لەو نامەیەیدا، کە دەربــارەی کتــێبی الســونەنی خــۆی بــۆ خــەڵکی مەککەی نوسیوە، دەڵێ: لە پێغەمبەری خــواوەﷺ پێــنج ســەد هــەزار حەدیسم نوسیوە، ئەوی لەم کتێبەمدا نوســیومن، چــوار هــەزارو هەشــت ســەد حەدیســە، نزیکەی شەش سەد مورسەلیشی تێدایە[1].

سیوتی دەڵێ: ژمارەی حەدیسەکانی سونەنی ئەبو داود، چــوار هــەزارو هەشــت سەد حەدیسە، ئەبو داود بەبەشی کردوون بۆ(کتاب)، هەر کتابێکیشــی کردۆتــەوە بەچەندین(باب)[2].ژمارەی هەمـوو کتابەکانی سوننەنی ئەبوداود(٣٥ ســیو پێــنج کتاب)ن، کە سیانیانی ناونوس نەکردووە،(ناونیشان یان سەردێڕی بــۆ دانــەناون)و،

(١) ئەوی لە سەنەدەکەیدا(گێڕەرەوەی حەدیسەکە) ئەو ســەحابییەی نــاو نــەبراوە، کــە راســتەوخۆ لــە پێغەمبەریەوەﷺ گێڕاوەتەوە.

(٢) زانایانی ئیسلام بەگشتی و، فەرمودەوانان و شەرعناسان بە تایبەتی، کتێبەکانی خۆیان دەکرد بە بەشی ئاواوە، بۆ نمونە،(کتاب) وەکو کۆبەندی زەمانی ئێمە بو، ئینجا(باب)، کە وەکو بەندو باســی زەمانی ئێمە، بابەکانیشیان دەکردەوە بە(مسألة) بۆ نمونە :(کتاب الطهارة /بـاب الميـاه: مسـألة المـاء المستعمل) وە هەروەها...

ژمارەی بابەکانیشی(١٨٧١هەزارو هەشت سەدوو حەفتاو یەك باب)ن.

ـ حافزی زەهەبی دەڵێ: لە کتێبەکەی خۆیدا(سِیَر أعلام النبلاء) دا دەڵێ: حەدیسەکانی سونەنی ئەبو داود، شەش جۆرن:

١ـ بەهێزترین حەدیس: ئەوانەن، کە لە بوخاری و موسلیمیشدا هەن، ئەمانەش نزیکەی نیوەی کتێبەکەن...

٢ـ ئینجا ئەو حەدیسانەن، کە بوخاری، یان موسلیمیش گێڕاوێتیەوە.

٣ـ دوای ئەم، ئەو حەدیسانەن، کە سەنەدەکانیان(گێڕەرەوەی حەدیسەکە)، هیچ ئیشکالێکیان لە ڕوی لاوازی و نامۆییەوە تێدا نیە.

٤ـ دوای ئەمیش ئەو حەدیسانەن، کە هەندێك لە زانایان قسەیان لەسەر سەنەدیان (گێڕەرەوەی حەدیسەکە)، یان دەقەکانیان کردووە بەڵام لای هەموانیش هەر مەقبوول بوون.

٥ـ ئینجا ئەو حەدیسانەن، کە سەنەدەکانیان(گێڕەرەوەی حەدیسەکە)، باس لە لاوازیی ریوایەتیان کراوە، زۆرجار ئەبو داود بۆ خۆشی لەم حەدیسانە بێ دەنگ بووە.

٦ـ پاشان ئەو حەدیسانەی کە لای هەندێك لە زانایان بە هۆی کەسێکی سەنەدەکەوە(گێڕەرەوەی حەدیسەکە)، حەدیسەکە بە زەعیف ناسێنراوە، ئەبو داود بۆ خۆشی قسەی لەسەر ئەمانە کردوون و، کەمجار هەیە لێیان بێ دەنگ بووبێت، مەگەر لەبەر زۆر بەناوبانگی حەدیسەکە..

شەرحەکانی سوونەنی ئەبو داود:

وەکو هەر کتێبێکی تری سەرچاوەی حەدیسی پێغەمبەرﷺ، حەتمەن سوونەنی ئەبو داودیش(**رەحمەتی خوای لێ بێت**)زۆر شەرحی کراوە، بیست لەو شەرحانە:

١ـ معالم السنن: نوسینی سلیمانی کوری ئیبراهیم الخطابي(٠٠٠ـ ٣٨٨ ك).

٢ـ عجالة العالم من كتاب المعالم: الحافظ شهاب الدين احمد(٠٠٠ـ ٧٦٥ ك).

٣ـ العد المودود في حواشي سنن أبي داود: الحافظ المنذري(٠٠٠ـ ٦٥٦ ك).

٤ـ(شرح مختصر سنن أبي داود) الامام المنذري(٠٠٠ ـ ٦٥٦ ك).

٥ ـ تهذيب ابن القيم محمدی ابوبكری كوری ايوب الزرعي الدمشقی(٠٠٠ ـ ٧٥١ ك).

٦ ـ شرح السنن: شهاب الدين احمدی كوری روسلان الرملي(٠٠٠ـ ٨٤٤ ك).

٧ـ شرح السنن: قطب الدين ابوبكری كورِی دعسين اليمني الشافعي (٠٠٠ـ ٧٥٢ك).

٨ ـ شرح السنن: الحافظ موغلطاى كورِی قليج(٠٠٠ـ ٧٦٢ ك).

٩ـ شرح شهاب الدين ابو محمدی كوری محمد المقدسي(٠٠٠ـ ٧٦٥ ك).

١٠ ـ شرح عمری كوری روسلانی كوری البتلقيني(٠٠٠ ـ ٨٠٥ ك).

١١ـ شرح أبي زرعة العراقی احمدی كوری عبدالرحيم(٠٠٠ـ ٨٢٦ ك).

١٢ـ شەرحی بەشێکی: محمدی كوری احمد العيني الحنفي(٠٠٠ـ ٨٥٥ ك).

١٣ـ شرح الحافظ السيوطی(٠٠٠ـ ٩١١ ك) کە بە ناوی(مرقاة الصعود الى سنن أبي داود) ە.

١٤ـ شرح ابي الحسن محمدى كورى عبدالهادة السندى (٠٠٠ـ ١١٣٨ ك) كه به ناوى(فتح الودوود على سنن أبي داود) ە.

١٥ـ(الهدى المحمود فى ترجمة سنن أبي داود): مولوي وحيد الزمان الكهنؤي(٠٠٠ـ ١٣٩٦ ك) كه به زمانى ئوردوو نوسراوه.

١٦ـ(غاية المقصود في حل أبي داود): الشيخ العلامة شمس الحق ابي الطيب العظيم آبادي(٠٠٠ـ ١٣٢٩ ك).

١٧ـ(عون المعبوود شرح سنن أبي داود): محمد أشرف العظيم آبادي، كورت كراوه ى(غاية المعبوود في شرح سنن أبي داود) ە.

١٨ـ(المنهل العذب المورود شرح سنن الإمام أبي داود) الشيخ محمود محمد خطاب السبكي(٠٠٠ـ ١٣٥٢ ك) تا(باب الهدي من مناسك الحج) هاتبوو، دواتر شيخ امينى كورى ته واوى كردوو ناوى نا: (فتح الملك المعبود تكملة منهل العذب المورود شرح سنن أبي داود).

١٩ـ(بذل المجهود في حل سنن أبي داود) العلامة المحدث الشيخ خليل احمد السهارنفوري(٠٠٠ـ ١٣٤٦ ك) باشترين شەرحى سونەنى ئەبوداودە.

٢٠ـ(عون المعبوود في شرح سنن أبي داود): عبدالرحمن الساعاتي(باوكى ئيمام حسن البناى ئيخوانه).

نمونەیەک لە سونەنی ئیمام ئەبو داود:

کتاب الحدود

باب المرتد

قال الامام ابو داود تعالى:

حدثنا عمرو بن عون، انا معاوية، عن الأعمش، عن عبدالله بن مرة، عن مسروق، عن عبدالله قال: قال رسول اللهﷺ (لا يحل دم رجل مسلم يشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله إلا بإحدى ثلاث: الثيب الزاني، والنفس بانفس، والتارك لدينه المفارق للجماعة)[1].

انا: کورت کراوەی(حدثنا) یە،واتە: قسەی بۆ کردین، یان بۆی گێڕاینەوە.

عن: یەعنی لەو کەسەوە گێڕراوەتەوە.

ڕەحمەتی خوا لە ئیمام ئەبو داودو، سەرجەم یاوەران و زانایان و شەرعناسانی ئیسلام، کە هەموویان خاوەن چاکەن لەسەر نەوەکانی دوای خۆیان، کە ئەو دینەیان بەو تەڕو،بەلیەی خۆی پاراست و بە ئێمەشیان گەیاند...

---

(١) بوخاری لە سەحیحەکەی خۆیدا (ژمارە ١٧٦/١٢) لە باب الديات/باب قول الله تعالى (النفس بالنفس والعين بالعين) هێناویێتیەوە. موسلیمیش لە القسامة/باب ما يباح به دم امرئ مسلم إلا بإحدى ثلاث ژمارە(١٦٧٦)، نەسائیش لە تحريم الدم/باب ذكر ما يحل به دم المسلم(٧/٩٠، ٩١) دا هێناویێتیەوە..

ئیمام ترمزی
(ڕەحمەتی خوای لێ بێت)
(٢٠٩ـ ٢٧٩ ك)

ناو و ڕەچەڵەکی:

ـ ئەبو عیسا محمدی کوڕی عیسای کوڕی سیوەرەی کوڕی موسای کوڕی زەححاکی سەلەمی بوورغی ترمزی ئەلغەریرە.(تهذيب التهذيب ٣٨٧/٩ و مقدمة الجامع الصحيح / احمد محمد شاكر ٧٧/١ و شذرات الذهب في أخبار من ذهب ١٧٤/٢).

ـ لە نەسەبیدا دوو قەولی تر هەیە، یەکەمیان: (محمدی کوڕی عیسای کوڕی سیوەرەی کوڕی شەدداد) و، دووەمیان: (محمدی کوڕی عیسای کوڕی یەزیدی کوڕی سیوەرەی کوڕی ئەسسەکەن). (مقدمة الجامع الصحيح ٧٧/١). بەڵام قەولی یەکەم ریوایاتی زیاتری لەسەرەو، زۆرینەی زانایان، بە تایبەتی پێشەوایانی پیاوناسیی بە ڕاستریان داناوە...

شوێنی لەدایکبوون و گەشەی :

ـ ئیمام ترمزی ڕەحمەتی خوای لێ بێت، وەکو شێخ محمد عابدی سندی، نوسیوێتی لە ساڵی ٢٠٩ ك لەدایکبووە، زۆر گەڕام بەدوای سەرچاوەیەکدا ئەمەم بۆ ساغ کاتەوە، دەستم نەکەوت.

بەڵام ئیمام زەهەبی رەحمەتی لێ بێت، لە کتێبی(ميزان الاعتدال في نقد الرجال

٦٧٨/٢)ەکەیدا نوسیوێتی، ترمزی لە ساڵی ٢٧٩ دا کۆچی دوایی کرد، کە لە تەمەن حەفتاکان بوو...) جا لەوانەی شێخی سندیش ئیعتیمادی کردبێتە سەر، حاڵیبوونێکی ئاوا... والله اعلم.

ـ زانای پایەبەرز عەللامە عەلی القاری، لە ڕاڤەی کتێبی(الشمائل)ی ترمزیدا دەڵێ: (لە ساڵی ٢٧٩ دا لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە).

ـ لە گوندی(بووغ) لەدایکبووە، کە سەر بە شارۆچکەی ترمز بووە، کە دەکەوێتە ئەفغانستانی ئەمڕۆوە.. ئیمام سەمعانی دەڵێ ترمزی لە گوندی بووغ لەدایکبووەو، هەر لەوێش کۆچی دوایی کردووە..

زانایان و مەتحی ترمزی :

ـ ئیبنو حیببانی حافیز لە کتێبی(الثقات) دەربارەی ترمزی دەڵێ: ئەبو عیسا لەوکەسانەیە، کە زانستییان کۆکردۆتەوەو لەبەریان کردووەو پاراستویانەو، کتێبیان لەسەر نوسیوە (تهذيب التهذيب ٣٨٨/٩، البداية و النهاية ٦٧/١١، تذكرة الحفاظ / الذهبي ٦٢٤/٢).

ـ ئەبو ئەسعەدی ئیدریسی دەرهەقی دەیفەرمو: ئەبو عیسا لە توانای زۆر لەبەر کردندا نمونەی پێ دەهێنرایەوە، ئەو یەکێکە لەو زانایانەی فەرموودەوانی کە ئیقتیدایان پێدەکرێت. (تذكرة الحفاظ/ الذهبي ٦٢٤/٢، مقدمة صحيح الجامع(سنن الترمذي) ٨٤/١).

ـ حاکمی نەیسابوری(ئەمە قوتابیەکەی خودی ترمزی نیە، کە هەر ناوی حاکمەو خاوەنی کتێبی موستەدریکە، کە یەکێك بوو لەو زانا فەرموودەوانانەی، نیو ملیۆن فەرموودەیان لەبەر بووە!) دەربارەی ترمزی دەڵێ: گوێم لێبوو عومەری کوڕی عەلەك دەربارەی ترمزی دەگوت: (بوخاری کۆچی دوایی کرد، لە زانست و لەبەر کردن و تەقواو خواناسییدا، کەسی وەکو ئەبو عیسای لە خۆراسان بەجێ

نەهێشتوە، ئەوەندە دەگریا تا کوێرایی داهات، چەندین ساڵ بە کوێری مایەو، تا کۆچی دوایی کرد!

ـ خەلیلی دەربارەی دەڵێ: ئەبو عیسا جێ متمانە بوو، هەموو زانایان لەسەری رێك بوون.. (تهذیب التهذیب ٣٨٨/٩).

ـ ئیمام موززی لە کتێبی(التهذیب) ەکەیدا وا وەسفی دەکات: حافزی گەورە، خاوەنی کتێبی (الجامع) و کتێبی دیکە، یەکێکە لە پێشەوایانی لەبەر کردن و پاراستنی فەرموودە، خوای گەورە کردی بە مایەی سودمەندی موسوڵمانان، (مقدمة الجامع الصحيح ١/٨٤).

ـ ئیمام زەهەبی لە کتێبی(الميزان) ەکەیدا دەربارەی دەڵێ: حافزی مەزن، خاوەنی کتێبی (الجامع)، ئەوی هەموو زانایان لەسەری رێکەوتبوون، کە جێمتمانەیە

لا ناکرێت بەلای ئەو قسەیەوە، کە ئیبنو حەزم دەرهەقی گوتویەتی: مەجهولە! چونکە دیارە، کە ئیبنو حەزم نە ناسیوێتی و نە زانیویشێتی، کە کتێبی (الجامع)ی هەیە، وا نازانم هەنجەتی بۆ ئەو قسەیەی هەبێت (مقدمة الجامع الصحيح ١/٨٤).

ـ سەمعانی لە کتێبی(الانساب/ ورقة ٩٥) ەکەیدا دەربارەی گوتویەتی: ئیمام بێ مونافیسی زەمانی خۆی بوو، خاوەنی چەندین کتێبە، یەکێکە لەو فەرموودەوانانەی ئیقتیدایان پێ دەکرێت.

ـ زانای گەورە، تاش کوبرازادە(ئەحمەدی کوڕی موستەفا کە لە ٩٦٢ ك کۆچی دوایی کردووە)دەربارەی ترمزی دەڵێ: یەکێکە لە زانا شارەزاکانی فەرموودە، کە زۆر دیار بووە، لە شەرعناسیی(فیقه) دا دەستێکی باڵای هەبووە، فەرموودەی لە کۆمەڵێك زانای پۆلی یەکەمی فەرموودەوانیەوە وەرگرتوە.(مفتاح دار السعادة).

ـ ئیبنو عیمادی حەنبەلی دەربارەی گوتویەتی: پێشەوای زانایان بوو، لە لەبەر کردن و وردەکارییدا موعجیزەیەك بوو.(شذرات الذهب ١٧٤/٢).

ـ ئیبنو خەلەکان لە(وفيات الاعيان ٢٧٨/٤) دا دەربارەی ترمـزی گوتویـەتی: یەکێکە لە زانایانی فەرموودە، کە ئیقتیدای پێ دەکرێت.

ـ ئیمام ئیبنو حەجەری عەسقەلانی دەڵێ: ئەبو فـەزڵی بەیلـەمانی دەربـارەی ترمزی فەرمویەتی: لە نەسری کوڕی محمـدی شـێرکۆییم بیسـتوە/ کـە دەیگـوت: گوێم لێبوو محمدی کوڕی عیسا دەیگوت: محمدی کوڕی ئیسـماعیل(یـەعنی ئیمـام بوخاری) پێی دەگوتم: من زیاترم سود لە تۆ کردووە، وەك لەو سـودەی تـۆ لـەمن کردبێتت! (تهذيب التهذيب ٣٨٩/٩).

پێگەیشتن و توانای لەبەر کردنی:

ـ ئەبو عیسـا محمـدی کـوڕی عیسـای ترمـزی، پیـاوێکی شـارەزاو زانایـەکی لەخواترس بوو، بۆ توانای زۆر لەبەر کردن، نمونە بەم دەهێنرایەوە، ئیبنو حەجـەری عەسقەلانی(رەحمەتی خوای لێ بێت)، لە ئیدریسییەوە نەقلێ دەکات، دەڵێ: گـوێم لە شەرعناس ئەبوبەکری کوڕی ئەحمەدی کوڕی الحارسی مروزی بوو، گوتی: گـوێم لە ئەحمەدی کوڕی عبداللەی کوڕی داود بوو، دەیگوت: گـوێم لـە ئـەبو عیسـای ترمزی بوو، کە دەیگوت: بەرەو مەککە کەوتبوومـە ڕێ، دوو بەشـم لـە کتـێبی نوێی فەرموودەی شێخێك نوسیبوو، لە ڕێگا هەواڵیان دامێ، کە ئەو شێخە بەڕێزە لەسەر ڕێمانە .

زۆرم پێخۆشـبوو! چـومە خزمـەتی و هـەر وام دەزانـی، کـە دووبەشـی ئـەو فەرموودانەم پێیە، کە لەوەوەم وەر گرتوە، تومەز دوو بەشی دیکەی کتێبێکن، کە وەکو ئەو کتێبانە بوون، کە فەرموودەکانی ئەمم تێدا نوسیبوونەوە!

بە پەلە خۆم گەیاندێ و عەرزم کرد، ئەوە ئەو فەرموودانەن، کە لە بەڕێزتانەوەم وەرگرتوە، دامێ و سەیری کرد، بە سەرسامیەوە دیقـەتی دامـێ و گـوتی: شـەرم ناکەیت؟ فەرموودانێکت لە منەوە وەرنەگرتەوەو بە منی دەڵێیتـەوە!! زانـیم: کـە

هەڵەم لە هێنانی کتێبەکاندا کردووە، خێرا پێم وت: ئەوانەی جەنابتانم لەبەر کردووە، وەك بیەوێت بە راستم نەناسێت، سەیرێکی لەپی دەستی کردم، پاکەو هیچی لێ نەنوسراوە.

ئیتر دەستبەجێ سەرەتای فەرموودەیەکی پێ وتم و، گوتی: تەواویکە... خێرا بۆم تەواو کرد، فەرموودەیەکی دیکەی پرسی و تەواوم کرد، فەرموودەی قورستری پرسی و تەواوم کرد، ئاوا هەرچی لێ پرسیم و هەر هەموویم بە خێرایی بۆ وتەوە!

ئینجا لەو دوو کتێبەی خۆمی لێ پرسیم، هەرچی لێ پرسیم وەڵامم دایەوە، گوتی: پێش ئەوەی بێیتە لام لەبەرت کردبوو ؟

وتم: نەخێر قوربان.. دەتوانیت هی ترم لێ بپرسیت، ئینجا چل فەرموودەی تری دوور لەیەکی لێ پرسیم، هەموویم زانی! سەری سوڕما! ئیتر باسی هێنانی دوو کتێبەکەم بۆ گێڕایەوە، فەرمووی: کەسم وەکو تۆ لە توانای لەبەر کردندا نەدیوە..

گەشت و گەڕانی :

حافزی ترمزی لەبەر ئەوەی یەکێك بووە لە پێشەوایانی فەرموودەوانی سەردەمی خۆی و، وەکو هەر یەکێکی دیکە لە زانایان و شەیدایانی زانستی شەرعی، هەر لەدوای فێربوون دەگەڕاو دەیویست زیاتر فێرببێت، بەسەر ناوچەو زانای زۆردا گەڕا، لە خۆراسان و عێراق و حیجاز..(مقدمة الجامع الصحيح ۸۳/۱).

ـ شێخ ئەحمەد شاکری گەورە توێژەرەوەی میسری، کە پێشەکی کتێبەکەی ترمزی نوسیوە، دەڵێ: وا نازانم چوبێتە بەغدا، چونکە ئەگەر بچوایەتە ئەوێ، حەتمەن ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل(۱٦٤ــ ۲٤۱ك)، پێشەوای مەزنی فەرموودەوانانی دەبینی.

بە دڵنیاییــەوە حــافز ئەبوبــەکری خــەتیبی بەغــدادیش، مێــژووی ژیــانی لــە کتێبەکەیدا(تاریخ بغداد) دا دەنوسیەوە.. (مقدمة الجامع الصحيح ٨٣/١).

مامۆستاکانی ئیمام ترمزی:

سەردەمی ئیمام ترمزی، سەردەمی ڕاپەڕینی زانستی بوو، سەردەمی گەڕان لــە دووی فەرموودەو، کۆکردنەوەو تۆمارکردنی بــوو، ئیمــام ترمــزی لــە گەیشــتن بــە خزمەتی زانایانی ئەو سەردەمەی، دریغی نەکرد، تا بۆی لوا کەمتەرخەمی نەکرد، بۆیە هەندێك زانایان گوتویانە/مامۆستاکانی ئەوەندە زۆر بوون، مەگەر هەر خۆی هەژماردیان کات! بەڵام لە هەموان بەناوبانگترو کاریگەرتر:

ـ سوەیدی کوڕی نەسری کوڕی ســوەیدی مــروزی(١٤٩ ـ ٢٤٠ ك ٩١) ســاڵان بوو!

ـ قوتەیبەی کوڕی سەعیدی سەقەفی ئــەبو رەجــاو(١٥٠ ـ ٢٤٠ ك)٩٠ ســاڵان بوو)!

ـ ئەبو موسعەب ئەحمەدی کوڕی ئەبو بەکری زوهری مەدەنی(ـ ٢٤٢:).

ـ عبداللــەی کــوڕی معاویــەی جومــەحی(ــ ٢٤٣) تەمــەنی لــە١٠٠ ســاڵان تێپەڕیبوو.

ـ عەلی کوڕی حیجری مروزی(ـ ٢٤٤) ئەویش نزیکەی١٠٠ ساڵان بوو).

ـ ئیبراهیمی کوڕی عبداللەی کوڕی حاتەمی هورەوی(ـ ٢٤٤ ك).

ـ محمدی کوڕی عبدالمەلیکی کوڕی ئەبو شوارب(ـ ٢٤٥ ك).

ـ جگە لەمانیش وەکو وتمــان، مامۆســتایانی ئیمــام ترمــزی هــەر زۆر زۆرن.. ئەوەندەی بەسە، کە شارەزایی فەرموودەوانیەکەی لە ئیمام بوخاری وەرگرتوە! لای ئەو فێری ئەم زانستیە پیرۆزە بووە، ئەو مەشقی پێکــردووەو هــەر لای ئــەو فێــری

موناقەشەی زانایان بووەو، نەشبووە بە شوێنکەوتوی ئیمام بوخاری! زۆر جاریش لەگەڵ یەکتریدا، مونازەرەیان لەسەر ڕاستی سەنەدی فەرموودە کردووە!

فەقێکانی ئیمام ترمزی:

دیسان ئەوانەی لە ئیمام ترمزییەوە زانستەکان، بە تایبەتی فەرموودەوانی فێربوون، زۆر زۆرن، مێژووی ژیانی زۆرینەیان وا لە کتێبەکانی (تذکرة الحفاظ/ الذهبي ٢/٦٢٤) و، (تهذیب التهذیب/ابن حجر العسقلاني٩/٣٨٧)، بەناوبانگترینیان کە شێخ ئەحمەد شاکر ڕیزبەندی کردوون و، پێشتریش محمدی کوڕی مەحبووب ئەبولعەبباسی ئەلمەحبووبی مروزی، کە گێڕەرەوەو حافزی هەموو فەرموودەکانی کتێبی(الجامع) ەکەی ئیمام ترمزیە، باسی لێوە کردوون..

لەوانە: ئەبو حامد ئەحمەدی کوڕی عبداللەی کوڕی داودی مروزی بازرگان و، هەیسەمی کوڕی کولەیبی شامی و، ئەحمەدی کوڕی یوسفی نەسەفی و، ئەبولحارس ئەسەدی کوڕی حەمدەوەی و، داودی کوڕی نەسری کوڕی سەهلی بەزدەوی و، وەعیدی کوڕی محمدی کوڕی مەحمودی نەسەفی و، مەحمودی کوڕی نومەیرو محمدی کوڕی و مەحمودی کوڕی مەککی کوڕی فەوج و، ئەبو جەعفەر محمدی کوڕی سوفیانی کوڕی نەزری نەسەفی و، محمدی کوڕی مونزیری کوڕی سەعیدی هورەوی و دەیانی دیکە..

کتێبەکانی ئیمام ترمزی:

ئیمام ترمزی وەکو زانایان لە باسی ژیانیدا نوسیویانە (صاحب التصانیف)، واتە خاوەنی کتێبی زۆرە! بەڵام وا دیارە بەشێکی زۆری فەوتاوەو، هەر وەکو هەزاران کتێبی دیکەی زانستیە شەرعیەکان بە داخەوە بە نەوەی ئێمە نەگەیشتوە.. لەو کتێبە بەناوبانگانەی ئیمام ترمزی کە زانایانی باسیان لێوە

كردووه:

١ـ الجامع الصحيح، كه به(سنن الترمذي) بەناوبانگه.

٢ـ الشمائل النبووية به(شمائل الترمذي) ناسراوه.

٣ـ العِلَل. ئەمه كتێبێكی سەربەخۆیه، نەك ئەو بەشه بێت، كـه لـه كۆتـایی سننەكەیدا به ناوی العللەوه هەیه..

٤ـ العلل المفرد، كه به(العلل الكبير) يش ناسراوه.

٥ـ التاريخ(ئیبنونەدیم له كتێبی(الفهرست)ەكەی خۆیدا باسی كردووه.

٦ـ الزهد(المفرد) كه ئیمام ئیبنو حەجەری عەسـقەلانی دەربـارەی دەفـەرموێ: بەرچاومان نەكەوتوه. (تهذيب التهذيب ٣٨٩/٩).

٧ـ الاسماء والكُـنى.

٨ـ كتێبێك به ناوی(في الاثار الموقوفة) كه ئیمام ترمزی خۆی له كۆتایی كتێبی السننەكەیدا ئاماژەی پێكردووه.

٩ـ اسماء الصحابة. ئیبنو كثیر ئاماژەی پێكردووه (البداية و النهاية ٦/١١).

باسێك لەسەر الصحيح الجامع(سنن الترمذي) :

ـ ئەبو عەلی مەنسوری كوڕی عبداللەی الخالیدی، له ترمزییـەوه دەگێڕێتـەوه، كه دەربارەی كتێبی الجامعەكەی دەیگوت: ئـەم كتێبـەم دانـا، نیشـانی زانایـانی فـەرموودەوانیانی حیجـازو عێـراق و خۆراسـانمدا، هـەموویان لێـی ڕازی بـوون، هەیانبوو دەیگوت: هەر كەسێك ئەم كتێبەی له ماڵـدا بێـت، وەك ئەوەیـە، كـە پێغەمبـەرێكی لەماڵـدا بێـت و قسـەی بـۆ بكـات !! (تـذكرة الحفـاظ / الـذهبي ٦٢٤/٢، تهذيب التهذيب ٣٨٩/٩).

ـ عەللامە تاش کوبرا زاداە دەربارەی خۆی و کتێبەکەی لە کتێبی (مفتاح دار السعادة) دا دەیگوت: ترمزی کتێبی زۆرن، بە تایبەتی لەسەر فەرموودەوانی، کتێبی الجامعەکەی لە باشترین کتێبی فەرموودەیەو، لە هەموان سودی زیاترە، ڕیزبەندیەکەی ڕێکوپێکەو دووپاتبوونەوەی کەمە.

ئەوی لەوێدا هەیە، لە کتێبەکانی تری فەرموودەدا نیە، چونکە لەمدا راڤەی خۆی و بەراورد کردن و شیکاری سەنەدوو، دیاریکردنی سەحیح و حەسەن و لاوازی، تێدا رون کراوەتەوەو، ئەحکامی شەرعیشی تێدایە، لەسەرو ئەمانەشەوە زانستی جەرح و تەعدیل(پیاوناسیی) تێدایە، لە کۆتایی کتێبەکەشدا بەشی(العلل)، هەیە کە سودێکی زۆری لە خۆگرتوە، هەر کەسێك بینیبێتی، دەزانێت چ کارێکی گەورەو بە نرخە...

ـ ئیمام ئەبو ئیسماعیل عبداللەی کوڕی محمدی ئەنساری هورەوی، کە باسی السننەکەی ئیمام ترمزی دەکات دەربارەی دەڵێ: ئەم کتێبەی ترمزیم لە کتێبەکانی بوخاری و موسلیم پێ باشترە، چونکە سودی بوخاری و موسلیم بۆ کەسانێکە، کە خۆیان بە قولایی زانستی شەرعدا ڕۆچوبن، بەڵام کتێبەکەی ئەبو عیسا، هەموو کەسێك لەو خەڵکەش دەیگەنێ و، سودی خۆیانی لێ دەبینن..

ـ ئەبوبەکری ئیبنولعەرەبی لە سەرەتای شەرحی[1] ئەم کتێبەی ترمزیدا دەڵێ: بزانن ـ خوا دڵ و دەرونتان پڕ کات لە نور ـ کە کتێبەکەی الجعفی(مەبەستی ئیمام بوخاری رەحمەتیە)، سەرچاوەی دووەمی ئەم باسانەیە، (موطأ)ی مالیك یەکەمینە.

هەموو کتێبەکانی دیکەی وەکو القوشەیری(مەبەستی ئیمام موسلیمی

---

(١) شەرحەکەی ناوی(عارضة الاحوذي في شرح سنن الترمذي) یە! مانای ناوی کتێبەکە ئەمەیە: عارضة واتە: توانای قسەکردنی احوذي: پیاوی زرنگ و قسەزان(لەبلەبان)، مەبەستی ئەوەیە، کە کەسانی قسەزان و لەبلەبانیش، ڕەخنەیان زۆر نابێت لەم کتێب و شەرحەی!!

رەحمەتی و کتێبەکەیەتی) و، ترمزی لەسەر ئەمان بینا کراون.. هیچیشیان وەکو کتێبەکەی ئەبو عیسا (ترمزی) نین، ئەوەی ئەبوعیسا لە هەموویان جوانتر بەش بەش کراوە، خۆش بەدەستەوە دێت، زو بە مەبەستی خۆتت دەگەێنێت، یاریدەدەری سەرەکی خوێندن و کارکردنە، چواردە زانستی تری لەخۆ گرتوە:

١ـ شیکاریی سەنەد.

٢ـ دیاری کردنی سەحیح.

٣ـ هەڵاوێردنی فەرموودەی لاواز.

٤ـ ناساندنی ڕێ و شێوازی جیاوازی سەنەدەکان.

٥ـ شایەتیدان و متمانەبەخشین بە پیاوچاك و سەرڕاستانی سەنەد.

٦ـ دیاریکردنی هەڵەو لاوازی پیاوانی سەنەد.

٧ـ دۆزینەوەی ناوی جیاوازی پیاوانی سەنەدەکان و ناساندنەوەیان.

٨ـ دۆزینەوەی کونیەی جیاوازی پیاوانی سەنەدەکان و ناساندنەوەیان.

٩ـ نیشاندانی سەنەدی پساو.

١٠ـ نیشاندانی سەنەدی گەیشتو.

١١ـ رونکردنەوەی چۆنیەتی کارکردن بە فەرمووده.

١٢ـ رونکردنەوەی هۆی واز هێنان لە هەندێك فەرموودە.

١٣ـ راجوێیی زانایانی فەرموودەوانی لە قبوولّ کردن یان رەفز کردنی فەرموودە.

١٤ـ ڕونکردنەوەی ڕاوبۆچونی زانایان و، وەرگرتنی حوکمی شەرعیی لە فەرموودە..

ـ حافز ئیبنولئەسیریش دەربارەی گویەتی: ئەوەی لە(سنن الترمذي)دا هەیە، لە کتێبەکانی دیکەدا نیە، وەکو ناساندنی بۆچون و ڕای مەزهەبەکان و، جۆری سەنەدی فەرمودەکە، کە سەحیحە، یان حەسەنە یان لاوازە، هەروەها چۆن زانایان و شەرعناسان حوکمی شەرعییان لە فەرموودەکەوە وەرگرتوە..

مەرجەکانی ئیمام ترمزی:

حافز ئەبوفەزلی مەقدیسی دەڵێ: ئەبو عیسا کتێبەکەی کردووە بە چوار بەش[1]:

١ـ بەشی فەرمودەی سەحیح، کە گومانی تێدا نیە(ئەو فەرموودانەن، کە لە لای بوخاری، و موسلیمیش هەن).

٢ـ بەشێکی تر لەوانەن، کە مەرجی هەرسێ ئیمامەکانی، یان دوانیانی بەسەردا دەچەسپێت(مەبەستی لە ئیمامان: ئەبو داودو نەسائی و ئیبنو ماجەیە).

٣ ـ بەشێکی تر ئەوانەن کە هۆی لاوازیەکەیانی لە لای زانایانی تری فەرمودەوانی رون کردۆتەوە.

٤ ـ بەشی چوارەم ئەو فەرموودانەن، کە ترمزی خۆی هۆی لاوازیەکەیانی رون کردۆتەوە.

ترمزی دەڵێ: لەم کتێبەمدا فەرمودەیەکم نەنوسیوە، کە کەس لە زانایانی پێشتر نەیهێنابێتەوەو کاری پێنەکردبێت...

---

(١) عەللامە شێخ ئەحمەد شاکر لە پێشەکیەکەیدا، کە بۆ(الجامع الصحيح ٨٨/١)، کە باسی لە مەرجی سوحاحی ستتە کردوە، ئەم بەش بەشکردنەی ئیمام ترمزی نوسیوە.

حافزی مەقدیسی دەڵێ: ترمزی گلەیی خەڵکی لەسەر خۆی لاداوە بەوەی، کە خۆی حوکمی فەرموودەکانی دەرکردووە، کە ئایا سەحیحن، یان حەسەن، یان لاواز، هەروەها راڤەی یەك بەیەکیانی وا کردووە، کە هەموو کەسێك بە ئاسانی لێی حاڵیی ببێت...

سەرەتا باسی لەو بابە کردووە، کە فەرموودەکەی تێدایەو، بۆچی ئەو فەرموودەیە لەوێیە ؟!

پاشان چۆتە سەر شیکاری سەنەدی فەرموودەکەو ئەو یاوەرەی ناساندووە، کە فەرموودەکەی گێڕاوەتەوە، پاشان رێگاکانی تری سەنەدەکەی هێناوەتەوەو، لای کێ و لە هەر کوێیەکی سوحاحی ستتە هەبێت، ئاماژەی پێکردووە.. بۆ نمونە، دەڵێ: (وفي الباب عن فلان بن فلان) تا سەنەدەکان دەگەێنێتەوە بە کۆمەڵێك لە یاوەرانی پێغەمبەرﷺ...

کۆچی دوایی ئیمام ترمزی :

زانایان و مێژوونوسان لە کاتی کۆچی دوایی کردنی ئیمام ترمزیدا، زۆر راجوێ بوون! سەمعانی لە کتێبی (الانساب) ەکەی خۆیداو، ئیبنو خەلـەکانیش بەدوایـدا (وفيات الاعيان ٢٧٨/٤) دەڵێن: لە ساڵی ٢٧٥ ك لە گوندی بووغ کۆچـی دوایـی کردووە.

شێخ عابد السندی بـە دەسـتوخەتی خـۆی، لەسـەر نوسـخەیەکی نوسـراوەی سونەنی ترمزی نوسیوێتی: ساڵی ٢٠٩ ك لە دایکبووەو ٦٨ ساڵ ژیا، چـونکە لـە ساڵی ٢٧٧ك کۆچی دوایی کردووە... بەڵام پێدەچێت ئەمە هەڵە بێت...

ڕاست ئەوەیە (والله اعلم): کە حافزی موززی لە(التهذيب)و، ئیبنو حەجـەری عەسقەلانی لە(تهذيب التهذيب ٣٨٨/٩)دا نوسیویانە، کە حـافزی موسـتەغفیری، کە مێژوونوسێکی گەورەیەو، لەو سەردەمەدا چۆتە خۆراسان و، ماوەیەکی زۆر لەو ناوچانە ماوەتەوە(تهذيب التهذيب ٢٧٨/٩)، نوسیوێتی:(ئـەبو عیسـا ترمـزی لـە شارۆچکەی ترمز لە شەوی دووشەممەی١٣ی ڕەجەبی٢٧٩دا کۆچی دواییکرد)...

ئەمەش ئەو بەروارەی،کە زۆرینەی زانایان و شەرعناسان و مێژوونوسانی وەکو، ئیمام زەهەبی و ئیبنو کەتیرو، ئەوانی دیکە ئیعتیمادیان کردۆتە سەرو، گوتویانە، کـە ڕاسـترینە. (تـذكرة الحفاظ/الذهبـي ٦٣٥/٢)، (البدايـة و النهايـة/ابن كـثير ٦٧/١١) عەللامە ئەحمەد شاکیریش لە راڤەو لێکۆڵینەوەی سونەنی ترمزیدا، هەر ئەوەی بە ڕاستتر زانیوە. (مقدمة سنن الترمذي/ احمد شاكر ١/ ٩١).

کەمێک دەربارەی (سنن الترمذي)

کتاب الفتن [1]

باب ما جاء في رفع الامانة:

(عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثَيْنِ قَدْ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الْآخَرَ حَدَّثَنَا (أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ نَزَلَ الْقُرْآنُ فَعَلِمُوا مِنِ الْقُرْآنِ وَعَلِمُوا مِنِ السُّنَّةِ) ثُمَّ حَدَّثَنَا عَنْ رَفْعِ الْأَمَانَةِ فَقَالَ: (يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ الْوَكْتِ ثُمَّ يَنَامُ نَوْمَةً فَتُقْبَضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْمَجْلِ كَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَنَفِطَتْ فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ ثُمَّ أَخَذَ حَصَاةً فَدَحْرَجَهَا عَلَى رِجْلِهِ قَالَ فَيُصْبِحُ النَّاسُ يَتَبَايَعُونَ لَا يَكَادُ أَحَدُهُمْ يُؤَدِّي الْأَمَانَةَ حَتَّى يُقَالَ إِنَّ فِي بَنِي فُلَانٍ رَجُلًا أَمِينًا وَحَتَّى يُقَالَ لِلرَّجُلِ مَا أَجْلَدَهُ وَأَظْرَفَهُ وَأَعْقَلَهُ وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ) قَالَ: وَلَقَدْ أَتَى عَلَيَّ زَمَانٌ وَمَا أُبَالِي أَيُّكُمْ بَايَعْتُ فِيهِ لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا لَيَرُدَّنَّهُ عَلَيَّ دِينُهُ وَلَئِنْ كَانَ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا لَيَرُدَّنَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ لِأُبَايِعَ مِنْكُمْ إِلَّا فُلَانًا وَفُلَانًا)...

تێگەیشتن لەم فەرموودەیە، وردەکارییەکی باشی دەوێت، ئاگاداربە:

حوزەیفەی کوڕی یەمان خوا لێی رازی بێت، یاوەرێکی باوەڕ پێکراوی پێغەمبەری خوایە، لە ساڵی ٣٦ کۆچیدا لە سەردەمی سەیدنا عەلی کوڕی ئەبو تاڵیبدا کۆچی دوایی کرد، لەسەردەمی سەیدنا عوسمانی کوڕی عەففاندا خوا لێی ڕازی بێت، ئەمەی گێڕایەوەو گوتی:

پێغەمبەری خواﷺ دوو فەرموودەی دەرهەق ئەمانەت پێ ڕاگەیاندووین،

(١) بوخاری ب ١١٦/١٤/الرقائق(ژمارە ٦٤٩٧)، موسلیم ژمارە ١٤٢/الایمان/باب رفع الامانە، ترمزی / الفتن ژمارە ٢١٧٩، ئیبنو ماجە/الفتن ژمارە ٤٠٥٣، ئیمام ئەحمەد ب ٣٨٣/٥.

یەکیانم بە چاوی خۆم دیوەو چاوەڕوانی هاتنە دی ئەوی تریان دەکەم، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (ئەمانەت پاراستن دابەزییە ناو دڵی پیاوانی بەهێزەوە، لەوێدا جێگیر بوو، قورئانیش دابەزیی و ئاودێری کرد، سوننەتییش چاودێری کرد، تا خۆی گرت).[1]

پاشان دەربارەی ئەمانەت نەپارستن دوا، فەرمووی: (پاشان کابرا دەخەوێت، ئەمینداریتیەکەی لە دڵی هەڵدەگیرێت و، تەنها ئاسەوارێکی لێدەمێنێت! بەقەدەر ئاسەواری پشکۆیەك کە بەسەر لاقتدا غلۆری کەیتەوە! کە لێرەو لەوێ خاڵ خاڵی دەکات و، دەیکاتە تلۆقێکی دیار، کە سەرەنجامی کارکردن نەبووە)!

لەو کاتەشدا پێغەمبەرﷺ بەردووچکەیەکی هەڵگرت و بەسەر لاقی پیرۆزی خۆیدا غلۆری کردەوە، خەڵکەکەش بە واق ورماویەوە سۆراغیان دەکرد...

ئینجا فەرمووی: (ئیدی وای لێ دێت، کە ئەمینداریتی و ئەمانەت نامێنێت[2] تا دەوترێت: لە فلان هۆز پیاوێکی دەسپاکی لێیە، ئەمانەت دەپارێزێت! ئیدی خەڵکی مەتحی دەکەن و دەڵێن: چەند پیاوێکی بە ئارامە، پیاوچاکە، ژیرە، خاوەن هەڵوێستە! لە کاتێکدا، کە مسقاڵە زەڕڕەیەك باوەڕی لە دڵ و دەروندا نیە!

ئەوجا حوزەیفە لەسەر قسەی خۆی بەردەوام دەبێت و دەڵێ: ئێی، زەمانێك بوو خەمم نەبوو بەیعەت بە کێ دەدەم[3]، پێم ئاسایی بوو بەیعەت بە کێتان بدەم، چونکە دەمزانی ئەوی موسوڵمان بووبێت و پەیمان و بەڵێنم لەگەڵیدا بەستبێت،

---

(١) مەبەست لە ئەمانەت دین و دینداریی و بانگەوازەکەیەتی والله اعلم..

(٢) پاراستنی ئەمانەت دەبێتە کارێکی زەحمەتی پیاوان.

(٣) یەعنی یاوەرە بەڕێزەکانی پێغەمبەرﷺ لە سەردەمی ژیانی پێغەمبەری پێشەواﷺو، پاشان لە سەردەمی سەیدنا ئەبوبەکرو سەیدنا عومەردا، ئەوەندە دیندارو جیددی بون، کە بەیعەتی بە هەر کەسێکیان بدایە شایانی بو، چونکە پیاوی پاراستنی ئەو ئەمانەتە خواییە بون !

ئەوە سەر ڕاستانە وەریگرتوەو لە قیامەتتدا شایەتیم بۆ دەدات[1]، ئەوی جولەکەو دیـانیش بووبێـت و دینەکـەم پـێ گەیانـدبێت و وەری نـەگرتبێت، یـان پـەیمان و بەڵێنێکم لەگەڵیدا هەبێت، ئەوە هەر لەژێر سایەی شەرعەکەدایەو والیەکان مـافی خۆمیان لێ وەردەگرن.. کەچی ئێستا کەوتومەتە زەمانێکەوە لە ناوتاندا، مەگەر بەیعەت تەنها بە فلان و فلان بدەم...

(١) پیاوانە ئەمانەتەکە دەهێنێتەوە.

ئیمام نەسائی

(ڕەحمەتی خوای لیٚ بێت)

(٢١٥ ـ ٣٠٣ ك)

ناو و ڕەچەڵەكی:

ـ حافزو ئیمام، شێخولئیسلام ئەبو عبدالرحمان ئەحمەدی كوڕی شوعەیبی كوڕی عەلی كوڕی سینانی كوڕی بەحری خۆراسانی..

لە دایكبوون و ڕەچەڵەكی:

ئیمام نەسائی ساڵی ٢١٤ ك دووسەدوو چوارده، یان دووسەدوو پازدەی كۆچی لە ناوچەی (نەسا) لە دایكبووە كە شارۆچكەیەك بووە سەر بە خۆراسان، نێوان نەساو سەرەخس(كە ئێستا گوندێكی سەر بە مەشهەدی ئێرانەو سوننی نشینە) دوو ڕۆژە ڕێیە، نێوان نەساو مەرۆ(ئێستا ویلایەتێكی ئەفغانستانە) پێنج رۆژەڕێیە، نێوان نەساو ئەبیوەرد(ئێستا لە ئێراندایە)، یەك ڕۆژە ڕێیەو نێوان نەساو نەیسابور(ئێستا لە ئێراندایەو بە نەیشابور دەوترێت) حەوت ڕۆژە ڕێیە.. كۆمەڵێكی بەرچاو لە زانایان لە نەسا گەورە بوون و لەوێش هەڵكەوتون.

ناوی نەسا :

زانایانی پیاوناسیی و مێژوونوسان لەسەر ئەوە ڕێكن، كە هۆی ناونانی ئەو شوێنە بە (نەسا) بۆ ئەم ڕوداوە سەیرە دەگەڕێتەوە:

كە لەشكری ئیسلام بۆ یەكەمین جار گەیشتە ئەم ناوچەیەو هەواڵەكەیان بڵاو بۆوە، پیاوانی ناوچەكە هەموو هەڵاتن و، تەنها ژنیان لەویٚ مایەوە، كاتێك

لەشکرەکە هاتە ناو شار، بینی هەر ژنی لێیە، فەرماندەکەیان فـەرمانی پێکـردن، شار جێی بهێڵن و بێنەوە دەرێ، ماوەیەکی پێچو پیاوان هەر نەهاتنەوە.

ئیتر موسوڵمانان لە ناو خۆیاندا، کە ناوی ناوچەکەیان دەهێنا، دەیانوت شاری (نساو) واتە شاری ژنان.. کە دەبوو لە ڕوی زمانەوانیەوە بووترێـت نیسـاو، نـەك نەسا، یان نەساو، بەڵام دیارە هەڵەی بەناوبانگ، باشترە، لە ڕاسـتی وازلێهێنـراو، بۆیە بۆ ئەم ئیمامە بەڕێزەش دەوترێت، ئیمام نەسائی..

دینداریی و تەقوای:

ئیمام نەسائی لە لوتکەی تەقواو خواناسیدا بوو، وەرعێکی زۆر سەیری هەبوو، گومانلێکراوی حەڕام قسە بوایە، یان خۆراك و پۆشاك توخنی نەدەکەوت، چ جـای حەرام.. سەرنجی ئەم روداوە بدە: جارێکیـان مامۆسـتایەکی، کـە نـاوی حەرسـی کوڕی مسکین بوو، لە نەسائی زویر بوو، نەسائیش دڵی لێی شکاو کـۆڕی دەرسـی ئەوی واز لێهێنا، بەڵام بۆ ئەوەی لـە زانیاریەکەشـی مـەحروم نـەبێت، بـەرماخی دەکردوو بە نهێنی دەهاتە بـەر دەرگـای مزگەوتەکـەو، گـوێی لـە ڕیوایەتـەکانی مامۆستاکە دەگرت، لەبەر تەقواو دینـداری خـۆی، هەرچـی فەرموودەیـەکی بـەو شێوە لەو مامۆستایەوە نەقڵ کردووە.

نەینوسیوە: (حدثنا) واتە: بۆی گێڕاینەوە یان(أخبرنا) واتە: هـەواڵی دایـنێ، بەڵکو لە سونەنەکەیدا نوسیوێتی: (قُرِئَ و انا أسمعُ) واتـە: خوێندرایـەوەو منـیش گوێم دابوییێ! بەڵام لە ریوایەتی هەموو مامۆسـتاکانی دیکەیـدا دەڵـێ: (حـدثنا، أخبرنا).

وەسف و مەتحی:

هەموو زانایان لەسەر گەورەیی و پێشەوایەتی و شەرعناسێتیەکەی ڕێکن.

ـ حاکم لە دارەقوتنیەوە دەگێڕێتەوە: ئەبو عەبدالرحمانی نەسائی لە هەموو زانایانی تری سەردەمی خۆی لە فەرموودەوانیدا لەپێشترە.. ئەو، بێ چەندووچون پێشەوای فەرموودەوانیە (ابن کثیر: البدایة و النهایة١١/١٢٣).

ـ ئیبنو یونس دەڵێ: نەسائی پێشەوای فەرموودەیە، جێمتمانەیە، حافزێکی وردەکارە. (ابن کثیر: البدایة و النهایة١١/١٢٣، تهذیب التهذیب ١/٣٨).

ـ ئیبنو عەدی دەڵێ: گوێم لێبوو مەنسوری فەقیھ و، ئەحمەدی کوڕی محمدی کوڕی سەلامەی تەحاوی دەیانگوت: ئەبو عبدالرحمانی نەسائی، یەکێکە لە پێشەوای موسوڵمانان. (تهذیب التهذیب ١/٣٨).

ـ ئەبولحوسەینی کوڕی موزەففەر دەیفەرمو: گوێم لە مامۆستایانمان بوو لە میسر دەرهەق ئیمام نەسائی دەیانفەرمو: نەسائی پێشخستن و پێشەوایەتی قابیلە.. (تهذیب التهذیب ١/٣٨).

ـ مەئمونی میسری دەڵێ: چوین بۆ تەرسوس(لە سوریایە) کۆمەڵێك حافزی فەرموودەوانانمان لێ کۆبوۆوە، لەوانە عبداللەی کوڕی ئەحمەدوو، مەرتەع و، ئەبولئەزان و، کێلچەو هی تریش، هەر هەموویان نەسائیان بە پێشەوای خۆیان هەڵبژاردبوو! (تهذیب التهذیب ١/٣٨)..

قۆزێتی و چوارژن هێنانی:

ئیمام ئیبنو کەثیر دەڵێ: ئەوانەی لە نزیکیەوە بوون و وەسفیان کردووە، گوتویانە کە زۆر قۆز بووە، شۆخ و شەنگانە خۆی ڕێکخستوە، دەموچاوی دەتوت چرایە، چوار ژنی هەبوو، دەوڵەمەند بوو، شەوانە مریشکێکی لە ئاوی مێوژ هەڵدەکێشاو، سبەی سوری دەکردەوەو دەیخوارد. (ابن کثیر: البدایة و النهایة١١/١٢٣، ابن خلکان: وفیات الاعیان ١/٧٨).

ـ ئیمام زەهەبی دەربارەی ئیمام نەسائی دەڵێ: ڕوی زۆر گەش و جوان بوو، دەزولە خوێنینەکانی دیار بوون، لەگەڵ پیرێتیشیدا هەر پۆشاکی جوانی دەپۆشی، بووردەی نۆبی(جۆرێك عەبای بەنرخە)دەدا بەسەر شانیدا، چوار ژن و کەنیزەکی هەبوو دادپەروەرانە ڕەفتاری لەگەڵدا دەکردن، کەڵەشێری گەورەیان بۆ دەکڕی و بۆیان بەخێو دەکرد، دەیانخەساندن تا قەڵەوتر بن.. لەبەر ئەمە بوو، کە جارێك یەکێك لە قوتابیەکانی وتی: ڕەنگە ئیمام نەسائی شەڕاب بخواتەوە بۆیە وا دەموچاوی سوروسپی و ناسکە !! (تذکرة الحفاظ ٢/٦٩٩).

خواناسیی و جیهاد کردنی:

ئەبولحوسەین محمدی کوڕی موزەففەر گوتی: گوێم لێبوو مامۆستایانمان لە میسر، کە باسی نەسائیان دەکرد، جگە لە پێشەوایەتی فەرموودەوانیەکەی دەیانگوت: نەسائی خاوەن شەونوێژوو عیبادەتی شەو و ڕۆژە، حەجکردنی ساڵانەی ڕێکە، بەردەوام لە جیهادە، زمانی بە زیکرو ویردەکان پاراوە، لە کۆڕی سوڵتان دوورە، ئا ئەمانە، تا ڕۆژی شەهیدبوونی سیفەتی نەگۆڕاوی بوون. (ابن کثیر: البدایة و النهایة١١/١٢٣، الذهبي: تذکرة الحفاظ ٢/٧٠٠).

ـ هەروەها دەربارەی دەیگوت: جارێکیان نەسائی لەگەڵ ئەمیری میسردا چووە غەزا، ئەمیری میسر ئەوەندە بە ئازایەتی و سوارچاکیەکەی نەسائی سەرسام بووبوو، لە هەموو کۆڕو دانیشتنێکیدا، هەر باسی ئەوی دەگێڕایەوە! باسی دەکرد، کە چۆن و چەند جار خۆی خستۆتە دژواریەوەو، خۆی فیدای موسوڵمانان کردووە.

یان باسی ئەوەی دەکرد، کە چەند خۆی لە کۆڕو ئەنجومەنی سوڵتان و دەسەڵاتداران دەپارێزێت، تەنانەت لە کۆڕی ئەم ئەمیرەی میسریش، کە جیهادی لەگەڵدا دەکرد! ئەمیر باسی چۆنیەتی سادەیی خەو خۆراکی نەسائی دەگێڕایەوە، کە سیمایەکی نەگۆڕی بووە...

زانایانیش ئەم سیفەتانەی باس دەکەن و دەڵێن، تا ئەو رۆژەی لەسەر دەستی خەواریج کوژرا، هیچ یەکێك لەم سیفەتانەی نەگۆڕا! (الذهبي: تذكرة الحفاظ ٧٠٠/٢) دەیانگوت نەسائی رۆژە نارۆژ بەرۆژوو دەبوو...(ابن كثير: البداية و النهاية١١/١٢٣، ابن خلكان: وفيات الاعيان ٧٨/١).

بڕوانە ئەم هەموو سیفەتانەی لەم کەسایەتیە پیرۆزەدا کۆبۆتەوە! کە هەر یەکەیان تەمەنێکی دەوێت، تا تێیدا دەبنە سیفەت! زانست و کار، شەونوێژوو جیهاد، ساڵی حەج و ساڵێك جیهاد !!

پاشان بڕوانە دەوڵەمەندێتی و رەشوکێتی شەعبیانە، ئینجا دوورە پەرێزیی لە سوڵتانێك، کە ئەمیرێتی جیهادیشی کردووەو ئەم خۆی بینوێتی و، لەبەرەی جەنگدا لەگەڵیدا بووە، ئینجا ئامادە نەبووە هاتوچۆی کات !!

تۆمەتبارکردنی بە شیعەگەرێتی!

ئیمام ئیبنو کەسیر دەڵێ: هەندێك پێیان وابوو: کە بۆتە شیعە (چونکە کتێبێکی بە ناوی(الخصائص) لەسەر سەیدنا عەلی کوڕی ئەبو تالیب نوسیبوو) بۆیە، کە چووە دیمەشق لە مزگەوتی (ئەمەوی) لێی کۆبوونەوەو لێیان پرسی، بۆچی

هیچت لەسەر معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان نەنوسیوە ؟

دەڵێ: مەگەر معاویە ئەوەندەی بەس نیە، کە بە سەری خۆیەوە قوتاری بێت؟!

چ فەزیلەتێکی هەیە، تا بنوسرێتەوە ؟!

ئیتر بە لێدان و شەق هەڵدان لە گونی داباریـنە سەری(ابن كثير: البداية و النهاية ١٢٣/١١). نەسائی ئەو کتێبەی نوسی بێئەوەی هیچ لەسەر سەیدنا معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان بنوسێت.

بۆیە وایان لێکرد، زانایان باس لە شێوەی لێدانەکەی نەسائی دەکەن، کە عەیب نەبێت بە گونی ڕایانکێشایە دەرەوەی مزگەوتەکەو هەندێك دەڵێن، کە ئاوا لە دیمەشق شەهید بووە !! بەڵام وا پێناچێت ئەو کاتەو لەوێ کۆچی دوایی کردبێت...

لە بەدواداچونی مێژوویی و لێکۆڵینەوەیدا ڕون دەبێتەوە، کە تۆمەتی شیعەگەرێتی بە هەوانتە دراوەتە پاڵی، چونکە ئەو زانایەکی ئەوەندە شارەزایە، کە قەدری هەموو یاوەرانی پێغەمبەریﷺ لا بێت.

هۆکاری دانانی ئەو کتێبەشی، خۆی لە پێشەکی کتێبەکەدا نوسیویەتی، کە دەڵێ: کە چومە دیمەشق بینیم، خەڵکێکی زۆر دەربارەی سەیدنا عەلی لە حەق لایانداوە، منیش ئەم کتێبەم نوسی، بەو ئومێدەی خوای گەورە بیکاتە هۆی هیدایەت دانەوەیان. (تذكرة الحفاظ ٦٩٩/٢).

ئیمام نەسائی دوای ئەو کتێبە، کتێبی دیکەشی لەسەر فەزڵ و گەورەیی یاوەران نوسی.

بەڵام دیارە هەڵوێستی لە سەیدنا معاویە توندو تیژ بووە، چونکە، کە لێی دەپرسن: بۆچی فەرموودەی سەیدنا معاویە ریوایەت ناکەیت ؟

دەڵێ: ئاخر چی هەیە، تا لێوەی ریوایەت بکەم؟!

فەرموودەی(اللهُمَّ لا تُشْبِعْ بَطْنَـهُ)؟! واتـە(دەی خوایـە سـكی تێـر نەكـەیت) ریوایەت بكەم؟

ئیتر خاوەن پرسیارەكان بێدەنگ دەبوون..

ڕونكردنەوەیەكی گرنگ:

ئەمەی ئیمام نەسائی ئاماژەیە بۆ فەرموودەیەكی دووردرێژ، كە لە سـەحیحی موسلیمدایەو، ئیبنو عەبباس (خوا لێیان رازی بێت) ریوایەتی كردووە، كە دەڵـێ: لەگەڵ منداڵاندا گەمەم دەكرد، پێغەمبەری خواﷺ تەشریفی هێنا، منیش خۆم لە پشت دەرگاوە شاردەوە، بەڵام دۆزیمیەوەو فەرموی: (اذْهَبْ وادْعُ لـي معاويـة) بـڕۆ معاویەم بۆ بانگ بكە!

چوم و هاتمەوە عەزرم كرد: معاویە نان دەخوات، فەرمویەوە: (اذْهَبْ وادْعُ لـي معاوية) بڕۆ بۆم بانگ كە، چومەوە و هاتمەوەو دیسان عەرزم كرد ئەی پێغەمبەری خـوا! معاویـە نـان دەخـوات، فـەرموی: (اللـهُمَّ لا تُشْـبِعْ بَطْنَـهُ) مسـلم ژمـارە ٢٦٠٤...

بەڵام زانایان لە لێكدانەوەیدا رایان جیاوازە، هەیانە گویەتی: ئەمە دیارە كـە دوعایەو لێی كردووە، بەڵام ئەگەر وایە, چۆن دەشێت گیرا نەبووبێت؟

خۆ لەوەو دوا نەبیستراوە، كە سەیدنا معاویە تێری نەخواردبێت و، بە برسـێتی لە ژیاندا مابێتەوە، بە تایبەتی كە بوو بە خەلیفە!

هەندێكی تریان گوتویانە: ئەمـە وتەیـەكی نـاو زمـانی عەرەبیـەو بـۆ دوعـا ناوترێـت، پێغەمبـەریشﷺ هـەر وەكـو عـورفی زمانـەوانی بـەكاری هێنـاوە، وەكو(ثَكَلَتْكَ أمُّكَ) دایك رۆڵەڕۆت بۆ بكات وایە..

ئێمەش لە كوردیـدا سـەدان وشـەی وامـان هەیـە، وەكـو: یـاخوا پـیر نـەبیت

(مەبەست ئەوەیە: کە هەمیشە گەنج و بەخۆو بە توانا بمێنیتەوە، بەڵام دەشێت یەکێك بە پێچەوانەی مەبەستەوە لێکی بداتەوەو بڵێ: مەبەستی ئەوەیە، کە بە گەنجی بمریت !..

یان دەوترێت: وەی دایکت بمری! خۆ ئەمە دوعا نیەو لێی بکرێت، بەڵکو مەبەست ئەوەیە: کە من دایکتم و بۆت بمرم، واتە: بە قوربانت بم، نەك دایکی حەقیقیت کۆچی دوایی کات...

هەندێك زانای دیکە گوتویانە: ئەمە فەزڵێکەو بۆ سەیدنا معاویەیە، چونکە پێغەمبەرﷺ لە دوعایەکیدا دەفەرموێ: (اللهُمَّ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، فَأَيُّ المسلمينَ لَعَنْتُهُ أو سَبَبْتُهُ فَاجْعَلْهُ لَهُ زكاةً وأجْرًا) مسلم ٢٦٠٠ .

واتە: خوایە من بەشەرێکم، لەعنەتم لە هەر موسوڵمانێك کرد، یان جنێوم پێدا- خوایە بۆی بکەیتە زەکات و پاداشت...

ئێمەش پێمان وایە: پێغەمبەری نازدارﷺ هەر وەکو عورفە زمانەوانیەکە، ئەو دوعایەی بەکار هێناوە، چونکە دوعا لێکردنی بە مەحروم بوونی وا، چۆن لەگەڵ ئەو دوعا گەورەیەیدا دەسازێت، کە لە پێنج سەنەدی راستەوە هاتوە، کە بۆ سەیدنا معاویە دەفەرموێ: (اللهُمَّ اجْعَلْهُ هادِيًا مَهْدِيًا، واهْدِهِ، واهْدِ بِهِ) الالباني: سلسلة الاحاديث الصحيحة ٩٦٩١/٤.

واتە: خوایە! بیکە بە مایەی ڕێنمایی و ڕێنیشاندەریی، خوایە هیدایەتی بدەو بەویش هیدایەتی کەسانی تر بدە!

ئەوەش بزانین، کە هەر چوار خەلیفە بەڕێزەکە، ئەبوبەکرو عومەرو عوسمان و عەلی، سەیدنا معاویەیان بە والی شام هێشتەوە، چونکە کاریگەریی گەورەی لەسەر موسوڵمانان بوو و پاراستنی ئەمنیەتی ڕەعییەتەکەو، پەیوەندی سنوری ئوممەت و خیلافەتی، بە پارسەنگی لەگەڵ مەسیحی و جولەکەکاندا دەپاراست.

ئیمام ئیبنو تەیمیە دەڵێ: کەس لە فەرموودەوانان نابینیت بووبێتە شیعە، یان

فەزڵی عەلی کوڕی ئەبوتالیبی دابێت بەسەر ئەبوبەکرو عومەردا، بەڵام هەیانە لایەنگیرێکی توندتری عەلی کوڕی ئەبو تالیب بووە, وەکو: نەسائی و ئیبنو عەبدولبەڕ..(منهاج السنة النبوية ٤/٩٩).

بە هەر حاڵ ئەوە زۆر لە ئیمام نەسائی دوورە، کە کەوتبێتە ژێر کاریگەریی شیعەوە، ئاشکراشە، کە پابەندی مەزهەبی شافیعی بووە، بۆیە کتێبی:(مناسك الحج) دەکەشی، کە نوسیوێتی، تەنها لەسەر مەزهەبی ئیمام شافیعی(رەحمەتی خوای لێ بێت)نوسیوێتی...

کێشەو ململانێکەی:

محمدی کوڕی ئیسحاقی ئەسبەهانی دەڵێ: لە مامۆستایانی خۆمانم لە میسرەوە بیستوە، کە دەیانگوت: ئەبوعبدالرحمانی نەسائی لە کۆتایی ژیانیدا، میسری بەجێ هێشت و چووە شام، لە دیمەشق دەربارەی سەیدنا معاویە لێیان پرسی بوو، کە فەزیلەتی چی هەیە ؟

ئەویش لە وەڵامدا وتبووی: جا معاویە چ فەزیلەتێکی هەیە ؟

ئەوەندەی بەس نیە، کە سەر سەلامەت و بە مایەی خۆیەوە دەربچێت؟

ئیتر ئەوەندەیان لێدابوو، تا کەوتبوو، پاشان بە گونی رایانکێشابوە دەرەوەی مزگەوتی ئەمەوی و، شاربەدەریان کردبوو بۆ شاری رەمەلەی فەڵەستین، لەوێ کۆچی دوایی کرد..(وفيات الاعيان ١/٧٧، تذكرة الحفاظ ٢/٧٠٠).

حافز ئەبولحەسەنی دارەقوتنی دەڵێ: کاتێك نەسائی لە دیمەشق ئەو بەڵایەی بەسەر هات، داوای کرد بیبەن بۆ مەککە، ئیتر بردیانە مەککەو لەوێ کۆچی دوایی کرد.. (وفيات الاعيان ١/٧٧، تذكرة الحفاظ ٢/٧٠٠).

گەشت وگەڕانی بە دووی زانستیدا:

ئیمام نەسائی وەکو هەموو زانایانی تری ئیسلام، لە تەمەنێکی زویەوە کەوتۆتە گەشت و گەڕان بە دوای زانستی شەرعیداو، بۆ وەدەستهێنانی زۆرترین زانست، بە تایبەتی فەرموودە، زۆر وڵات گەڕاوەو چۆتە خزمەت سەدان زانای هەڵکەوتەی ئەو سەردەمەی خۆی...

ئەو کاتەی تەمەنی پازدە ساڵان بوو، یەکەمین غوربەتی لە پێناوی زانستدا کێشاو وەکو ئیمام زەهەبی دەڵێ لەو تەمەنەدا چووە خزمەت قوتەیبەی کوڕی سەعیدی بەڵخی و، وەکو خۆی گوتویەتی، ساڵێك و دوو مانگ لە خزمەتیدا مامەوە. (تذكرة الحفاظ ٢/٦٩٨).

قوتەیبەی کوڕی سەعیدی بەڵخی، قوتابی ئیمام مالیك و لەیسی کوڕی سەعدوو حەممادی کوڕی یەزیدوو، مامۆستا ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل و یەحیای کوڕی مەعین و بوخاری و موسلیم و ئەبوداودو ترمزی و ئەبو حاتەمی رازی و ئەبو زەرعەو عبداللەی کوڕی موبارەك و فوزەیلی کوڕی عەیازو جەریری کوڕی عبداللەو دەیانی دیکە بووە...

دوای ئەوە چاوی کرایەوە، چووە خۆراسان و عێراق و حیجازو میسرو شام و جەزیرەو شوێنی تر.

ماوەیەکی زۆر لە میسر بوو، لە قاهیرە لە گەڕەکی قەنادیل.. زانایانی هاودەنگی دەیانگوت: تا ئەو ساڵەی لە میسر دەرچو(١٣٢ ك)، زۆر هۆگری حەج و جیهاد بوو. (ابن كثير: البداية و النهاية ١١/١٢٣).

مامۆستاکانی ئیمام نەسائی:

لە مامۆستاکانی ئیمام نەسائی: قوتەیبەی کوڕی سەعیدی بەڵخی و، ئیسحاقی کوڕی راهەوەی(راهۆیە) وهیشامی کوڕی عەممارو، عیسای کوڕی زەغبەو، محمدی کوڕی نەزری مروزی و، ئەبو کورەیب و، سوەیدی کوڕی نەسری شاو، سولەیمانی کوڕی ئەشعەس و، ئیسحاقی کوڕی شاهین و، حارسی کوڕی مسکین و، مەحمودی کوڕی غەیلان و،ئیسحاقی کوڕی موسای ئەنساری و، ئیبراهیمی کوڕی سەعیدی حەوهەری و،ئیبراهیمی کوڕی یەعقوبی جوزجانیو، محمدی کوڕی بەششارو، عەلی ئیبنو حەجەرو، ئەبو داودی سەجستانی و، عەلی کوڕی خەشرەم و، ئەحمەدی گەڕی عەبدەو، دووحەیم و دەیانی دیکە، کە لە سەرچاوەکانی ژیاننامەی ئیمام نەسائیدا ناو هێنراون...(تهذیب التهذیب ۳۷/۱، سنن النسائي / شرح السیوطي ۱/ب).

فەقێکانی ئیمام نەسائی:

سەدان کەس قوتابی ئیمام نەسائی بوو، لەوانە: ئیمام ئەبولقاسمی تەبەرانی، ئەبو عەلی حوسەینی کوڕی عەلی نیاموزی تەبەرانی و، ئەحمەدی کوڕی عومەیری کوڕی جوساو، محمدی کوڕی جەعفەری کوڕی قەلاس و، ئەبولقاسمی کوڕی ئەبولعەقەب و، ئەبولمەیمونی کوڕی راشیدوو، ئەبولحەسەنی کوڕی خەزلوم و، ئەبو سەعیدی ئەعرابی و، ئیمام ئەبوجەعفەری تەحاوی و، محمدی کوڕی هارون و ئیبراهیمی کوڕی محمدی کوڕی ساڵحی کوڕی سینان و، ئەبوبەکر ئەحمەدی کوڕی محمدی کوڕی ئیسحاقی کوڕی سوننی حافزو، ئەبو عەلی ئەلحەسەنی کوڕی خدری ئەسیوتی و، ئەبولقاسم حەمزەی کوڕی محمدی کوڕی عەلی کەتتانی حافزو، محمدی کوڕی معاویەی کوڕی ئەحمەرو، محمدی کوڕی قاسمی ئەندەلوسی و، عەلی کوڕی ئەبو جەعفەری تەحاوی و دەیانی تر.. (تهذیب التهذیب ۳۷/۱، سنن النسائي / شرح السیوطي ۱/ب).

کتێبەکانی ئیمام نەسائی:

ئیمام نەسائی لەو زانایانەیە، کە کتێبیان زۆر نوسیوە ، کتێبەکانی بە شێوەیەکی گشتی لە باسی فەرموودەوانیدان، لە باسەکانی سەنەدوو پیاوناسیی و سەحیح و زەعیفی حەدیسن، لە بەناوبانگترین و گەورەترین کتێبی، ئەمانەی خوارەوەن، کە لە هەموویان گرنگتر کتێبی(السنن)ە:

١ـ السنن الكبرى.

٢ـ تفسير القران العظيم.

٣ ـ الجمعة.

٤ـ مناسك الحج.

٥ـ عمل اليوم و الليلة.

٦ـ خصائص علي رضي الله عنه.

٧ـ فضائل القران الكريم.

٨ـ المجتبى.

٩ـ الكنى.

١٠ ـ الضعفاء و المتروكين.

١١ـ التمييز[١] .

١٢ـ معجم شيوخ النسائي. ١٣ـ كتاب الطبقات. ١٤ـ کتێبێکی تر لەسەر معرفة الاخوة و الاخوات من العلماء و الرواة.

١٥ ـ مسند حديث مالك بن أنس. ١٦ ـ مسند حديث الزهري بعلله و الكلام عليه.

---

(١) سیوتی رەحمەتی خوای لێ بێت لە کتێبی(تدريب الراوي ٢/٢٦٤) دا ناوی وا هێناوە(أسماء الرواة و التميز بينهم).

١٧ـ مسند حديث شعبة بن الحجاج بن الـورد. ١٨ـ مسـند جـديث سـفيان بـن سعيد الثوري.

١٩ـ مسند حديث يحيى بن سعيد القطان.

٢٠ـ مسند حديث فضيل بن عياض و داود الطائي ومفضل بن مهلهل الضيي.

٢١ـ مسند علي بن ابي طالب. ٢٢ـ مسـند منصـور بـن زاذان الواسـطي ابـو المغيرة الثقفي.

٢٣ـ مسند حديث ابن جريح. ٢٤ـ كتاب الاغراب[١]. ٢٥ الجرح و التعديل.

٢٦ـ تسمية فقهاء الامصار من أصحاب رسول الله و من بعده من أهل المدينة.

٢٧ـ تسمية من لم يرو عنه غير واحد.٢٨ـ شيوخ الزهري.

---

(١) ئەم کتێبە هەر دو مەسنەدەکەی شـوعبەو سـوفیانی سـەورییە، بـەڵام ئـەو فەرمودانـەی تێـدا هێناونەتەوە، کە شوعبە ریوایەتی کردون و لای سوفیان نیـە، یـان سـوفیان ریوایـەتی کـردون و لای شوعبە نیە..

کتێبی السنن الکبری ی ئیمام نەسائی:

سەید جەمالوددین دەڵێ: ئیمام نەسائی لە سەرەتادا، کتێبێکی نوسی ناوی نا (السنن الکبری)، ئەم کتێبە زۆر گەورەیە، کتێبی وا لەسەر فەرموودەو ڕێ جیاوازەکانی سەنەدوو، ڕونکردنەوەی چۆنیەتی تەخریج کردنی فەرموودە نەنوسراوە..

ـ تاجی سوبکی لە (ئیمام سوبکی) باوکی وئیمام زەهەبی مامۆستایەوە نەقڵ دەکات کە ئیمام نەسائی لە ئیمام موسلیم حافزتربووە، کتێبی سوننەکەشی، لە دوای هەردوو سەحیحەکەی بوخاری و موسلیم باشترین کتێبی فەرموودەیە، کە کەمترین فەرموودەی زەعیفی تێدایە..

ـ ئیبنو میندەو ئیبنوسسوبکی و ئەبو عەلی نەیسابوری و ئەبو ئەحمەدی کوڕی عەدی و خەتیبی بەغدادی و دارەقوتنی دەڵێ: هەرچی لە سونەنی نەسائیدایە سەحیحە، مەگەر ئەوانەی خۆی بە لاوازی دانابن، ئەوانەش خۆی ناساندوونی..

ـ الحاکم و خەتیبی بەغدادی دەڵێن: وەسفی ئەو زانایانەی پێشو بۆ سونەنی نەسائی، راستەو لەجێی خۆیدایە، چونکە نەسائی مەرجی وای بۆ قبوڵ کردنی فەرموودە هەبووە، لە مەرجەکانی ئیمام موسلیم قورستر بووە، لەبەر ئەوەیە، کە هەندێك زانای وڵاتی مەغریب، تەنانەت نەسائی دەخەنە پێش تەنانەت بوخاریشەوە!(سنن النسائي بشرح السيوطي ١/د، شروط الائمة الستة / الحافظ محمد بن طاهر المقدسي.).

هۆی دانانی کتێبی(المجتبی) :

ئیبنولئەسیر دەڵێ: ئەمیرێکی میسر لە ئیمام نەسائی پرسی: هەموو فەرموودەکانی کتێبەکەت سەحیحن ؟! گوتی: نەخێر، ئیتر ئەمیر فەرمانیدا، کە فەرموودەکانی هەڵاوێرن، ئەوانەی بە تەئکید سەحیح بوون، کۆکرانەوەو کرانە کتێبێکی سەربەخۆو، ناونرا:(المجتبی)، واتە هەڵبژاردە! یان(المجتنی) واتە: چنراو(لە چنین بەرهەمەوەیە نەك چنین و رستن).

هەردوو ناوەکەشی ڕاستن، بەڵام ڕاستریان یەکەمیانە.

مەرجەکانی نەسائی:

ئەبو عەلی الحافز دەڵێ: نەسائی لە پێشەوایانی گەورەی موسوڵمانانە، ئەو لە وەرگرتنی فەرموودەو بە سەحیح زانینیندا، مەرجی وای هەبووە لە مەرجەکانی موسلیم قورستر بووە.

ئاشکرایە کە ئەمە ڕای کۆمەڵێك زانای تریشە(پێشتر باسمانکرد)..(البداية و النهاية ١٢٣/١١).

ـ ئیبن تاهیر دەڵێ: دەربارەی کەسێکی سەنەدی فەرموودەیەك، لە سەعدی کوڕی عەلی زنجانیم پرسی، گوتی جێمتمانەیە، وتم: بەڵام نەسائی بە لاوازی داناوە! فەرمووی: ڕۆڵە، نەسائی مەرجی هەیە لە مەرجی بوخاری و موسلیم قورسترە..(الذهبي: تذكرة الحفاظ ٧٠٠/٢، الحافظ محمد بن طاهر المقدسي: شروط الائمة الستة ل ٢٧).

ــ ئیمام نەسائی دەڵێ: کە ویست و عەزمم هاتە سەر کۆکردنەوەی

فەرموودەکان لە (السنن) دا، شتێکم لە دڵدا هەبوو، کە ڕیوایەتی هەندێك مامۆستا قبووڵ نەکەم، بەڵام کە نوێژی ئیستیخارەم بۆ کرد، دڵم هاتە سەر ڕیوایەت کردنیان، کە پێشتر ئیهمالم کردبوون. (شروط الائمة الستة ل ٢٧).

ـ لە ئیمام ئەبولحەسەنی عەلی کوڕی عومەری دارەقوتنییان پرسی: ئەگەر محمدی کوڕی ئیسحاقی کوڕی خوزەیمە، فەرموودەیەك بگێڕێتەوەو نەسائیش بیگێڕێتەوە، هی کامیانت پێ بەهێزترە ؟! فەرمووی: ریوایەتی نەسائی بەهێزتر، چونکە بایەخی بە سنەدەکان زیاترە، هەرچەندە ئیبنو خوزەیمە زانایەو پێشەوایەکی بێ وێنەییە، بەڵام من کەس ناخەمە پێش نەسائیەوە.. (الحافظ محمد بن طاهر المقدسي: شروط الائمة الستة ل ٢٧).

کۆچی دوایی کردنی ئیمام نەسائی (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)

ئیمام نەسائی (رەحمەتی خوای لێ بێت)، لە شەعبانی ٣٠٣ ی کۆچیدا لە تەمەنی هەشتاو نۆ، یان هەشتاو هەشت ساڵیدا، کۆچی دوایی کرد..

زانایان لە شوێنی مردنەکەیدا راجوێن، ئیبنو یونس و ئەبو جەعفەری تەحاوی و ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لە(تهذیب) ەکەیدا دەفەرموون: لە شاری رەمەڵەی فەلەستین کۆچی دوایی کردووە، دەشڵێن: لەو ساڵەدایە، بەڵام دەڵێن:لە مانگی سەفەردا بووە. (ابن كثير: البداية والنهاية ١٢٤/١١) .

هەندێکی تر گوتویانە: کە لە نێوانی سەفاو مەروادا، لە مەککە کۆچی دوایی کردووەو، لە مەککە بە خاك سپێرراوە.. (ابن كثير: البداية والنهاية ١٢٤/١١).

بەڵام ئیمام زەهەبی رای یەکەمی پێ پەسەندەو دەڵێ: لە رەمەلە کۆچی دوایی کردووەو هەر لەوێش نێژراوە.. (تذكرة الحفاظ ٧٠٠/٢).

نمونەی فەرموودەیەک لە(سنن النسائي)

كتاب النكاح[(١)]

باب كيفة الاستخارة ؟!

٣٢٥٣ أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الْمَوَالِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُنَا الِاسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنْ الْقُرْآنِ يَقُولُ إِذَا هَمَّ أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَعِينُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدُرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ قَالَ وَيُسَمِّي حَاجَتَهُ [(٢)].

واته: قوتەیبە پێی ڕاگەیاندین گوتی: ئیبنو ئەبول مەوال فەرموودەی لە محمدی کوڕی ئەلمونکەدیرەوە، ئەویش لە جابری کوڕی عبداللەوە بۆی گێڕاوینەتەوە، کە دەیگوت: پێغەمبەرﷺ هەر وەکو، کە سورەتێکی قورئانی فێر دەکردین، ئاواش ئیستیخارەی بۆ هەموو کاروبارێکمان فێر دەکردین، دەیفەرمو: ئەگەر یەکێکتان ویستی کارێك ئەنجام بدات، با نوێژێکی سوننەتی بۆ بکات، پاشان(دوای

(١) ئێستا ئەم کتێبە بە هەشت بەرگ چاپ کراوە، ئەوەی لەبەردەستی مندایە چاپی مکتب المطبوعات الاسلامیەیە، کە لە ١٤١٤ك / ١٩٩٤ ز دا چاپ بوە.

(٢) النسائي : السنن ٦/٨٠و٨١، البخاري ١١/١٥٥ و ١٥٨، ابوداود(١٥٣٨)، الترمذي (٤٨٠)

تەواو بوونی نوێژەکە) بپاڕێتەوەو بڵێ: خوایە! بەو زانستیەی، کە هەتە سەرپشکت دەکەم، بەو توانایەی، کە هەتە داوای کۆمەکت لێ دەکەم، لەبەر ئەوەی خاوەن فەزڵ و ڕێزیت داوات لێدەکەم و لێت دەپاڕێمەوە.

خوایە! تۆ دەتوانیت و من ناتوانم، تۆ دەزانیت و من نازانم، هەر تۆی کە زانای نادیاریت، خوایە! ئەگەر دەزانیت[1] ئەم کارە(ناوی کارەکەی دەڵێت) خێری دین و دنیامی تێدایەو کاری پاشینەی نزیك و دووری کارمی لەسەر دەوەستێت.

خوایە! بیخەرە قەدەری خۆتەوەو، با بۆم ببێت، خوایە! بۆمی ئاسان کەو بەرەکەت و فەڕی خۆتی بخەرە ناو..

ئەگەر دەشزانیت ئەم کارە خراپە بۆم و، زیانی دین و دنیامی تێدایە و پاشینەی کاری نزیك و دوورمی بە خراپ لەسەر دەوەستێت، خوایە! دڵ و هۆشمی لەسەر لادەو، ئەویش لە دڵ و هۆشی مندا لادە و، بە قەدەری خۆت خێرم بۆ بخەرە شتێکی ترو ڕازیشم کە پێی. ئینجا پێداویستیەکەشی دەڵێت...

(١) ئەمە ئەوە ناگەیێنێت، کە دودڵ بین لەوەی، کە ئایا خوای گەورە دەزانێت، یان نا، ئەگەر دەزانێت با وامان بۆ بخاتە قەدەری خۆی، ئەگەر واش نازانێت، با جۆرێکی تر بخاتە قەدەری خۆی !! ئەم گومانە کوفرە، بەڵام مەبەستەکە لێرەدا دودڵی ئێمەیە، کە نازانین خوای گەورە کامیانی خستۆتە قەدەری خۆیەوە، بۆیە لێی دەپاڕێینەوە، تا ئەوەمان بۆ بخاتە قەدەری خۆیەوەو بۆمان بهێنێتە دی، کە بە گومانی خۆمان وا دەزانین چاکەیە بۆ ئێمە !!

ئیمام ئیبنوماجە

(ڕەحمەتی خوای لێ بێت)

(٢٠٩ ـ ٢٧٣ ك)

ناو و ڕەچەڵەکی:

ـ حافزی بەناوبانگ محمدی کوڕی یەزیدی رەبعی، ئەبو عبداللەی کوڕی ماجەی قەزوینی[١]. رەبعی: ناوی چەندین هۆزە..

ـ رافیعی لە کتێبی(تاریخ قزوین) ەکەی خۆیدا نوسیویێتی، کە ئیبنو ماجە خۆی ناوی محمدەو، ئیبنو ماجە فارسییەو کونیەی یەزیدی باوکێتی.

ئەوەش هەڵەیە، کە دەوترێت محمدی کوڕی یەزیدی کوڕی ماجە..

تویێژینەوەیەک لە ناوی ئیبنو ماجە:

کۆمەڵێك لە زاناو مێژوونوسان نوسیویانە: ئیبنو(ماجَـهَ)، کۆمەڵێکی تر نوسیویانە ئیبنو(ماجَة)، لەوانەی نوسیویانە: ئیبنو(ماجَهَ):

١ ـ ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لە(فتح الباري) و لە(إرشاد الساري شرح صحيح البخاري) دا.

---

(١) ابن حجر العسقلاني : تهذيب التهذيب٩/٥٣٠ ،الحافظ الذهبي: تذكرة الحفاظ٢/٦٣٦، ابن الجوزي: المنتظم٥/٩٠، ابن خلكان: وفيات الاعيان٤/٢٧٩، ابو الفلاح عبدالحي بن العماد الحنبلي: شذرات الذهب في أخبار من ذهب٢/١٦٤، ابن كثير: البداية و النهاية ١١/٥٢.

٢ ـ خەزرەجی لە کتێبی(خلاصة تذهیب تهذیب الکمال في أسماء الرجال).

٣ ـ توێژینەوەکەی(سنن ابن ماجة) ی چاپخانەی العلمیة لە میسر، کە لە ١٣١٣ ك چاپی کردووە.

٤ ـ(منتخب کنز العمال) لە داوێنی(مسند أحمد).

٥ ـ کتێبی(کشف الخفاء و مزیل الالباس).

٦ ـ النابلسي: (ذخائر المواریث في الدلالة علی مواشع الحدیث).

٧ ـ السید جمال الدین القاسمي: (قواعد التحدیث من فنون مصطلح الحدیث).

٨ ـ الشیخ أحمد محمد شاکر: (التعریف بکتاب مفتاح کنوز السنة).

٩ ـ(شرح ألفیة العراقي).

١٠ ـ کۆمەڵێك ڕۆژهەڵاتناس: (المعجم المفهرس لألفاظ الحدیث الشریف).

١١ ـ المنذري: (الترغیب و الترهیب).

١٢ـ الفیروزئابادی خاوەنی فەرهەنگی (قاموس المحیط) لە ماددەی(م و ج) دا نوسیوێتی: (ماجَهْ) نازناوی باوکی محمدی کوڕی یەزیدی قەزوینی، خاوەنی کتێبی(السنن) ە.

١٣ـ الزوبەیدیش لە فەرهەنگی(تاج العروس) هەر وەکو فەیروزئابادی نوسیوەو، پاشان نوسیوێتی: قەولێکی تریش هەیە، کە گوایە :(ماجە) ناوی دایکی محمدی کوڕی یەزیدی قەزوینیە.

١٤ـ ئیبنو خەلەکان نوسیوێتی: ئیبنو ماجە، کە فەتحە لەسەر میم و جیمەکەیەو، ئەلفێك لە نێوانیانیاندایە، لە کۆتاییدا هائەو سکونی لەسەرە. گومانی تێدا نیە، ئەم زەبتو ڕەبتەی ئیبنو خەلەکان وردەکارانەترە..

ئەما ئەوانەی وتویانە: کە(ئیبنو ماجَة) یە:

١ـ هەر ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لە هەردوو کتێبی(تقریب تهذیب التهذیب و تهذیب التهذیب).

٢ـ ئیبنو تەیمیه لە کتێبی(المنتقى)، کە ساڵی ١٣٣٧ ك لە چاپخانەی الرحمانی دەهلی هیندستان چاپ کراوه.

٣ـ الیافعی لە کتێبی(مرآة الجنان)، کە لە ١٣٣٤ ك لە حەیدەرئابادی هیندستان چاپ کراوه.

٤ ـ الشیخ محمد أحمد شاکر لە کتێبی(مسند أحمد) چاپی دووەمی.

٥ ـ أمین واصف بیك لە کتێبی(الفهرست).

هەرچەندە هەردوو لەفزەکە خاوەنیان هەیە، لەسەری هەڵبدەنێ، بەڵام من ئیبنو(ماجَهَ) کەم بەلاوە راسترە، چونکە توێژینەوەو بەڵگەی ئەوانەی وایان گوتوە، بەهێزتر دەبینم...

لە دایکبوونی:

زۆرینەی زۆری زانایان لەسەر ئەوە رێکن، کە ئیبنو ماجە لە ساڵی دووسەدوو نۆی کۆچی(٢٠٩ ك / ٨٢٤ ز) لە قەزوین لە وڵاتی فارس لەدایکبووە.. قەزوین لە سەردەمی سەیدنا عوسمانی کوڕی عەففاندا ئازاد کراو، یەکەمین والی ئەوێ سەیدنا بەڕائی کوڕی عازب بوو، کە لە ساڵی ٢٦ ی کۆچیدا بوو بە والی..

زانایان و مەتحی ئیبنوماجە:

ئیمام ئیبنوماجە یەکێکە لە ئەستێرەی زانست وشەرعی سەردەمی خۆی، کە بە حافز بەناوبانگبوو، حافزی فەرموودەکانی پێغەمبەرﷺ، پسپۆڕی فەرموودەوانی بوو، شارەزای رێگاکانی سەنەدی فەرموودەکان بوو.

بۆیە زۆر لە زانایان و شەرعناسان مەتحیان دەکرد، لەوانە:

- حافز ئیبنو کەثیر دەربارەی دەڵێ: ئەبو عبدالله محمدی کوڕی یەزید ئیبنو ماجە، خاوەنی کتێبی(السنن) ە بەناوبانگەکەیە، کە بەڵگەیە لەسەر بەرفراوانی زانینی ئەو و، قوڵیی فەرموودەناسی و شوێن پێ هەڵگرتنەوەی سوننەت، لە بنج ولقەکانی دیندا. (البداية و النهاية ٥٢/١١).

- ئیبنو خەلەکان دەربارەی ئیبنو ماجە دەیگوت: حافزی بەناوبانگ خاوەن کتێبی(السنن) لە فەرموودەوانیدا... (وفيات الاعيان ٢٧٩/٤).

- ئیمام زەهەبی دەربارەی گوتویەتی: ئیبنو ماجە فەرموودەناسی هەموو ئەو ولاّتانەیە.(تذكرة الحفاظ ٦٣٦/٢).

- ئەبو یەعلای خەلیلی دەڵێ: ئیبنو ماجە جێمتمانەیە ، هەموو لەسەر زانست و تەقوای ئەو ڕێکن، بە بەڵگە دەیهێننەوە، کە زانیاری لەسەر فەرموودەوانی زۆرەو، حافزێکی گەورەیە.(تهذيب التهذيب ٥٣٠/٩).

- ئیبنو ناسرووددین دەفەرموێ: ئیبنو ماجە، مەولای قەزوینیان، یەکێکە لە پێشەوایانی ناودار، خاوەن(السنن)ە کە یەکێکە لە سەرچاوەکانی فەرموودە، بە ڕاستی ئیبنو ماجە حافز بوو، جێمتمانەیەکی مەزن بوو..(سنن ابن ماجة/تحقيق محمد فؤاد عبدالباقي ١٥٢٥/٢).

گەشتی زانست و فێربوون:

سەردەمی ئیمام ئیبنوماجە، سەردەمی گەشتی کۆکردنەوەی فەرموودە بوو، گەشتی فەرموودە لە یاوەرانەوە هاتبوو، چونکە یاوەرێکی ئازیزی وەکو جابری کوڕی عبدالله، بۆ وەرگرتنی یەك فەرموودە، مانگە ڕێیەك ڕۆیشت، تا گەیشتە لای عبداللەی کوڕی ئونەیس، تا لێوەی فێر ببێت! دواتر ئەمە بووە باوی سەردەم، ئەو فەقێیەی زۆرتر بگەڕاباو شێخ و زانای زیاتر ببینیایەو، زیاتر فێر ببوایە،

پلەوپایەی لە ناو زانایاندا بەرزتر دەبۆوە، بۆیە دەبینیت ئیمامێکی بەڕێزی وەکو ئیمام بوخاری، بۆ هاندانی موسوڵمانان بۆ وەرگرتنی زانستی شەرعی لە سەحیحەکەی خۆیدا، بابێکی تەرخان کردووە بۆ ئەو فەرموودانەی، کە موسوڵمانان بۆ وەرگرتنی زانستی هان دەدەن!

لە سەردەمانی ئیمام ئیبنوماجەدا، شارە بەناوبانگەکانی وڵاتی موسوڵمانان، منارەی کەمەندکێشی زانایان بوون، ئیبنو ماجەش لە تەمەنی بیستودوو ساڵیدا لە ساڵی(٢٣٠ ك / ٨٤٤ ز) بۆ وەدەست هێنانی زانستی شەرعی، گەشتی بۆ زۆر وڵات کردووە، خۆی گەیاندۆتە زۆرینەی مەڵبەندەکانی زانست و شارستانێتی ئەو سەردەمەی جیهانی موسوڵمانان.

لە قەزوینەوە چووە بۆ خۆراسان و عێراق و بەسرەو کوفەو بەغداو دیمەشق و مەککەو مەدینەو میسرو ڕەی و وڵاتانی تر، زۆرێك لە زانایان و مێژوونوسان، باسیان لەم گەشت و شوێنانە کردووە، کە ئیمام ئیبنوماجە بۆیان چووە.

مامۆستاکانی ئیبنو ماجە:

ئیمام زەهەبی لە کتێبی(التذكرة ٦٣٦/٢) ەکەی خۆیدا دەڵێ: ئیبنو ماجە زانستی لەم زانایانەوە وەرگرتوە: ئیبراهیمی کوڕی مونزیر حوزامی، کە فەقێی ئیمام بوخاری بوو(ساڵی ٢٣٦ ك کۆچی دوایی کردووە) محمدی کوڕی عبداللەی کوڕی نومەیرو، جەببارەی کوڕی ئەلموغلیس و، عبداللەی کوڕی معاویەو، هیشامی کوڕی عەممارو، محمدی کوڕی رمح و، داودی کوڕی رەشیدوو، زوبەیری کوڕی بەتتارو، ئیسماعیلی کوڕی موسای فیزاری و هاوئاستەکانیان. (تذكرة الحفاظ ٦٣٦/٢)..

ئەبولفەلاح عەبدوالحەی کوڕی ئەلعیمادی حەنبەلی دەڵێ: ئیبنو ماجە فەقێی ئەبوبەکری کوڕی ئەبوشەیبەو، یەزیدی کوڕی عبداللەی یەمامی و، ئەو ئاستانە بووە. (شذرات الذهب في أخبار من ذهب ١٦٤/٢)..

فەقێکانی ئیبنو ماجە:

ئیمام ئیبنوماجە دوای ئەوەی پازدە ساڵ، لە پێناوی وەرگرتنی زانستی شەرعیدا، بەتایبەتی فەرموودەوانی، غوربەتی چێشت، بە زانابیەوە گەڕایەوە قەزوین و، بوو بە یەکێك لە هەرە بەناوبانگەکانی فەرموودەوانی لە قەزوین..

ئیمام زەهەبی دەربارەی فەقێکانی ئیمام ئیبنو ماجە دەڵێ: ئەوانەی زانستییان لە ئیبنوماجەوە وەرگرتوە زۆرن، لەوانە محمدی کوڕی عیسای ئەبهەری و، ئەبو عەمرو ئەحمەدی کوڕی محمدی کوڕی حەکیم و، ئەبولحەسەنی قەتتان و، سولەیمانی کوڕی یەزیدی قەزوینی و، ئەحمەدی کوڕی رۆحی بەغدادی و هی تریش..(تذکرة الحفاظ ٦٣٦/٢).

حافز ئیبنوحەجەری عەسقەلانیش، کۆمەڵێك لە فەقێکانی ئیمام ئیبنو ماجە باس دەکات، لەوانە: عەلی کوڕی سەعیدی کوڕی عبداللەی ئەغەدانی و، ئیبراهیمی کوڕی دیناری الجەرشی هەمەدانی و، ئەحمەدی کوڕی ئیبراهیمی قەزوینی، کە باپیرانی حافز ئەبو یەعلای خەلیلی و، ئیسحاقی کوڕی محمدی قەزوینی و، جەعفەری کوڕی ئیدریس و، حوسەینی کوڕی عەلی کوڕی بەرانیاو، ئەبولحەسەن عەلی کوڕی ئیبراهیمی کوڕی سەلەمەی قەزوینی حافزو هی تریش.. (تهذیب التهذیب ٥٣١/٩).

کتێبەکانی:

ئیمام زەهەبی لە کتێبی (تذكرة الحفاظ ٦٣٦/٢) دەربارەی کتێبەکانی ئیمام ئیبنوماجە دەفەرموێ: حافزی مەزن، موفەسسیری قورئان، ئەبوعبداللە محمدی کوڕی یەزید، خاوەنی چەندین کتێبی فەرموودەوانی و تەفسیرو مێژوو، موفتی گەورەی ئەو وڵاتی قەزوینەیە.

ئیبنوخەلەکان لە کتێبی (وفيات الاعيان ٢٧٩/٤) و ئەبولفەلاح عبدالحەی العیمادی حەنبەلیش، لە کتێبی(شذرات الذهب في أخبار من ذهب ١٦٤/٢) دا دەڵێن: ئیبنو ماجە خاوەنی تەفسیرێکی بە نرخی قورئانی پیرۆزو، کتێبی مێژوو فەرموودەیە.

کتێبی (السنن)ەکەی یەکێکە لە سوحاحی ستتە (ئەو شەش کتێبەی لای ئەهلی سوننەت و جەماعەت راستترین کتێبی فەرموودەن). بەڵام بە داخەوە، وا دیارە ئەو تەفسیرو مێژووەی بزر بووبێت!

ئیمام ئیبنو کەثیر لە تەفسیرەکەی خۆیدا مەدحی تەفسیرەکەی ئیبنوماجە دەکات، بۆ تەفسیرەکەشی دەڵێ: مێژوویەکی تەواوە نوسیویێتیەوە، هەروەها سیوتیش کە لە ساڵی ٩١١ ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە، لە کتێبی(الاتقان في علوم القران) ەکەی خۆیدا، مەدحی تەفسیرەکەی ئیبنو ماجە دەکات، کە تەفسیرێکی نایابە...

حافز ئیبنو تاهیری مەقدیسیش، کە لە ٥٠٧ ك کۆچی دوایی کردووە، باس لە کتێبی مێژووەکەی ئیبنوماجە وا دەکات، کە مێژوویەکی بەرفراون و شتی سەرسوڕهێنەری تێدایە، نوسخەیەکم لێ بینیوە کە حاشیەی جەعفەری کوڕی ئیدریسی بەسەرەوە بوو کە فەقێی ئیبنوماجە بووە... ئیبنو، خەلەکانیش

لە(وفيات الاعيان)ەكەی خۆیدا هەر مەتحی ئەو مێژووەی ئیبنوماجـە دەكـات... بەڵام بە داخەوە دیارە، کە لەگەڵ ئەو هەموو کەلەپورە زانستی و شارسـتانێتیەدا، فەوتاون، كە سەردەمانی دواكەوتویی ئەم ئومەتە دا ڕویدا !بێگومان ئـەوەی، كـە ئیبنوماجەی زیاتر بەناوبانگ كرد كتێبی (السُّنَن) ە.

كتێبی(السنن)ی ئیمام ئیبنوماجە:

دوای ئەوەی ئیمام ئیبنوماجە لە تەواوكردنی كتـێبی(السـنن) ەكـەی بـووەوە، بردیە لای كۆمەڵێك زانای فـەرموودەوانی و نیشـانیدان، تـا بـۆی هەڵسـەنگێنن. ئیمام زەهەبی (ڕەحمەتی لێ بێت) لە(تذكرة الحفاظ ٦٣٦/٢)دا.

هەرچەندە دەربارەی كتێبی(السنن)ی ئیمام ئیبنو ماجە گوتویەتی: (٣٠) سی فەرموودەی زەعیفی تێدایە، ئەوەی گێڕاوەتەوە كـە ئیبنـو ماجـە دەڵـێ: یـەكێك لەوانەی كتێبی (السنن)م نیشان دا، ئیمام ئەبو زەرعە بـوو(رەحمـەتی خـوای لـێ بێت)، ئەبو زەرعە، كە كتێبەكەمی بینی گوتی: وا گومان دەبەم، كە ئەگەر ئـەم كتێبە بڵاوبێتەوەو بكەوێتە بەر دەستی خەڵكی ئەم مزگەوتانە، هەرچەند زۆریشن چۆڵ دەبن! واتە ئیتر فەقێكان پێویستیان بە حەلەقاتی دەرسی مزگەوت نامێنێت!!

جا با بزانین ئیمام ئەبو زەرعە كێیە، كە وای گوتوە ؟!

ئەبو زەرعەی رازی، ئیمامێكی گەورەی فەرموودەوانیـەو، سـاڵی ٢١٠ ك لـە شاری رەی (خۆراسان) لەدایك بووە، یەكێكە لەو چوار زانا گەورانەی، كە زیاتر لە شەش سەد هەزار فەرموودەیان لەبەر بووە.

ئەوانیش ئیمام ئەحمەدوو بوخاری و موسلیم و ئەبو زەرعەن.. ئەبو زەرعە لـە تەمەنی سیودوو ساڵیدا دەیگوت: دووسەد هەزار حەدیسم لەبەرە وەكو، كە (قـل هو الله احد)م لەبەرە.. ئاخر بۆیە پێی وتراوە سید الحفاظ.

کتاب و باب و بابەتەکانی سوونەنی ئیبنوماجە:

کتێبی (السنن)ی ئیمام ئیبنوماجە (رەحمەتی خوای لێ بێت)، زۆر گشتگیرو کۆیە، ریزبەندی بابەت و بابەکانی زۆر جوان کردووە، **محمد** فوئاد عبدالباقی ڕەحمەتی، کە توێژەرەوەی سونەنی ئیبنو ماجەیە، لە پێشەکیەکەیدا گوتویەتی:

ـ ئیمام ئیبنو ماجە، کتێبەکەی، بێجگە لە پێشەکیەکەی، کردووە بە(٣٧) سیوحەوت بەشەوە، کە وەکو عادەتی زانایانی کۆن، ناوی ناون کتاب..

ـ هەر کتابێکی کردووە بە بەشی تر و ناوی ناون باب، کتێبەکە(١٥١٥) هەزارو پێنج سەدوو پازدە بابە..

ـ ژمارەی فەرموودەکانی ناو کتێبەکە،(٤٣٤١) چوار هەزارو سێ سەدوو چلو یەك فەرموودەیە،(٣٠٠٢) سێهەزارو دوو فەرموودەیان لە پێنج کتێبەکەی تری سوحاحی ستتەدا هەیە، ئەو(١٣٣٩) هەزارو سێسەدوو سیونۆ فەرموودەیە، کە دەمێنێتەوە زیادەیەو، لە پێنج سوحاحەکەی تردا نیە، لەم زیادانە(٤٢٨) چوار سەدوو بیستوهەشت فەرموودەیان سەنەدیان سەحیحەو، پیاوانی سەنەدەکانیان جێمتمانەن(ثُقات)ن. ئاستی(١٩٩) سەدوو نەوەدوونۆ فەرموودەیان حەسەنەو،(٦١٣) شەش سەدوو سێزدە فەرموودەشیان زەعیفن ز(٩٩) نەوەدوونۆ فەرموودەشیان، یان زۆر لاوازن، یان هەڵبەستراون..

شێخ **محمد** فوئاد عبدالباقی ڕەحمەتی دوای ئەمە دەڵێ: کتێبێك سێ هەزارو دوو فەرموودە لە خۆ بگرێت، کە لە لای پێنج لە سوحاحی ستتە هەبن، کە ئیبنو ماجە هەر هەمووی بە سەنەدی غەیری سەنەدەکانی ئەوان گێڕابێتەوەو، هەر ڕێگایەکی سەنەدی گێڕاوەکانیش، پشتگیریی سەنەدەکانی دیکە بکات و، فەرموودەکان بەهێزتر کات.

لەسەر ئەوانەشەوە، بڕی(٤٢٨) چوارسەدوو بیستوهەشت فەرموودەی تری سەحیح ریوایەت کات، کە پیاوانی سنەدەکانیان هەموویان جێمتمانە بن، ئینجا(١٩٩) سەدوونەوەدوونۆ فەرموودەی دیکە ریوایەت کات کە سنەدەکانیان حەسەن بن، بە ڕاستی کتێبی وا شایانی ئەوەیە نرخ و بەهای بێ سنوری هەبێت...

- ئەبو یەعلای خەلیلی دەڵێ: سونەنی ئیبنوماجە کتێبی چاکە، ئەگەر ئەو فەرموودە زەعیفانەی تێدا نەبوایە، هەرچەندە زۆریش نین...

- ئەو فەرموودانەی کە ئیمام ئیبنولجەوزی لە کتێبی سوننەکەی ئیبنو ماجەدا بە زەعیفی داناون، نزیکەی(٣٠) سی فەرموودەن. سوننەنی ترمزیشی وا لێکردووەو هەر ئەوەندەی بە زەعیف هەژمارد کردووە، بەڵام ئەوەی لە سونەنی ئیبنوماجەدا، بە پێی مەرجەکانی شەش ئیمامەکەی فەرموودە، بە زۆر زەعیف هەژمارد دەکرێت، ناکاتە سێیەکی لاوازەکانی..

یەکەمین کەس کە سونەنی ئیبنو ماجەی خستە ڕیزی سیحاحی ستتەوە:

یەکەمین کەس، کە سونەنی ئیبنوماجەی خستە ڕیزی سەرچاوەکانی فەرموودەی ڕاستەوەو، بە سونەنی ئیبنوماجە کردنی بە شەش و، بوونە سوحاحی ستتە(کە بریتین لە سەحیحی بوخاری و سەحیحی موسلیم و سونەنی هەر یەك لە ئەبوداودو ترمزی و نەسائی و ئیبنوماجە)..

حافز ئەبولفەزلی کوڕی تاهیر بوو، ئینجا زانایانی دیکەش ئەو ریزبەندیەی ئەویان قبووڵ کردوو پێوەی پابەند بوون.

زانای بەناوبانگ عەللامە عبدالغەنی نابولسی کە ساڵی(١١٤٣: ١٧٣٠ ز) کۆچی دوایی کردووە، لە پێشەکی کتێبەکەی خۆیدا(ذخائر المواريث في الدلالة على

موضع الحديث) دەڵێ: خەڵکی لەوەدا راجوێ بوون، کە ئایا سونەنی ئیبنوماجە شەشەم کتێبی سیحاحی ستتەیە، یان پێنجەمینیانە ؟ لای رۆژهەڵاتیەکان (خەڵکی رۆژهەڵاتی ئوممەتی ئەو سەردەمەی ئیسلام)، کتێبی سونەنی ئیبنوماجەی قەزوینی شەشەمینەو، لە پێش(موطأ)ی ئیمام مالیکەوەیە، بەڵام لای رۆژئاواییەکان (خەڵکی رۆژئاوای ئوممەتی ئەو سەردەمەی ئیسلام)، کتێبی(موطأ)ی ئیمام مالیك لە پێشترە.

بەڵام زانایانی دوایین لەسەر ئەوە رێکن، کە سونەنی ئیبنوماجەپێش(موطأ)ی ئیمام مالیکەو، یەکێکیشە لە سوحاحی ستە، چونکە دابەشکردنەکەی لە دابەشکاری(موطأ)ی ئیمام مالیك رێکوپێك ترەو، بابەتیشی زۆرترن...

سەخاویش گوتویەتی: سونەنی ئیبنوماجە بەوە چۆتە ریزی سیحاحی ستتە، کە فەرموودەی سەحیحی زیادەی وای تێدایە، کە لە پێنج سەحیحەکەی تردا نین...

کۆچی دوایی کردنی ئیمام ئیبنو ماجە:

ئیمام زەهەبی لە (تذكرة الحفاظ ٦٣٦/٢) دا دەڵێ: (كانت وفاته لثمان بقين من رمضان سنة ثلاث و سبعين و مائتين) ئیبنوماجە، کە کۆچی دوایی کرد ڕەمەزانی ساڵی دووسەدوو حەفتاو سێی کۆچی هەشت رۆژی مابو تەواو ببێت.. ڕەحمەتی خوای لێ بێت.. زانایانی پێشین ئاوا بەرواریان نوسیوەتەوە. بە هەژماردنی ئێمەش دەکاتە ٢٧٣/١٠/٢٤ ك.

ـــ شێخ محمد فوئاد عبدالباقی، کە توێژەرەوەی سونەنی ئیبنوماجەیە، لەپێشەکی کتێبەکەدا نوسیوێتی، کە کۆچی دوایی ئیبنوماجە لە دووشەممەدا بوو، بەڵام بەگۆڕسپاردنی لە سێشەممەدا بوو، کە هەشت رۆژ مابوو رەمەزانی ساڵی دووسەدوو حەفتاوسێی کۆچی تەواو ببێت..

ئەبوبەکری کوڕی نوێژی لەسەر کردوو، عبداللەی کوڕیشی سەرپەرشتی کفن و

دفن كردنی كرد.. ئیبنو حەرجەرو ئیبنوخەلەكان و ئەبولفەلاح ئیبنو عیمادیش، هەر وایان نوسیوە.(ابن حجر العسقلاني: تهذيب التهذيب ٩/٥٣٠، ابن خلكان: وفيات الاعيان ٤/٢٧٩، ابو الفلاح عبدالحي بن العماد الحنبلي: شذرات الذهب في أخبار من ذهب ٢/١٦٤).

هەندێک لە شەرحەکانی سونەنی ئیبنو ماجە:

كتێبی سونەنی ئیمام ئیبنوماجەش، وەكو هەر سەرچاوەیەكی تری فەرمووده، دەیان زانای تری فەرموودەوانی ڕاڤە(شەرح) یان كردۆتەوەو بایەخیان پێداوە، لەو كتێبانەی ڕاڤەی سونەنی ئیبنو ماجەیە:

١ـ شرح سنن ابن ماجه/للحافظ علاء الدين مُغُلْطَاي(٧٦٢ك =١٣٦٠ز).

٢ـ ما تمس إليه الحاجة على سنن ابن ماجه/سراج الدين عمر بن علي بن الملقن (٨٠٤ ك - ١٤٠١ز) شەرحی ئەو فەرموودانەیە، كە تەنها لای ئیمام ئیبنوماجە هەن و، لای ئەوانی تری سوحاحی ستتە نین..

٣ ـ الديباجة في شرح سنن ابن ماجه/الشيخ كمال الدين محمد بن مرسي الدبيري (٨٠٨ ك ـ ١٤٠٥ز).

٤ ـ مصباح الزجاجة في شرح سنن ابن ماجه/جلال الدين السيوطي (٩١١ ك ـ ١٥٠٥ز).

٥ ـ شرح سنن ابن ماجه/المحدث محمد بن عبد الهادي السندي(١١٣٨هـ= ١٧٢٥م).

یەكەمین جار، كە كتێبی سونەنی ئیمام ئیبنوماجە بە چاپكراوی بڵاوكرایەوە، لە هیندستانەوە بوو، لە ساڵی ١٢٦٤ ك / ١٨٤٧ ز لە شاری دەهلی چاپ كرا،

کە دوو حاشیەی[١] بەسەرەوە بوو: یەکەمیان: (مصباح الزجاجة) بوو کـە سـیوتی نوسیویێتیز

دووەمیشیان: (انجاح الحاجة) ی مەولەوی عبدالغەنی دەهلەوی بوو.

دوای ئەمــە چــاپی قــاهیرە بــوو، کــە لــە ســاڵی(١٣١٣ ك / ١٨٩٥ ز) دا بوو،(حاشية السندي) بەسەرەوە بــوو، کــە شــەرحێکی کورتــو پوختــە، بایــەخ بــە ئیعراب و وردەکاری کۆڕانی سەرفیانەی وشەکانی دەدات.

دوای ئەمانە شەرحە عیلمیە ئەکادیمیانەکەی شێخ محمد فوئاد عبدالباقی دێت، کە بە دوو بەرگی گەورە لە ساڵی(١٣٧١ ك / ١٩٥١ ز)دا چاپی کرد.

شێخ فوئاد ژمارەی بۆ هەر کتاب و باب و فەرموودەیەك داناوەو لە کۆتاییدا نــاوەرۆك(فەهرســت)ی بــۆ کــردووە، کــە بــە ئاســانی خوێنــەر دەباتــەوە ســەر فەرموودەکە...

---

(١) حاشیە : شەرحی کتێبێکە، کە لەخوارەوە، تەنیشتی دەقی ئەسڵی کتێبەکەوە دەنوسرێن..

نمونەی فەرموودەیەک لە(**سنن ابن ماجة**):

كتاب الفتن[١]

باب الوقوف عند الشبهات

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ:)إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ، لَا يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ، كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلَا وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ، أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ).

واتە: لە نوعمانی کوڕی بەشیرەوەس هاتوە، کە دەڵێ: گوێم لێبوو پێغەمبەرﷺ دەیفەرمو: حەڵاڵ دیارەو ئاشکرایە، حەرامیش دیارەو ئاشکرایە، لە نێوانیانیشیاندا گومانلێکراو هەن، زۆر کەس نایانزانن، هەر کەسێك خۆی لە گومانلێکراوەکان بەدوور بگرێت، ئەوە دین و ئابڕوی خۆی پاك پاراستوە، هەر کەس بکەوێتە گومانلێکراوەکانەوە، ئەوە دەکەوێتە حەرامەکانیشەوە.

چونکە شوانێك ئاژەڵەکانی هەر لەدەوروبەری باخێك بلەوەڕێنێت، حەتمەن دەچنە ناوی.. دەی با بزانن، کە وەك چۆن هەموو پاشایەك موڵکی تایبەتی خۆی

---

(١) ئەم فەرمودەیە، فەرمودەوانی تریش گێڕاویانەتەوە، لەوانە : بوخاری لە سەحیحەکەی خۆی لە کتاب الایمان/ باب فضل من استبرأ لدينه(١٢٦/١) ژمارە (٥٢)، موسلیم لە کتاب المساقاة / باب أخذ الحلال وترك المشبهات ژمارە(١٥٩٩)، و ئەبو داود لە کتاب البيوع (٢٤٧/٣) و ترمزیش لە کتاب البيوع (١٩٨/٥) و نەسائیش هەر لە کتاب البيوع (٢١٣/٧)، هەروەها دارمی لە کتاب البيوع (٢٤٥/٢).

هەیە(کە سنوریان بۆ کێشراوە)، خوای گـەورەش مـوڵکی تایبـەتی خـۆی هەیـە، موڵکەکەی خوای گەورە ئەو موحەڕاماتانەیە، کە دیاری کردوون کە نابێت کـەس توخنیان کەوێت، یان سنوریان ببەزێنێت.

با بشزانن، کە هێندەی پارویەك لە جەستەدا هەیە، کـە ئەگـەر ئـەو سـوڵحا هەموو جەستە دەسوڵحێت، ئەگەر ئەو پیس بوو، هەموو جەستەش پیس دەبێـت، ئەویش دڵە...

ئەوەی لەم فەرموودەیەوە وەردەگیرێت:

١ـ حەڵاڵ و حەڕام لە ئیسلامدا دیاری کراون، موسوڵمانان پێویستە زو شارەزای جۆرو ڕادەو سنوریان بن.

٢ـ نێوان حەڵاڵ و حەڕام گومانلێکراو هەن، کە پێویستە موسوڵمانی دیندار خۆیان لێ بە دوور بگرێت، نەبادا بکەوێتە ناوی و، دواتر حەزو نەفسی لای ئاسایی بکەن و جورئەتی گوناحکردنی پێ بدەن و، دواتر رایکێشنە ناو حەڕامەوە..

٣ـ خۆ گرتنەوەی موسوڵمان لە گومانلێکراوەکان، تەقواو دینداریی و پارسەنگیەو، زیاتر پابەندی دینی، لای موسوڵمان دروست دەکات.

٤ـ دڵ پاتری جەستەیە، سەرچاوەی وزەیەتی، ئەگەر ئەو بە خواناسی شەحن بووبۆوە، ئەوە بەهێزەو جەستەش وەکو ڕەفتارو ڕەوشت بە پابەندبوون بە سنوری شەرعەوە بەهێز دەکات...

ئەگەر لە خواش غافڵ بوو، دینداریێتی کەم بوو، حەتمەن جەستەش زۆر پابەند نامێنێت بە شەریعەتی خواوەو، ڕەفتارو ڕەوشتەکەش دەبێتەوە بە ڕەوشتی جاهیلیی...

٥ـ حەڵاڵ خواردن و خۆپاراستن لە حەڕام، دەبێتە مایەی تەقواو بەهێزبوونی دڵ، ئەوەش یەعنی بەهێزکردنی دینداریەکە... بە پێچەوانەشەوە حەڕامخۆریی، دەبێتە مایەی دڵ ڕەقی و سستی دینداریی و، جورئەت بوون بۆ بەزاندنی سنوری شەرع. خوا لاماندا...

٦ ـ موسوڵمان دەبێت حسێب بۆ قسەو قسەڵۆکی خەڵکیش بکات، چونکە زۆر قسەکردن لەسەر کەسێك، کەسایەتی لاواز دەکات و لە بەرچاوی خەڵکی دەخات،

کە ئەوەش زۆر بوو، کاریگەریی کارو بانگەوازو ئامۆژگاری ئەو موســوڵمانە، لای خەڵکی لاواز دەبێت...

تەواو بوو والحمد لله

ناوەڕۆک

پێشەکی.. ٧

ئیمام بوخاری (رەحمەتی خوای لێ بێت).. ٩

ئیمام موسلیم(رەحمەتی خوای لێ بێت) ٣٨

ئیمام ئەبو داود(رەحمەتی خوای لێ بێت) ٦١

ئیمام ترمزی (رەحمەتی خوای لێ بێت) ٧٩

ئیمام نەسائی(رەحمەتی خوای لێ بێت).. ٩٥

ئیمام ئیبنوماجە(رەحمەتی خوای لێ بێت) ١١٣

ناوەڕۆك ١٣٠